DAVID HUME

ESEURI POLITICE

Traducere din engleză de
ADINA AVRAMESCU și CĂTĂLIN AVRAMESCU

Studiu introductiv
ADINA AVRAMESCU

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
HUME, DAVID
Eseuri politice /David Hume; trad.: Adina Avramescu, Cătălin Avramescu; pref.: Adina Avramescu. – București: Humanitas, 2005
ISBN 973-50-0685-5
I. Avramescu, Adina (pref.; trad.)
II. Avramescu, Cătălin (trad.)

821.111-96=135.1

BIBLIOTECA V.A. URECHIA GALAȚI

10026721

DAVID HUME
ESSAYS. MORAL AND POLITICAL

© HUMANITAS, 2005, pentru prezenta versiune românească

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/222 85 46, fax 021/224 36 32
www.humanitas.ro
Comenzi CARTE PRIN POȘTĂ: tel. 021/311 23 30,
fax 021/313 50 35, C.P.C.E. — CP 14, București
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.librariilehumanitas.ro

ISBN 973-50-0685-5

I.A.

STUDIU INTRODUCTIV

David Hume (1711–1776) este bine cunoscut astăzi în special datorită lucrării sale de tinerețe, *A Treatise of Human Nature* (*Tratat asupra naturii umane*), deși, la data apariției ei (1739), aceasta nu s-a bucurat de o recepție favorabilă, fiind abandonată chiar de autor. Scrierile sale eseistice de natură politică, morală și literară, precum și *History of England* (*Istoria Angliei*) sunt cele care i-au adus mult râvnita faimă literară și care l-au consacrat la vremea respectivă ca filozof, istoric și economist. De fapt, o bună parte din viața sa, începând de prin 1740 și până în anul 1776, când a murit, Hume s-a ocupat asiduu de scrierea și revizuirea eseurilor sale. Faptul că ele au fost citite cu aviditate de către public este demonstrat foarte clar de succesiunea numeroaselor ediții, asupra cărora ne vom opri în continuare.

Trebuie precizat, cu referire la titlul cărții de față, că nu există nici o scriere cu acest nume care să fi ieșit de sub pana filozofului scoțian. Multe dintre eseurile cuprinse în ea au apărut mai întâi la Edinburgh, ca *Essays, Moral and Political* (*Eseuri morale și politice*). Primul volum al acestei lucrări (editat de Alexander Kincaid) a văzut lumina tiparului în 1741, urmat de cel de-al doilea și de o a doua ediție corectată a primului volum în 1742. În 1748 apar la Londra și la Edinburgh, într-un volum mic, trei noi eseuri, cu titlul *Three Essays, Moral and Political* (*Trei eseuri morale și*

politice). Este important să menționăm această carte, deoarece ea este prima dintre lucrările lui Hume care-i poartă numele și care marchează începutul colaborării cu Andrew Millar, principalul său editor din Londra. În 1752, Hume publică numeroase eseuri, sub titlul *Political Discourses* (*Discursuri politice*) — lucrare care a avut un succes atât de mare, încât o a doua ediție a fost publicată încă înainte de sfârșitul acelui an, urmată de o a treia, în 1754. În anul 1750, Hume a adunat variatele sale eseuri într-o colecție intitulată *Essays and Treatises on Several Subjects* (*Eseuri și tratate despre diferite subiecte*), din care primul volum, apărut în 1753, cuprinde *Essays, Moral and Political*, volumul patru, *Political Discourses*, iar volumele doi și trei, *Enquiries Concerning Human Understanding* (*Cercetare asupra intelectului omenesc*) și *Enquiries Concerning the Principles of Morals* (*Cercetare asupra principiilor morale*). Hume a reținut acest titlu pentru edițiile ulterioare ale lucrărilor sale, din 1758, 1760, 1764, 1767, 1768, 1770, 1772 și 1777. În ediția din 1758, Hume adună pentru prima dată eseurile sub titlul *Essays, Moral, Political and Literary* (*Eseuri morale, politice și literare*) în volumul I, adăugându-le câteva noi eseuri și alte scrieri. Astfel, ediția postumă a acestora conține 39 de eseuri – 19 dintre acestea provin din cele două volume inițiale ale *Eseurilor morale și politice* din 1741–1742, astfel că în 1777 ajunseseră la cea de a unsprezecea ediție, douăzeci de eseuri au fost de atunci adăugate, opt au fost scoase, iar altele două au fost destinate unei publicări postume.

În 1776, Hume, deși grav bolnav, a făcut aranjamentele pentru publicarea postumă a manuscriselor sale *Of Suicide* (*Despre sinucidere*) și *Of the Immortality of the Soul* (*Despre nemurirea sufletului*) și a pregătit pentru editorul său, William Strahan, corecturile pentru noile ediții din *History of England* și *Essays and Treatises on Several Subjects*. În

scrisoarea pe care Adam Smith, prieten și admirator al lui Hume, i-a trimis-o lui William Strahan pe 9 noiembrie 1776, marele economist povestește că, făcându-i o vizită filozofului scoțian, pe 8 august în același an (cu aproape două săptămâni înainte de moartea acestuia, care s-a petrecut pe 25 august), l-a găsit lucrând încă la definitivarea scrierilor sale, *Essays and Treatises on Several Subjects.* Hume citise, cu câteva zile în urmă, *Dialogues of the Dead* (*Dialogurile morților*, a lui Lucian, ceea ce îi oferea acum prilejul să facă câteva speculații amuzante despre scuzele pe care i le-ar putea oferi lui Charon pentru ca acesta să nu-l oblige să se urce în luntrea sa. Cum nu avea nici o casă pe care să o termine de construit, nici o fiică de care să trebuiască să aibă grijă și nici dușmani pe care să vrea să se răzbune, Hume i-a mărturisit lui Smith: „Cred că aș putea să-i spun: « Bunule Charon, tocmai îmi corectez lucrările în vederea unei noi ediții. Mai îngăduie-mi puțin timp ca să pot vedea cum sunt primite de către public modificările pe care le-am făcut. » Dar Charon mi-ar răspunde: « Când vei vedea efectul acestor modificări, vei dori să faci altele și altele și scuzele tale vor continua la infinit, așa că rogu-te, cinstit prieten, treci în luntre. » Aș putea totuși să-l implor în continuare: « Ai puțină răbdare, bunule Charon, am încercat să deschid ochii publicului. Dacă mai trăiesc câțiva ani, aș putea să am satisfacția de a vedea prăbușirea unora dintre sistemele predominante ale superstiției. » Dar Charon își va pierde răbdarea și simțul decenței: « Tâlhar nerușinat, asta nu se va întâmpla decât peste multe sute de ani. Crezi că o să-ți acord un răgaz atât de lung? Treci imediat în barcă, tâlhar nerușinat și trândav. »" Se pare că publicul nu a avut nevoie de un răgaz atât de lung, cel puțin în ce privește opera lui Hume. În perioada 1777–1894, au fost publicate șaisprezece ediții ale *Eseurilor* și peste cincizeci de ediții ale *Istoriei Angliei.* În ultimul secol însă, acestor

lucrări le-au fost preferate altele din opera lui Hume, de la începutul secolului XX și până acum neapărând nici o ediție completă a eseurilor sale. Iată de ce cartea de față își propune, fie și sub forma unei selecții a eseurilor politice, să facă dreptate geniului lui Hume, aducând înaintea cititorilor o serie de scrieri care au fost îndelung aclamate cândva.

Pentru că eseurile politice cuprinse în diferitele versiuni ale colecțiilor de eseuri ale lui Hume nu pot fi reduse cu ușurință la un sistem și pentru că oricum ele au fost scrise, în general, ca piese separate, este necesar să procedăm la o examinare individuală a celor mai importante dintre acestea.

În eseul ce tratează „Despre libertatea presei", Hume se situează pe o poziție liberală, în contextul epocii sale. După ce evidențiază unicitatea Marii Britanii în comparație cu țările din jur în ce privește „extrema libertate" a presei, el își propune să determine cauza acestui privilegiu, precum și dacă exercitarea neîngrădită a libertății presei poate fi considerată avantajoasă sau dăunătoare publicului. În privința primei chestiuni, Hume observă că aceasta se datorează formei mixte de guvernare existente, care nu ar fi în întregime monarhică, dar nici complet republicană. Avantajul unui asemenea termen mediu între ceea ce Hume consideră a fi extremele monarhiei absolute și republicanismului (care în opinia sa se regăsesc în Franța și, respectiv, Olanda) constă în aceea că el se traduce automat, dată fiind natura celor două tipuri de guvernare menționate, într-un echilibru al libertății monarhului și al supușilor săi. Dat fiind faptul că aceste două părți nu se mai află neapărat pe poziții opuse, ele intră în competiție, își exercită controlul una asupra alteia în ceea ce privește libertatea sau, după cum se exprimă Hume în termenii teoriei pasiunilor, întrețin o invidie necruțătoare una față de

cealaltă. Această stare de lucruri împiedică alunecarea fie în extrema puterii absolute a monarhului, fie în aceea a puterii arbitrare a unei adunări democratice. Mijlocul cel mai eficient pentru a menține acest echilibru este exercitarea unei libertăți neîngrădite a presei, singura care poate semnala abuzurile de putere și întreține un spirit atent al poporului. Este o opinie greșită că acesta din urmă, în condițiile unei libertăți neîngrădite a presei, ar putea fi incitat la revoltă socială. Explicația acestui fapt este dată de Hume într-o notă la una din edițiile eseurilor: un om izolat care citește o carte sau un pamflet politic nu poate fi contaminat de pasiunile celorlalți, așa cum se întâmplă într-o adunare. Eseul lui Hume despre libertatea presei este una din piesele notabile din această perioadă scrise în favoarea dreptului la liberă exprimare, care suscita numeroase controverse în condițiile în care presa modernă era abia la începuturile sale.

În eseul în care discută dacă „Politica poate fi redusă la o știință", Hume abandonează scepticismul și îndoiala epistemologică, rămânând însă fidel poziției sale politice, afirmând în mod răspicat faptul că politica unui stat, mai precis forma și consecințele guvernării sale, poate face obiectul unei științe a cărei precizie este similară cu cea a matematicii. Aceasta este o preocupare destul de comună în secolul al XVIII-lea, iar apogeul acestei direcții pare să se găsească în opera lui Condorcet. Hume își argumentează poziția susținând că o guvernare este susceptibilă de stabilitate și predictibilitate cu condiția ca ea să nu fie exercitată după bunul plac al guvernanților, cu alte cuvinte să nu depindă de caracterul și comportamentul lor, ci să se raporteze în mod constant la un corp de legi. Prin urmare, natura și consecințele unei guvernări, obiectul științei politice, pot fi deduse cu precizie matematică prin analiza felului în care formele de guvernare se raportează la aceste legi. Hume procedează la un demers deductiv, aducând în sprijinul

său exemple concrete pentru ceea ce, spune el, poate fi demonstrat la fel de bine în mod *a priori*. Astfel, într-un regim democratic, puterea politică nu poate aparține în mod colectiv maselor, caz în care se ajunge la anarhie, ci trebuie încredințată reprezentanților aleși. Acolo unde puterea legislativă aparține în întregime sau parțial nobilimii, ea nu trebuie împărțită între membrii clasei nobiliare (cazul Poloniei), în funcție de rang, ci trebuie să fie exercitată colectiv de către aceștia (cazul Veneției), dispărând astfel riscul ca ea să fie controlată la un moment dat doar de câțiva. O guvernare poate fi liberă și atunci când o parte importantă a puterii este asumată de suveran, ca o contrapondere la puterea legislativului, asigurând astfel echilibrul acesteia. Autoritatea suveranului este întemeiată pe principiul ereditar sau pe cel electiv. În privința acestuia din urmă, o analiză atentă va scoate la iveală o serie de inconveniente, conferite de cauze și principii eterne și imuabile. Principalul inconvenient ar fi acela că alegerile vor duce în multe cazuri la război civil: prințul ereditar, nobilimea fără vasali și poporul ce votează prin reprezentanții săi alcătuiesc cel mai bun regim politic. Ajungând în acest punct al demonstrației, Hume reafirmă astfel aderența sa la un regim politic mixt care îmbină ingredientele enumerate mai sus. Aceasta este iarăși o poziție destul de comună în epoca sa, una care își are originile în gândirea politică clasică.

În „Despre primele principii ale guvernării", Hume își propune să cerceteze cauzele ce determină ușurința cu care cei mulți sunt guvernați de câțiva, precum și subordonarea sentimentelor și pasiunilor oamenilor față de cele ale conducătorilor lor. O dată ce a stabilit că suveranul își întemeiază întreaga autoritate pe opinia pe care masele guvernate o întreține cu privire la legitimitatea sa, Hume observă că această opinie se referă fie la interesul public promovat de cei aflați la conducere, fie la dreptul acestora la putere și

proprietate. Cât privește legitimitatea puterii unei guvernări, Hume rămâne fidel poziției sale conservatoare, susținând că vechimea unei guvernări este cea care conferă îndreptățirea necesară pentru a conduce. Atașamentul față de ceea ce este vechi și familiar, precum și opoziția față de nou constituie un fapt al naturii umane. În continuare, Hume respinge afirmația avansată de Harrington cum că dreptul la putere este direct proporțional cu dreptul asupra proprietății. Pe lângă aceste principii primare ale guvernării, Hume ia în considerare și o serie de principii secundare, care, spune el, pot spori sau limita forța de operare a celor dintâi, dar în nici un caz nu pot întemeia singure autoritatea unui guvern: este vorba de opiniile întemeiate pe interesul propriu, frică sau afecțiune. Motivul pentru care ele nu pot funcționa singure în direcția asigurării puterii unei guvernări este acela că aceste pasiuni nu au decât o influență limitată.

În eseul „Despre originea guvernării", Hume se opune poziției contractualiste, explicând originea statului și a puterii politice în termenii unei dezvoltări istorice. Probabil că rudimentul unei asemenea instituții este de găsit în aceea a conducătorilor militari ai triburilor primitive, a căror autoritate asupra membrilor comunității era mai ușor de instituit în condițiile războiului, când necesitatea existenței unui acord unanim era puternic resimțită, iar curajul și talentele militare ale unora îi ridicau deasupra celorlalți. Observația avantajelor pe care le conferea conducerea centralizată în timp de război a făcut ca ea să fie perpetuată și pe timp de pace, funcția ei fiind aceea de a rezolva divergențele din sânul comunității. O dată instituită, guvernarea încetează să mai fie obiectul unei alegeri libere, supunerea față de ea fiind întemeiată pe autoritatea celor aflați la guvernare. Scopul oricărei forme de guvernare, spune Hume, este acela de a administra dreptatea —

în absența căreia societatea încetează să mai existe. Ea este o invenție cu rol paliativ în raport cu o slăbiciune ce caracterizează natura umană, aceea de a fi incapabilă să urmărească un interes pe termen lung, cedând în favoarea intereselor de moment atunci când acestea interferează cu cele dintâi. Această slăbiciune se manifestă și în cazul justiției, ale cărei acte individuale pot fi de multe ori chiar contrare intereselor de moment ale unor indivizi, lipsindu-i pe aceștia de motivația necesară înfăptuirii lor. În acest caz, rolul guvernării este de a împiedica încălcarea legilor, de a obliga indivizii, oricât ar fi ei de refractari, să urmărească interesele lor reale. Eseul „Despre independența Parlamentului" se constituie într-un alt argument pentru regimul mixt, așa cum era el realizat în Marea Britanie, caracterizat printr-o distribuție a puterii ce creează o interdependență între componentele sale (Parlament și monarh), asigurând cel mai bine promovarea interesului public. Chestiunea naturii sistemului politic englez este reluată și în „Dacă guvernarea britanică înclină mai mult spre o monarhie absolută sau spre o republică". Afirmând că profeția este o manieră de abordare incompatibilă cu adevărata știință, Hume își propune să arate care formă de guvernământ ar fi preferabilă în condițiile ipotetice în care forma existentă s-ar prăbuși. Hume se pronunță în favoarea unei monarhii absolute mai curând decât a unei republici și își susține poziția argumentând că singura formă de republică ce ar putea fi instituită în Anglia în condițiile dizolvării monarhiei n-ar reprezenta decât tirania unei facțiuni, a cărei dizolvare ar duce la război civil pentru impunerea intereselor altui partid — un proces ciclic și în mod evident dezavantajos pentru interesul general care nu și-ar putea găsi sfârșitul decât prin impunerea unei monarhii absolutiste. Reținerile lui Hume față de forma republicană sunt și ele destul de conforme cu starea de spirit a națiunii

engleze, pentru care tulburările războiului civil erau încă evenimente destul de recente.

Partidele, facțiunile sau „sectele" sunt ținta criticii lui Hume și în eseul „Despre partide în general". Acestea ar duce la dezordine și, în ultimă instanță, la anarhie. Partidele iau naștere ca urmare a unor diferențe percepute la nivelul intereselor, principiilor sau afectelor. Partidele care exprimă interesele diferitelor ranguri și ordini sociale sunt pe cât de reale, pe atât de eradicabile. În ce privește facțiunile întemeiate pe diferențe de principii, în special principii speculative abstracte, acestea, în mod necesar, nu se rezumă la exprimarea acestor diferențe, ci sunt sursa celor mai violente dispute. Războaiele religioase sunt un exemplu în acest sens. O istorie a partidelor politice din Marea Britanie, precum și o analiză a acestora în termenii opoziției de interese sau de principii reprezintă subiectul eseului „Despre Partidele din Marea Britanie". Critica spiritului de partid are o justificare asemănătoare aceleia a libertății presei, în condițiile în care sistemul modern de partide era o realitate în curs de constituire în perioada în care au fost scrise aceste eseuri.

„Despre libertatea civilă" este un eseu în care Hume semnalează existența unor trăsături comune regimurilor monarhice și democratice ce îl determină să adopte o atitudine ezitantă în privința recomandării unuia sau altuia dintre aceste regimuri, precum și în privința posibilității emiterii unor predicții legate de evoluția viitoare a acestor regimuri. Astfel, o analiză a celor două tipuri de guvernare de-a lungul istoriei relevă faptul că ambele au constituit un mediu prielnic pentru dezvoltarea științelor, artelor și, mai recent, a comerțului.

În „Despre contractul originar", poate cel mai important dintre eseurile sale politice, Hume tratează validitatea teoriei care vede originea guvernării în consimțământul

indivizilor exprimat printr-un fel de pact social. Cu toate că admite că, într-un anumit sens, se poate spune că geneza ordinii politice stă în consimțământ, el arată că acest consimțământ a fost adesea tacit și „imperfect" și, ca atare, nu a putut forma baza unei administrații normale. Cât despre faptul că în prezent legitimitatea puterii politice s-ar sprijini tot pe un contract încheiat între suveran și popor, Hume susține că această idee nu poate fi acceptată. Argumentul său este de natură istorică: politica este, în realitate, o succesiune de acte de forță ce nu implică nici un fel de consimțământ. A susține că o guvernare nu este legitimă decât în măsura în care se bazează pe rarele episoade consensuale din istoria unui popor înseamnă a nu cunoaște (sau recunoaște) autoritatea politică reală. Consimțământul, atunci când este posibil într-o formă deplină, ar fi cea mai importantă și mai sacră temelie a guvernării. Din păcate, natura umană ne determină să acceptăm că există și alte moduri de a întemeia autoritatea politică. Hume suplimentează acest argument printr-unul logic: respectarea contractului presupune în fiecare din părțile contractante un simț al obligației care nu poate face obiectul, la rândul său, unui alt contract, ci face parte din datoriile noastre morale fundamentale, așa cum sunt dezvăluite de reflecție și de experiență. Eseul acesta a fost una din cele mai importante critici formulate împotriva teoriei contractului social în secolul al XVIII-lea.

În „Despre obedienta pasivă", Hume arată că, întrucât autoritatea guvernului se întemeiază pe criteriul utilității publice, obligația supunerii față de acesta încetează în momentul în care guvernul acționează contrar acestui principiu. Deși afirmă dreptul la rezistență al celor guvernați, condițiile în care se poate face apel la acesta sunt atât de severe, încât Hume aproape anulează acest drept.

În eseul „Despre coaliția partidelor", Hume se referă la faptul că interesele promovate de partidele politice engleze nu sunt întemeiate decât pe pasiunile și afectele egoiste ale acestora. Analiza discursurilor lor politice relevă o falsă argumentare istorică, precum și avansarea demagogică a unei false percepții a situației politice existente. Eliminarea acestor prejudecăți ar crea posibilitatea unui acord benefic interesului general.

În sfârșit, în „Ideea unei republici perfecte", Hume consideră că, întrucât existența îndelungată a unui guvern este cea care îi conferă autoritate, orice încercare de inovație cu privire la forma de guvernare este întâmpinată cu un refuz categoric, oricât de întemeiate ar părea raționamentele care stau la baza propunerii. Experiența este singura sursă a cunoașterii noastre, astfel încât dintre toate guvernele posibile cel existent este cu siguranță de preferat. Utopiile politice, oricât de perfecte ar părea, rămân la rangul de născociri ale imaginației, întrucât suntem incapabili de a cunoaște efectele actualizării lor. Eseul acesta este un fel de alternativă la *Oceana* lui Harrington, o lucrare destul de citită în perioada aceea.

După cum lesne se poate constata din rezumatul de mai sus, discursurile politice ale lui Hume au conturat un autor influent în domeniul politicii, moralei și economiei, a cărui gândire a contribuit la consolidarea influenței liberalismului conservator în Europa celei de-a doua părți a secolului al XVIII-lea.

ADINA AVRAMESCU

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Traducerea aceasta urmează textul primei ediții postume a *Eseurilor* lui Hume, aceea din 1777, la care se adaugă variante prezente în ediția din 1898 a lui Green și Grose. Textul complet al ediției din 1777 se găsește și în ediția din 1985 a lui Eugene F. Miller. Spre deosebire de Miller însă, noi am reținut pentru această ediție numai eseurile politice. Ediția lui Haakonssen, apărută în 1994 la Cambridge University Press, reține și ea doar eseurile politice, cu câteva excepții, pe care le-am adoptat și noi. Astfel, eseul despre populația statelor nu este inclus, din cauza mărimii sale (în funcție și de formatul în care este tipărit, acesta poate să ajungă la peste o sută de pagini). De asemenea, nu este reținut nici eseul „Despre caracterul lui Sir Robert Walpole", care astăzi are un interes mai curând istoric. Este însă interesant că acesta a fost textul care a atras la început atenția publicului englez; el a fost apoi retras de Hume. Spre deosebire de selecția lui Haakonssen, noi am eliminat și eseuri precum acela despre dobândă sau acela despre taxe, care ni s-au părut că țin mai curând de domeniul economiei decât de acela al științelor politice. Hume, după cum se știe, a fost preocupat de problemele

de economie, el fiind influențat de mercantilism și aflându-se în termeni de prietenie cu Adam Smith, autorul *Avuției națiunilor*. Cu toate că în prima jumătate a secolului al XVIII-lea nu exista o știință a economiei în sensul contemporan, care să fie separată de filozofia morală, am considerat că între cele două tipuri de eseuri, economice și politice, există o diferență destul de substanțială ca să justifice excluderea lor din prezenta selecție. În eseurile economice, Hume este preocupat de subiecte precise, cum ar fi efectul pe care anumite politici fiscale îl pot avea asupra comerțului exterior. Traducătorii ediției românești a *Eseurilor politice* ale lui Hume, apărută în 2002 la editura Incitatus, au reținut trei dintre aceste eseuri economice, alături de unul care nu se regăsește nici el în prezenta selecție, acela despre prejudecățile morale. Selecția lor se pare că a mers însă mai departe, pentru că ei au renunțat la importante eseuri politice incluse în prezenta ediție, cum ar fi acelea despre partidele britanice, despre balanța puterii și despre succesiunea protestantă. Intenția care a ghidat selecția noastră a fost aceea de a alcătui o ediție care să cuprindă toate eseurile de teorie politică ale lui Hume, cu excepția celui despre populație.

La colecția de față a eseurilor politice am găsit de cuviință să adăugăm câteva pagini autobiografice scrise de Hume, intitulate „Viața mea". Așa cum recunoaște chiar autorul, scrierea în cauză este mai degrabă o istorie a publicațiilor lui, care oferă amănunte grăitoare despre circumstanțele în care au fost elaborate acestea, despre modul în care au fost ele receptate de către cititori. Și, mai presus de toate, despre atitudinea filozofului însuși față de aceste lucrări. Avem astfel de a face cu o hartă personalizată a

scrierilor politice, istorice, filozofice și literare ale lui Hume, deosebit de utilă celor care vor să se familiarizeze cu opera sa. De altfel, Hume însuși a hotărât ca scrierea „Viața mea" să prefațeze edițiile postume ale lucrărilor sale.[1]

Traducătorii

[1] La vremea la care autobiografia a fost scrisă, boala care îl va răpune pe Hume pe 25 august 1776 avansase destul de mult. Hume a încredințat manuscrisele sale lui Adam Smith, căruia i-a scris pe 3 mai următoarele rânduri: „Vei găsi între manuscrisele mele o lucrare foarte inofensivă, intitulată « Viața mea », pe care am compus-o cu câteva zile înainte de a părăsi Edinburghul, când credeam, ca și prietenii mei de altfel, că viața mea a ajuns la final. Doresc ca această mică scriere să fie trimisă domnilor Strahan și Cadell și proprietarilor celorlalte lucrări ale mele, pentru a prefața orice ediție viitoare a acestora" (J. Y. T. Greig, *The Letters of David Hume*, Oxford, Clarendon Press, 2, p. 318). Pe 7 august, Hume a adăugat un codicil la testamentul său, în care-i încredințează manuscrisele sale lui Strahan, dându-i aceleași indicații în ce privește scrierea sa autobiografică (Greig, 2, p. 453).

Este dificil pentru cineva să vorbească mult despre el însuși fără să cadă în păcatul vanității; prin urmare, voi fi cât se poate de succint. Însuși faptul că am pretenția să vorbesc eu însumi despre viața mea ar putea fi luat drept un exemplu al unei asemenea vanități, dar această narațiune va fi în principal o istorie a scrierilor mele, deoarece mi-am dedicat aproape întreaga viață preocupărilor și ambițiilor literare. Iar succesul inițial pe care l-au înregistrat multe dintre scrierile mele nu poate fi considerat nici pe departe ca făcând obiectul vreunei vanități.

M-am născut la 26 aprilie 1711 la Edinburgh. Provin dintr-o familie nobilă: tatăl meu a fost un descendent al contelui Home sau Hume, iar strămoșii mei au deținut de câteva generații acest titlu pe care îl posedă acum fratele meu. Mama mea a fost fiica lui Sir David Falconer, președintele Colegiului Juriștilor; titlul de lord Halkerton a revenit fratelui ei.

Cu toate acestea, familia mea nu a fost bogată, iar mie, ca fiul cel mai mic, mi-a revenit potrivit obiceiurilor acestei țări o avere destul de modestă. Tatăl meu, care trecea drept un om de valoare, a murit când eu eram foarte mic, lăsându-ne pe mine, pe fratele meu mai mare și pe sora mea în grija mamei mele, o femeie deosebită, care, deși foarte tânără și frumoasă, și-a dedicat întreaga viață creșterii și educării copiilor ei. La școală am fost un elev merituos

și la o vârstă fragedă am îndrăgit literatura, care s-a dovedit pasiunea dominantă a vieții mele și o sursă inepuizabilă de satisfacții. Înclinația mea pentru studiu, seriozitatea și tenacitatea mea i-au făcut pe cei din familie să creadă că avocatura ar fi cea mai potrivită profesie pentru mine; însă am descoperit curând că nu pot să mă dedic altor discipline cu excepția filozofiei și literaturii, astfel că, în timp ce ei își imaginau că îi studiez de zor pe Voet și Vinnius, eu devoram în secret scrierile lui Cicero și Vergiliu.

Însă averea mea modestă, insuficientă pentru acest plan de viață, și sănătatea mea, un pic cam zdruncinată ca urmare a pasiunii mele arzătoare pentru învățătură, m-au determinat sau, mai exact spus, m-au obligat să încerc să intru pe o scenă mai activă a vieții. În 1734, am plecat la Bristol, având recomandări pentru niște negustori importanți, dar în câteva luni am descoperit că era un cadru cu totul nepotrivit pentru mine. Am plecat mai departe, în Franța, gândindu-mă să mă retrag undeva, în provincie, pentru a mă dedica în continuare studiului; acolo am pus la cale planul vieții mele, pe care l-am urmat cu hotărâre și care a fost încununat de succes. Am decis să duc o viață cât mai frugală, pentru a mă încadra în limitele averii mele modeste și pentru a-mi păstra independența. Am hotărât, de asemenea, să disprețuiesc orice preocupare în afară de cea legată de perfecționarea talentelor mele scriitoricești.

În perioada pe care am petrecut-o în Franța, mai întâi la Reims și apoi, pentru cea mai mare parte a timpului, la Fleche, în Anjou, am compus *Tratat asupra naturii umane*. După ce am petrecut trei ani foarte agreabili în acea țară, m-am întors în 1737 la Londra. La sfârșitul anului 1738, am publicat *Tratatul*, după care am plecat imediat la mama și la fratele meu, care se afla la reședința sa de la țară și care se dedicase într-un mod foarte judicios și plin de succes sporirii averii sale.

Nici o încercare literară nu s-a dovedit vreodată mai nefericită decât tratatul meu asupra naturii umane. A fost o lucrare care s-a născut moartă și care n-a reușit nici măcar să smulgă un murmur în rândul fanaticilor. Dar fiind înzestrat de la natură cu un temperament vesel și sangvin, mi-am revenit foarte repede după acest eșec și mi-am continuat studiile cu multă ardoare, în locuința de la țară a fratelui meu. În 1742, am tipărit la Edinburgh prima parte a *Eseurilor*: lucrarea a fost primită favorabil, fapt care m-a făcut să uit complet dezamăgirea pe care mi-a provocat-o apariția primei mele cărți. Am continuat să locuiesc cu mama și fratele meu la țară, timp în care am aprofundat limba greacă, pe care o neglijasem foarte mult în adolescență.

În 1745, am primit o scrisoare de la marchizul de Annandale, care mă invita să mă duc să locuiesc cu el în Anglia; în plus, prietenii și familia acestui tânăr nobil doreau foarte mult să-l pună sub grija și îndrumarea mea, pentru că se pare că sănătatea și starea lui sufletească făceau necesar acest lucru. Am stat cu el un an de zile. Onorariile pe care le-am primit în acea vreme mi-au îmbunătățit considerabil averea. Am primit apoi o invitație din partea generalului St. Clair pentru a-l însoți în calitate de secretar în expediția sa, care la început a fost plănuită împotriva Canadei, dar mai apoi a sfârșit într-o incursiune pe coasta Franței. În următorul an, 1747, am primit o invitație din partea generalului pentru a-l însoți în aceeași calitate în misiunile sale militare de la Viena și Torino. Am purtat atunci uniformă de ofițer și am fost prezentat drept aghiotantul generalului, împreună cu Sir Harry Erskine și căpitanul Grant, acum generalul Grant. Acești doi ani au fost aproape singura perioadă din viața mea în care mi-am întrerupt studiile: i-am petrecut agreabil și într-o companie bună. Onorariile pe care le-am primit, ca și frugalitatea mea, m-au ajutat

să-mi fac o avere, devenind astfel independent, cu toate că mulți dintre prietenii mei zâmbeau când le pomeneam de acest lucru; pe scurt, eram acum stăpân pe aproape o mie de lire.

Întotdeauna am avut convingerea că lipsa de succes a *Tratatului asupra naturii umane* s-a datorat mai degrabă stilului în care a fost scrisă decât conținutului ei și că am dat dovadă de o nerăbdare foarte comună ducându-mă prea devreme la tipografie. Prin urmare, am rescris prima parte a *Tratatului* sub forma *Cercetării asupra intelectului omenesc*, care a fost publicată în vreme ce mă aflam la Torino. La început, această scriere a avut doar puțin mai mult succes decât *Tratat asupra naturii umane*. Când m-am întors din Italia, am constatat cu tristețe că toată Anglia era în mare agitație din pricina *Cercetării libere* a doctorului Middleton, în timp ce lucrarea mea era complet neglijată. O nouă ediție, care a fost publicată la Londra, a *Eseurilor morale și politice* nu s-a bucurat de o recepție mai bună.

Fiind înzestrat cu un temperament energic, aceste dezamăgiri nu m-au afectat prea mult. În 1749, m-am retras la reședința de la țară a fratelui meu, unde am locuit împreună cu el (mama mea murise între timp) vreme de doi ani. Acolo am compus a doua parte a *Eseurilor* mele, pe care le-am numit *Discursuri politice*, precum și *Cercetare asupra principiilor moralei*, o altă parte a *Tratatului* pe care am rescris-o. Între timp, editorul meu, A. Millar, m-a informat că publicațiile mele anterioare (toate cu excepția nefericitului *Tratat*) au început să facă obiectul conversațiilor, că vânzarea lor a început treptat să crească și că se cereau noi ediții. De două sau trei ori pe an, apăreau comentarii la lucrările mele semnate de tot felul de preacinstiți prelați, astfel că am aflat, grație bârfei doctorului Warburton, că lucrările mele se aflau într-o companie bună. În aceste

condiții, am luat hotărârea fermă, pe care mi-am menținut-o neabătut, de a nu răspunde niciodată la vreun comentariu și, neavând un temperament irascibil, am reușit să nu mă las antrenat în vreo dispută literară. Mai degrabă m-a încurajat faptul că reputația mea începuse să crească, pentru că întotdeauna am fost înclinat să văd partea bună a lucrurilor, o dispoziție care oferă mai multă fericire și decât un venit de zece mii de lire pe an.

În 1751, am părăsit provincia și m-am stabilit în oraș, adevărata locație a unui om de litere. În 1752, au fost publicate la Edinburgh, unde locuiam atunci, *Discursurile politice*, singura mea lucrare care s-a bucurat de succes încă de la prima apariție. A fost bine primită atât în țară, cât și în străinătate. În același an, a fost publicată la Londra *Cercetarea asupra principiilor moralei* care, după părerea mea (deși nu eu ar trebui să judec asupra acestei chestiuni), este de departe cea mai bună dintre toate scrierile mele istorice, filozofice sau literare. Apariția ei a trecut însă neobservată.

În 1752, Facultatea de Drept m-a angajat ca bibliotecar, o funcție de pe urma căreia nu câștigam prea mult, dar care m-a făcut să ajung stăpânul unei biblioteci foarte mari. Atunci am plănuit să scriu *Istoria Angliei*, dar fiind speriat de amploarea unei narațiuni care trebuia să se întindă pe o perioadă de 1 700 de ani, am început cu venirea la putere a Casei Stuart, o epocă în care, credeam eu, au început să apară concepțiile false asupra facțiunilor. Mărturisesc că așteptările mele cu privire la succesul acestei lucrări erau foarte înflăcărate. Credeam că sunt singurul istoric care nu s-a lăsat influențat nici de puterea, interesele și autoritatea prezente, nici de strigătele prejudecăților populare; și cum lucrarea era scrisă pe înțelesul oricui, mă așteptam la aplauze pe măsură. Dezamăgirea mea a fost cruntă: nu am fost asaltat decât de reproșuri, dezaprobare și chiar ură; englezi, scoțieni și irlandezi, liberali [*Whig*] și conservatori [*Tory*],

numit curând secretar al ambasadei, până la acea dată urmând să îndeplinesc anumite sarcini specifice acelui post. La început, am refuzat această ofertă foarte ispititoare, pentru că aveam reţineri să intru în relaţie cu oameni importanţi, dar şi pentru că îmi era teamă că politeţurile şi compania veselă de la Paris se vor dovedi dezagreabile pentru o persoană de vârsta şi cu temperamentul meu. În cele din urmă, la insistenţele Domniei sale, am acceptat. Aveam toate motivele, legate de interes dar şi de plăcere, să mă consider fericit de a stabili legături cu acest nobil, precum şi cu fratele său, generalul Conway.

Cei care nu au observat efectele ciudate ale modei nu-şi vor imagina niciodată primirea de care m-am bucurat la Paris, din partea femeilor şi bărbaţilor din toate straturile şi condiţiile sociale. Cu cât încercam să evit politeţurile lor excesive, cu atât mă asaltau mai mult cu ele. Cu toate acestea, este foarte plăcut să locuieşti la Paris, datorită companiei politicoase, inteligente şi sensibile de care acest oraş abundă mai mult decât oricare alt loc în univers. La un moment dat, m-am gândit să rămân acolo pentru tot restul vieţii.

Am fost numit secretar la ambasadă, iar în vara anului 1765, lordul Hertford m-a părăsit, fiind numit lord locotenent al Irlandei. Am funcţionat ca *chargé d'affaires* până la sfârşitul acelui an, când a sosit ducele de Richmond. La începutul anului 1766 am plecat din Paris, iar în vara următoare am ajuns la Edinburgh, cu gândul de a reveni la planul meu iniţial de a mă retrage în provincie, dedicându-mă doar filozofiei. Când m-am întors în acel loc, nu eram mai bogat, dar cu siguranţă aveam mai mulţi bani şi un venit mult mai mare decât când plecasem, datorită prieteniei cu lordul Hertford. Doream să văd la ce poate duce luxul, după ce înainte experimentasem bunăstarea. Dar în 1767 am primit din partea domnului Conway propunerea de a fi subsecretar. Nu am putut refuza această invitaţie, atât datorită

persoanei care mi-o adresase, cât și legăturilor mele cu lordul Hertford. M-am întors la Edinburgh în 1769, foarte înstărit (aveam acum un venit de peste 1 000 de lire pe an), sănătos și, deși aveam oarecum o vârstă înaintată, cu dorința de a mă bucura cât mai mult de viață și de a-mi spori reputația.

În primăvara anului 1775, am fost lovit de o afecțiune a stomacului, care la început nu m-a alarmat, dar care în final s-a dovedit incurabilă și mortală. În momentul acesta mă aștept la un deznodământ rapid. Nu am suferit prea mult din cauza acestei boli și, ceea ce este mai ciudat, starea mea de spirit nu a fost afectată nici un moment, așa încât, dacă ar fi să aleg o perioadă din viața mea pe care să o retrăiesc aș fi tentat să o aleg pe cea din urmă. Am aceeași ardoare în ce privește studiul și sunt la fel de vesel când mă aflu în compania celorlați. În plus, cred că prin moarte un om de șaizeci și cinci de ani nu face decât să scape de câțiva ani de suferință și, cu toate că am avut ocazia să văd că în final reputația mea literară s-a impus în mod strălucit, știu că de acest lucru nu puteam să mă mai bucur decât câțiva ani. Este greu de crezut că cineva poate să fie mai detașat de viață decât sunt eu acum.

Pentru a trage o concluzie cu privire la caracterul meu, aș spune că sunt, sau mai degrabă am fost (pentru că aceasta este maniera în care trebuie să vorbesc acum despre mine și care cu atât mai mult mă îndeamnă să dau glas sentimentelor mele) un om cu un temperament echilibrat, deschis, sociabil și vesel, capabil de atașament, tolerant și predispus la o moderație deosebită în ce privește toate pasiunile pe care le-a nutrit. Chiar și dragostea mea pentru faima literară, pasiunea mea dominantă, nu mi-a afectat niciodată temperamentul, în ciuda frecventelor dezamăgiri pe care le-am suferit. Am fost acceptat atât în compania celor tineri și nepăsători, cât și a celor studioși; și, cum mi-a făcut plăcere să mă aflu în preajma femeilor de treabă, nu am motive

să fiu nemulțumit de primirea pe care mi-au rezervat-o. Într-un cuvânt, deși mulți oameni, unii dintre ei foarte reputați, au găsit întotdeauna motive să se plângă că sunt victimele calomniei, nu am fost niciodată atacat și nici măcar atins de dintele ei veninos; și deși m-am expus în mod nesăbuit furiei atât a facțiunilor civile, cât și a celor religioase, se pare că în cele din urmă ei au fost mai afectați de propria lor furie. Prietenii mei nu au avut niciodată ocazia să justifice vreo particularitate a comportamentului și caracterului meu; fanaticii, cum ușor putem să presupunem, ar fi fost bucuroși să inventeze și să răspândească orice istorii în defavoarea mea, dar nu au găsit niciodată vreuna care să pară măcar probabilă. Nu pot afirma că nu există o oarecare vanitate în faptul că mi-am alcătuit singur această orație funerară, dar sper că nu e una deplasată, lucru ce poate fi stabilit foarte ușor și cu exactitate.

18 aprilie 1776

1
DESPRE LIBERTATEA PRESEI

Nimic nu este mai capabil să surprindă pe un străin decât extrema libertate, de care ne bucurăm în această țară, de a comunica publicului orice poftim și de a cenzura deschis orice măsură a regelui sau a miniștrilor săi. Dacă administrația se decide să declare război, se afirmă că, fie din rea-voință sau din ignoranță, ea desconsideră interesul național și că pacea este infinit preferabilă în actuala stare de lucruri. Dacă însă aplecarea către pace prevalează între miniștri, atunci scriitorii noștri politici nu exaltă decât războiul și devastarea și prezintă linia pacifistă a guvernului ca josnică și fricoasă. Pentru că această libertate nu este cunoscută în nici o altă guvernare, fie ea republicană ori monarhică, în Olanda sau Veneția mai mult decât în Franța sau Spania, se ridică în mod natural întrebarea: *Cum se face că doar în Marea Britanie ne bucurăm de acest privilegiu special?*

Rațiunea ce face ca legile să ne dăruiască o asemenea libertate pare să fie derivată din forma mixtă a guvernării noastre, care nu este nici pe de-a-ntregul monarhică, nici pe de-a-ntregul republicană. Dacă nu mă înșel, este o observație adevărată că, în materie de politică, cele două extreme în guvernare, libertatea și sclavia, se apropie de obicei una de alta, și că, pe măsură ce ne îndepărtăm de extreme și amestecăm puțină monarhie cu libertatea, guvernarea devine întotdeauna mai liberă; dar, pe de altă parte,

dacă amestecăm puțină libertate cu monarhia, jugul devine întotdeauna mai apăsător și mai insuportabil. Într-un regim absolut cum este acela din Franța, legile, obiceiul și religia contribuie fiecare la a face poporul mulțumit pe deplin cu condiția sa, monarhul nu poate resimți nici un fel de *invidie* față de supușii săi și, prin urmare, este capabil să le recunoască o mare *libertate* de expresie și acțiune. Într-o guvernare pe de-a-ntregul republicană, precum aceea din Olanda, unde nici un magistrat nu e atât de puternic încât să suscite *invidia* față de starea sa, nu există nici un fel de pericol în a-i încredința mari puteri discreționare. Deși din aceste puteri rezultă multe avantaje în păstrarea păcii și ordinii civile, ele produc o reținere considerabilă în ce privește acțiunile oamenilor și fac ca fiecare cetățean privat să dovedească un mare respect față de regimul politic. Astfel apare ca evident că cele două extreme ale monarhiei absolute și ale republicii se apropie una de alta în anumite circumstanțe concrete. În *primul caz*, magistratul nu resimte nici o invidie față de popor, în cel de-*al doilea*, poporul nu resimte nici una față de magistrat. Lipsa aceasta de invidie duce la o încredere reciprocă în ambele cazuri și produce o specie de libertate în monarhii și una de putere arbitrară în republici.

Pentru a justifica cealaltă parte a observației noastre, aceea după care în fiecare regim cele două combinații sunt cât se poate de îndepărtate una de cealaltă, și că amestecurile de libertate și de monarhie fac jugul fie mai ușor, fie mai greu, voi invoca o remarcă a lui Tacit despre romani în timpul împăraților, și anume că ei nu puteau suporta nici sclavia totală, nici libertatea totală: *Nec totam servitutem, nec totam libertatem pati possunt.*[*]

[*] „Nici o servitute totală și nici o libertate fără margini." Tacit, *Istorii*, trad. de Gh. Ceaușescu, Editura Paideia, București, 2002, p. 78. (*N.t.*)

Un mare poet a tradus și a aplicat această maximă la poporul englez, în descrierea vie a politicii și guvernului reginei Elisabeta:

Et fit aimer son joug à l'Anglais indompté,
Qui ne peut ni servir, ni vivre en liberté.[**]

Henriade, liv. I

Conform acestei remarce, trebuie să considerăm regimul roman din timpul împăraților ca pe un amestec de despotism și de libertate, în care prevala despotismul, iar regimul englez ca pe un amestec al acelorași elemente, în care însă predomină libertatea. Consecințele sunt conforme observației precedente și cele la care ne putem aștepta din partea acelor forme mixte de guvernare, ce conduc la o suspiciune și la o gelozie reciproce. Mulți dintre împărații romani au fost cei mai groaznici tirani care au făcut de rușine natura umană, și este evident că cruzimea lor a fost provocată în special de *invidie* și de observarea faptului că marii oameni ai Romei suportau cu greu dominația unei familii care, cu puțin timp înainte, nu le era nicidecum superioară. Pe de altă parte, întrucât forma republicană de guvernare prevalează în Anglia, deși se găsește aici și o mare proporție de monarhie, ea este obligată, pentru propria sa perpetuare, să întrețină o *invidie* continuă față de magistrați, să le înlăture orice putere discreționară și să asigure viața și averile fiecăruia prin legi generale și inflexibile. Nici o acțiune nu poate fi socotită o crimă dacă legea nu a stabilit-o cu claritate ca atare și nici o crimă nu poate fi imputată cuiva decât dacă se face dovada legală în fața judecătorilor săi; chiar și acești judecători trebuie să fie concetățeni ai săi, care sunt obligați de interesul lor propriu

[**] „Și l-a făcut pe englezul neîmblânzit să își iubească jugul,
Care nu poate nici sclav să fie, și nici să trăiască liber." (*N.t.*)

să vegheze împotriva abuzurilor și violențelor miniștrilor. Acestea sunt cauzele pentru care este la fel de multă libertate — și poate chiar la fel de multă imoralitate — în Marea Britanie pe cât era înainte sclavie și tiranie la Roma.

Aceste principii explică marea libertate a presei în acest regat, dincolo de ceea ce este permis în oricare altă guvernare. Există percepția că puterea arbitrară se va impune pe furiș, dacă nu vom fi destul de grijulii să îi împiedicăm evoluția, dacă nu ar fi o metodă simplă de a suna alarma de la un capăt la altul al regatului. Spiritul poporului trebuie să fie frecvent trezit pentru a limita ambițiile Curții, iar spaima de a trezi acest spirit trebuie să fie folosită pentru a preveni această ambiție. Nimic nu este mai eficient în acest scop decât libertatea presei, prin care întreaga știință, întregul spirit și întregul geniu al națiunii pot fi folosite de partea libertății, îndemnând pe fiecare să sară în apărarea ei. Prin urmare, atâta vreme cât partea republicană a guvernării noastre poate să se mențină împotriva aceleia monarhice, ea va avea în mod natural grijă să mențină o presă liberă, fiindcă este importantă pentru perpetuarea sa.

Trebuie să se accepte totuși că libertatea neîngrădită a presei, cu toate că este dificil să se găsească un remediu potrivit la ea, reprezintă una din relele care însoțesc aceste forme mixte de guvernare.

2
POLITICA POATE FI REDUSĂ LA O ȘTIINȚĂ

Unii autori au pus problema dacă există o diferență esențială între formele de guvernare și dacă oricare dintre acestea nu poate deveni cumva bună sau rea, în funcție de cât de bine sau de rău este administrată.[a]

Dacă am admite că toate guvernările sunt la fel și că singura diferență constă în caracterul și în conduita celor care guvernează, atunci majoritatea disputelor politice ar înceta, iar zelul pentru o constituție în defavoarea alteia nu ar fi altceva decât bigotism și nebunie. Însă, deși eu sunt un prieten al moderației, nu mă pot opri să nu condamn acest sentiment, și mi-ar părea rău să constat că afacerile omenești nu pot aspira la o mai mare stabilitate decât aceea care le este îngăduită de dispozițiile de moment și de caracterele unor oameni.

Este adevărat că aceia care susțin că perfecțiunea guvernării constă în perfecțiunea administrației pot cita multe cazuri din istorie în care aceeași guvernare, în mâini diferite, s-a schimbat subit în cele două extreme ale binelui și ale răului. Comparați guvernarea franceză sub Henric al III-lea cu cea condusă de Henric al IV-lea. Opresiune, exploatare, înșelătorie din partea conducătorilor; facțiune,

[a] „Pentru formele de guvernare să-i lăsăm pe nebuni să se bată, căci cea mai bună dintre ele este cea care e cel mai bine administrată" (*Essey on Man*, [Alexander Pope], cartea a treia).

conspirație, trădare, rebeliune, lipsă de loialitate din partea supușilor. Acestea compuneau caracterul mizerabil al primei perioade. Însă atunci când prințul patriot și erou, care a urmat, s-a așezat ferm pe tron, guvernarea, poporul, totul pare să se fi schimbat complet, pe baza diferenței de temperament dintre cei doi suverani. Exemple de acest fel se pot găsi nenumărate, în istoria veche și modernă, străină ori națională.

Trebuie însă să facem acum o distincție. Orice guvernare absolută trebuie să depindă în mare măsură de administrație, iar acesta este unul din marile inconveniente ale acestei forme de guvernare. Însă într-o guvernare republicană și liberă ar fi o absurditate evidentă dacă mecanismele de control stabilite de constituție nu ar avea în realitate nici o influență și nu ar face ca interesul — chiar și al oamenilor răi — să fie acela de a acționa pentru binele public. Intenția și efectul real al acestor forme de guvernare chiar acestea sunt, atunci când ele sunt bine întemeiate. Pe de altă parte, ele reprezintă sursa tuturor dezordinilor și a celor mai cumplite crime, atunci când fie priceperea, fie cinstea lipsesc din constituția lor.

Forța legilor și a formelor de guvernare individuale este atât de mare, iar ele depind atât de puțin de dispoziția și de temperamentul oamenilor, încât putem deduce din ele uneori consecințe aproape la fel de generale și de sigure ca oricare dintre cele furnizate de științele matematice.

Constituția romană încredința întreaga putere legislativă poporului, fără să acorde vreun drept de veto nobililor sau consulilor. Această putere nelimitată era învestită într-un corp colectiv, nu într-unul reprezentativ. Iată consecința: când poporul, prin îndestulare și prin cuceriri, a devenit foarte numeros și s-a răspândit la mare distanță de capitală, triburile orașului [Roma], deși cele mai puțin respectabile, au câștigat aproape fiecare vot. Ele erau, prin

urmare, cele mai curtate de cei care căutau popularitate, erau încurajate în lenevia lor de distribuția generală de cereale și de mitele pe care le primeau aproape de la fiecare candidat. Astfel, ele au devenit tot mai imorale, în timp ce Campus Martius s-a transformat într-o scenă perpetuă a dezordinii și revoltei. Sclavi înarmați au fost amestecați printre acești cetățeni nemernici, astfel încât întreaga guvernare s-a prăbușit în anarhie, cea mai mare fericire la care mai puteau spera romanii fiind puterea despotică a cezarilor. Acestea sunt efectele democrației fără un corp reprezentativ.

O nobilime poate poseda puterea legislativă într-un stat, în totalitatea sa ori parțial, în două feluri diferite. Fiecare nobil deține puterea ca parte a întregului corp politic, ori întregul corp deține puterea ca fiind compus din părți înzestrate fiecare cu o putere și o autoritate distincte. Aristocrația venețiană este un exemplu al primului fel de guvernare, cea poloneză — al celui de-al doilea. În regimul venețian, întregul corp al nobilimii deține toată puterea politică, și nici un nobil nu are vreo autoritate pe care să nu o fi primit de la întreg. În guvernarea poloneză, fiecare nobil, în virtutea atribuțiilor sale, are o autoritate ereditară distinctă asupra vasalilor săi, iar întregul corp nu are decât autoritatea pe care o primește de la convergența părților sale. Diferitele operații și tendințe ale acestor două specii de guvernare pot fi relevate chiar *a priori*. O nobilime venețiană este de preferat celei poloneze, oricât de diferite ar fi dispozițiile și educația oamenilor în acest caz. O nobilime care posedă puterea în comun va păstra pacea și ordinea atât în rândurile sale, cât și în cele ale supușilor săi, și nici un membru al acesteia nu poate avea destulă autoritate pentru a controla fie și pentru un moment legile. Nobilii își vor păstra autoritatea asupra poporului, însă fără să instituie o tiranie aprigă, ori să abuzeze împotriva

proprietății private, pentru că o asemenea guvernare tiranică nu promovează interesele întregului corp, oricât de avantajoasă ar fi pentru unii. Va exista o distincție de rang între nobilime și popor, însă aceasta va fi singura distincție în stat. Întreaga nobilime va forma un singur corp, și întregul popor altul, fără acele animozități și feude care au dus peste tot la ruină și dezolare. Este ușor să vedem dezavantajele nobilimii poloneze în aceste privințe.

Se poate constitui o guvernare liberă astfel încât o singură persoană, fie ea doge, prinț sau rege, să posede o mare parte a puterii și să formeze o contrapondere la celelalte părți ale legislativului. Acest magistrat-șef poate fi *ales* ori *ereditar*, și, cu toate că prima variantă ar părea, la o privire superficială, cea mai bună, după o cercetare mai exactă vom descoperi în ea mai multe inconveniente decât în cea de-a doua, care decurg din principii eterne și imuabile. Ocuparea tronului, într-un asemenea regim, este o problemă ce ține de un interes prea mare și prea general pentru a nu diviza poporul în facțiuni, fapt care conduce aproape negreșit la războiul civil, răul cel mai mare, la fiecare nouă alegere. Prințul ales trebuie să fie ori *străin,* ori *nativ*. Primul va fi ignorant în ceea ce privește poporul pe care urmează să îl guverneze, își va suspecta noii supuși și se va încrede doar în străini, care nu vor avea altă grijă decât să se îmbogățească cât mai grabnic, atât timp cât favoarea și autoritatea stăpânului lor îi poate proteja. Un nativ va aduce însă pe tron toate animozitățile și prieteniile sale private și nu va fi văzut niciodată în noua sa situație fără a trezi sentimentul de invidie al celor care îl considerau mai înainte egalul lor. Asta fără să mai menționăm că o coroană este o recompensă prea mare pentru a fi încredințată doar pe merit, ceea ce va face ca întotdeauna candidații să întrebuințeze forța, banii sau intriga, pentru a-și procura voturile electorilor. Astfel, o asemenea alegere

nu va fi favorabilă unui prinț mai merituos decât dacă statul s-ar baza doar pe succesiunea ereditară în selectarea suveranului.

Prin urmare, putem stabili o axiomă universală în politică: Un prinț ereditar, o nobilime fără vasali și un popor care votează prin reprezentanții lor formează cea mai bună monarhie, aristocrație și democrație. Însă, pentru a dovedi mai pe deplin că politica admite adevăruri generale, care nu variază o dată cu dispozițiile sau educația supușilor sau suveranului, nu ar fi rău să notăm și alte principii ale acestei științe, care par și ele să merite această caracterizare.

Se poate observa cu ușurință că, deși guvernările libere au fost de obicei cele mai fericite pentru cei care le împărtășesc libertatea, ele sunt cele mai ruinătoare și mai opresive pentru provinciile lor. Această observație, cred, poate fi considerată o maximă de același gen cu acelea despre care am vorbit până acum. Atunci când un monarh își extinde teritoriul printr-o cucerire, el învață foarte repede să își considere noii supuși exact ca pe cei vechi, pentru că, în realitate, ei reprezintă pentru el același lucru, cu excepția unui mic număr de prieteni și de favoriți pe care îi cunoaște personal. Prin urmare, el nu face nici o distincție între ei în raport cu legile sale *generale*, și, în același timp, este atent să prevină toate actele *individuale* de opresiune atât împotriva unora, cât și a celorlalți. Însă un stat liber operează în mod necesar o mare distincție, și trebuie întotdeauna să procedeze astfel, până ce oamenii învață să-și iubească aproapele ca pe ei înșiși. Cuceritorii, într-o asemenea guvernare, sunt cu toții legislatori, și vor continua cu siguranță să manipuleze situația, prin restricții aplicate comerțului și prin taxe, așa încât să obțină avantaje, publice sau private, din cuceririle lor. Într-o republică, guvernatorii provinciali au, de asemenea, mai multe șanse să scape cu prada

lor, fie prin mită, fie prin intrigă, iar concetățenii lor, care văd cum propriul stat se îmbogățește prin jefuirea provinciilor care îi sunt supuse, vor fi mai înclinați să tolereze asemenea abuzuri. Asta fără să mai menționăm că schimbarea frecventă a guvernatorilor este o precauție necesară într-un stat liber; ceea ce îi obligă pe acești tirani temporari să fie mai expeditivi și mai lacomi, pentru a acumula suficientă avere înainte de a face loc pentru succesorii lor. Cu câtă cruzime au tiranizat romanii lumea în vremea republicii lor! Este adevărat că aveau legi pentru a preveni oprimarea de către magistrații provinciali, însă Cicero ne informează că romanii nu ar fi putut să țină seama mai bine de interesul provinciilor decât prin abolirea acestor legi. În acest caz, spune el, magistrații noștri, având [oricum] o imunitate totală, nu ar fi jefuit decât pentru a-și satisface lăcomia, în vreme ce în prezent ei trebuie să o satisfacă și pe aceea a judecătorilor lor, și a tuturor marilor bărbați de la Roma de a căror protecție au nevoie. Cine ar putea citi despre cruzimile și abuzurile lui Verres fără să fie îngrozit și uimit? Și cine nu este cuprins de indignare aflând că, după ce Cicero și-a epuizat împotriva acestui criminal toate fulgerele elocvenței sale, reușind să obțină condamnarea lui la pedeapsa maximă prevăzută de legi, acest tiran crud a trăit liniștit până la adânci bătrânețe, în opulență și confort, și, după treizeci de ani, a fost proscris de Marc Antoniu, datorită averii sale exorbitante, moment în care el s-a prăbușit o dată cu Cicero însuși și cu cei mai virtuoși bărbați ai Romei? După dizolvarea republicii, jugul roman asupra provinciilor a devenit mai ușor de suportat, așa cum ne informează Tacit[b]; și putem observa că mulți dintre cei mai răi împărați, Domițian[c], de pildă,

[b] *Ann.* lib. i, cap. 2.
[c] Suet. în *Vita Domit.*

au fost atenți să prevină orice oprimare în provincii. În[d] timpul lui Tiberiu, Galia era considerată mai bogată decât Italia însăși, deși putem spune că, de-a lungul întregii perioade a monarhiei romane, imperiul nu a sărăcit și nici nu s-a depopulat în vreuna dintre provinciile sale, deși valoarea și disciplina sa militară au fost într-un declin continuu. Opresiunea și tirania cartaginezilor asupra statelor africane ce le erau subordonate au mers până acolo încât, așa cum aflăm de la Polibiu[e], aceștia nu s-au mulțumit să pretindă jumătate din întreg produsul pământului, ceea ce era în sine o mare povară, ci i-au copleșit cu multe alte taxe. Dacă trecem de la timpurile antice la cele moderne, vom vedea că această observație rămâne valabilă. Provinciile monarhiilor absolute sunt întotdeauna mai bine tratate decât cele ale statelor libere. Comparați *Païs conquis* din Franța cu Irlanda și vă veți convinge de acest adevăr, deși cel din urmă regat, fiind populat în bună măsură cu oameni veniți din Anglia, poseda multe drepturi și privilegii care l-ar îndreptăți în mod natural la un tratament mai bun decât acela destinat unei provincii cucerite. Corsica este un alt exemplu evident al acestui fenomen.

Există o observație în Machiavelli, privitoare la cuceririle lui Alexandru cel Mare, care cred că poate fi considerată drept unul din acele adevăruri politice eterne pe care nici timpul, nici accidentele istoriei nu le pot schimba. Poate

[d] *Egregium resumendae libertati tempus, si ipsi florentes, quam mops Italia, quam imbellis urbana plebs, nihil validum in exercitibus, nisi quod externum cogitarent.* Tacit, *Ann.* lib. iii [„...e ocazia cea mai bună de a-și recâștiga libertatea, dacă se gândesc cât de sărăcă e Italia, iar ei cât de puternici, cât de nevolnică la război e plebea de la Roma și cum nu e nimic de valoare în armatele noastre, afară de străini înrolați" — vezi Tacit, *Anale*, trad. de Gh. Guțu, Editura Humanitas, București, 1995, p. 160 — *n.t.*].

[e] Lib. I, cap. 72.

părea ciudat, spune acel filozof politic, că asemenea cuceriri rapide precum cele ale lui Alexandru au putut fi stăpânite în pace de succesorii săi, și că perșii, în timpul agitațiilor și războiului civil dintre greci, nu au făcut nici cel mai mic efort pentru a-și redobândi vechea lor guvernare independentă. Pentru a ne lămuri cu privire la cauza acestei întâmplări remarcabile, trebuie să vedem că un monarh poate să își guverneze supușii în două feluri diferite. El poate fie să urmeze maximele principilor orientali și să-și extindă autoritatea atât de mult încât să nu mai lase loc pentru nici o distincție de rang între supușii săi, alta decât aceea care o stabilește el însuși, și nici un avantaj datorat nașterii, nici un fel de onoruri sau posesiuni ereditare, într-un cuvânt, nici un fel de autoritate în fața poporului decât aceea care este autorizată de el. Sau poate să își exercite puterea într-o manieră mai blândă, precum prinții noștri europeni, îngăduind și alte surse ale onoarei decât buna sa dispoziție și bunăvoința sa: nașterea, titlurile, posesiunile, valoarea, integritatea, cunoașterea ori mari și glorioase realizări. În prima specie de regim, după o cucerire, este imposibil să se mai scuture vreodată jugul, de vreme ce nimeni din rândurile poporului nu posedă suficient credit personal și autoritate încât să înceapă o asemenea întreprindere, în vreme ce în celălalt [regim] cea mai mică dificultate ori discordie printre cuceritori va încuraja pe învinși să ia din nou armele, având lideri gata să îi cheme și să îi conducă în orice tentativă[f].

[f] Am admis presupoziția lui Machiavelli că vechii persani nu aveau nobilime, deși există motive să suspectăm că secretarul florentin, care pare să fi fost mai bine familiarizat cu autorii romani decât cu cei greci, s-a înșelat în această privință. Cei mai vechi dintre persani, ale căror maniere sunt descrise de către Xenofon, erau un popor liber și aveau o clasă nobiliară. Nobilii lor își păstrau titlurile chiar și după ce conducerea lor se schimba ca urmare a cuceririi unor noi

Acesta este raționamentul lui Machiavelli, care pare solid și concludent, deși aș fi dorit ca el să nu fi amestecat falsul cu adevărul, afirmând că monarhiile guvernate în maniera orientală, deși mai ușor de păstrat, o dată învinse, sunt cel mai greu de învins, de vreme ce ele nu conțin nici un supus puternic a cărui nemulțumire și disidență să poată facilita încercările unui inamic. De fapt, o asemenea

---

teritorii. Arian îi menționează în timpul lui Darius, *De exped. Alex,* lib. ii. Istoricii vorbesc de asemenea despre persoanele aflate la conducere ca fiind oameni de familie bună. Tigran, care a fost generalul Mediei în timpul lui Xerxe, provenea din rasa Ahemenizilor, Herod., lib. vii., cap. 62. Artachaeas, care a direcționat tăierea canalului dinspre muntele Atos, provenea din aceeași familie. *Id.*, cap. 117. Megabizus a fost unul dintre cei șapte persani eminenți care au conspirat împotriva Magilor. Fiul său, Zopyr, era cel mai mare în comandă sub Darius, căruia i-a predat Babilonul. Nepotul său, Megabizus, a comandat armata, care a fost înfrântă la Maraton. Strănepotul său, Zopyr, a fost izgonit și el din Persia. Herod., lib. iii.; Tucid., lib. i. Rosaces, care a comandat o armată în Egipt sub Artaxerxe, descindea la rândul său din unul dintre cei șapte conspiratori, Diod. Sic., lib. xvi. Agesilaus, în Xenofon, *Hist. Graec.*, lib. iv., dorind să pună la cale căsătoria aliatului său, regele Cotis, cu fiica lui Spitridates, un nobil persan, care dezertase în tabăra sa, l-a întrebat mai întâi pe Cotis ce fel de familie este aceea a lui Spitridates. Cotis i-a răspuns că era una dintre cele mai renumite familii din Persia. Când lui Arieus i-a fost oferit de către Clearh suveranitatea și zece mii de greci, acesta a refuzat, motivând că este de un rang inferior și că cei mai mulți dintre persanii nobili nu vor accepta să fie conduși de el. *Id., De exped.*, lib. ii. Unele dintre familiile care descindeau din cei șapte persani mai sus-pomeniți s-au menținut de-a lungul tuturor succesorilor lui Alexandru. Mitridate din timpul lui Antioh, spune Polibiu, descindea la rândul lui din una dintre aceste familii, lib. v., cap. 43. Artabazus era considerat, potrivit lui Arian, unul dintre cei mai înalți în rang persani, lib. iii. Și când Alexandru a pus la cale într-o singură zi căsătoria a 80 de căpitani de ai săi cu femei persane, intenția lui clară a fost aceea de a stabili alianțe între macedoneni și cele mai de seamă familii persane. *Id.*, lib. vii. Diodor din Sicilia spune despre acestea

guvernare tiranică amorțește curajul oamenilor și îi face indiferenți față de soarta suveranului. Mai mult, vom descoperi pe baza experienței că până și autoritatea temporară și delegată a generalilor și magistraților, fiind întotdeauna, într-o asemenea guvernare, la fel de absolută în sfera sa ca și aceea a prințului, este capabilă, cu barbari obișnuiți cu o supunere oarbă, să producă cele mai periculoase și fatale revoluții. Astfel încât, în toate privințele, o guvernare blândă este preferabilă, deoarece ea furnizează cea mai mare siguranță atât suveranului, cât și supusului.

Prin urmare, legislatorii nu trebuie să lase guvernarea viitoare a statului în voia întâmplării, ci trebuie să asigure un sistem de legi care să reglementeze administrarea afacerilor publice până la posteritatea cea mai îndepărtată. Efectele vor corespunde întotdeauna cauzelor, iar reglementările înțelepte sunt, în orice republică, cea mai valoroasă moștenire care poate fi transmisă epocilor viitoare. În cele mai mărunte curți ori instituții publice, formele și metodele stabilite pentru desfășurarea treburilor sunt o modalitate eficientă prin care este limitată depravarea naturală a oamenilor. De ce n-ar fi la fel și în treburile publice? Putem oare să atribuim stabilitatea și înțelepciunea regimului venețian, într-o perioadă atât de lungă, altui fapt decât formei sale de guvernare? Și nu este oare ușor să arătăm către acele defecte ale constituției originare, care au produs guvernările

că erau cele mai nobile din Persia, lib. xvii. Guvernul Persiei era despotic, condus în multe privințe în maniera răsăriteană, dar nu a dus însă la extirparea întregii nobilimi și la amestecarea tuturor rangurilor și ordinelor. I-a păstrat pe cei care erau deosebiți prin ei înșiși și prin familiile lor, independent de funcțiile și pozițiile pe care le aveau. Macedonenii și-au menținut atât de ușor dominația asupra lor din alte cauze, ușor de regăsit în scrierile istoricilor. Deși trebuie să recunoaștem că raționamentul lui Machiavelli este în sine corect, aplicația sa la cazul prezent este îndoielnică.

tumultuoase de la Atena și Roma și au dus în cele din urmă la ruina acestor două faimoase republici? Și atât de puțin au aceste lucruri legătură cu dispozițiile și educația persoanelor particulare, încât o parte a aceleiași republici poate fi guvernată cu înțelepciune, iar alta prost, de către aceiași oameni, doar datorită diferenței principiilor și instituțiilor de care aceste părți sunt dirijate. Istoricii ne arată că acesta a fost, de fapt, cazul la Genova. În vreme ce statul era întotdeauna măcinat de trădare, tumult și dezordine, banca Sf. Gheorghe, în care era angrenată o parte considerabilă a poporului, a fost condusă îndelung cu cea mai mare integritate și înțelepciune[8].

Epocile caracterizate de un spirit public măreț nu sunt întotdeauna și cele mai eminente din punctul de vedere al virtuții private. Legile bune pot duce la ordine și moderație în guvernare, chiar și atunci când manierele și obiceiurile inspiră prea puțină omenie și dreptate în temperamentul oamenilor. Cea mai ilustră perioadă a istoriei romane, considerată din punct de vedere politic, este aceea dintre

---

[8] *Essempio veramente raro, e da Filosofi intante loro imaginate e vedute Republiche mai non trovato, vedere dentro ad un medesimo cerchio, fra medesimi cittadini, la liberta, e la tirannide, la vita civile e la corotta, la giustitia e la licenza; perche quello ordine solo mantiene quella città piena di costumi antichi e venerabili. E s'egli auvenisse (che col tempo in ogni modo auverrà) que San Giorgio tutta quel la città ocupasse, sarrebbe quella una Republica piu dalla venetiana memorabile. Della Hist. Florentinè*, lib. viii. [„...este cu adevărat un fapt rar și pe care filozofii nu l-au întâlnit în nici una din numeroasele republici pe care le-au închipuit sau le-au văzut; căci între zidurile aceluiași oraș, între aceiași cetățeni, există la un loc libertatea și tirania, viața civilizată și cea coruptă, dreptatea și domnia bunului plac și numai această instituție a Băncii San Giorgio face ca orașul să-și păstreze moravurile vechi și venerabile" — vezi Machiavelli, *Istoriile florentine*, trad. de Nina Façon, Ed. Științifică, București, 1968, p. 535 (*n.t.*)]

începutul primului și sfârșitul celui din urmă război punic, balanța potrivită dintre nobilime și popor fiind fixată de luptele tribunilor, nefiind încă pierdută în întregime prin întinderea cuceririlor. Și totuși, în aceste vremuri practica oribilă a otrăvirii era atât de comună încât, la un moment dat, un pretor a ordonat executarea pentru acest delict a peste trei mii[h] de persoane într-o provincie a Italiei, după care a continuat să primească denunțuri pe această temă. Exista un exemplu similar, dacă nu mai rău[i], în perioada mai veche a republicii. Așa de depravați erau în viața lor privată oamenii ale căror istorii le admirăm atâta. Nu mă îndoiesc că erau mai virtuoși în timpul celor două triumvirate, când își sfâșiau în bucăți patria comună și când răspândeau măcel și dezolare pe fața pământului, și asta doar pentru a-și alege tiranii[j].

Avem deci suficiente motive să susținem, cu tărie, în fiecare stat liber, acele forme și instituții prin care este asigurată libertatea, prin care este cunoscut binele public și prin care avariția și ambițiile persoanelor private sunt restrânse și pedepsite. Nimic nu este mai onorabil pentru natura umană decât să o vedem susceptibilă de o pasiune atât de nobilă, și nimic nu poate indica mai precis josnicia cuiva decât să-l vedem lipsit de ea. Un om care se iubește numai pe sine, fără să ia seama la prietenie și la valoare, merită cele mai severe reproșuri, iar un om care este susceptibil doar de prietenie, lipsit fiind de spirit public sau grijă față

---

[h] T. Livii, lib. XL, cap. 43.

[i] *Id.*, lib. VIII, cap. 18.

[j] *L'Aigle contre l'Aigle, Romains contre Romains,*
Combatans seulement pour le choix de tyrans.
Corneille

[„Când se băteau părinți contra părinți, romanii / cu gând s-aleagă crud tiran din toți tiranii" — trad. de Aurel Covaci în Corneille, *Teatru*, Editura Univers, București, 1933, p. 153 (*n.t.*)].

de comunitate, este deficient în cea mai substanțială parte a virtuții.

Acesta este însă un subiect asupra căruia nu mai trebuie să insistăm acum. De ambele părți există destui zeloși care, atât prin pasiunile partizanilor lor, cât și sub pretextul binelui public, urmăresc interesele și scopurile facțiunii lor. În ce mă privește, am să fiu întotdeauna mai dispus să promovez moderația decât zelul, deși probabil că cea mai sigură cale de a produce moderația în sânul fiecărui partid ar fi aceea de a ne spori zelul pentru binele public. Să încercăm, prin urmare, să extragem din această doctrină o lecție de moderație cu privire la partidele în care este divizată în prezent țara noastră, și, în același timp, să nu lăsăm această moderație să ne slăbească eforturile și pasiunea cu care fiecare individ este dator să urmărească binele țării lui.

Aceia care atacă sau apără un ministru într-o asemenea guvernare cum este a noastră, unde este permisă cea mai mare libertate, împing întotdeauna lucrurile spre extreme, și îi exagerează meritul sau lipsa de merit față de public. Inamicii săi vor pune cu siguranță pe seama sa cele mai mari enormități, atât în afacerile interne, cât și în cele externe, și nu există o ticăloșie sau crimă de care, după ei, el să nu fie capabil. Războaie inutile, tratate scandaloase, jefuirea tezaurului public, taxe opresive, proastă administrare de orice fel, toate acestea îi sunt reproșate. Pentru a agrava acuzațiile, se spune că conduita lui coruptă își va extinde și asupra posterității influența nefastă, subminând cea mai bună constituție din lume și introducând dezordinea în acel înțelept sistem de legi, instituții și obiceiuri pe baza cărora strămoșii noștri au fost guvernați cu succes atâtea secole. Nu numai că el e în sine un rău ministru, dar a eliminat și orice formă de protecție împotriva miniștrilor în viitor.

Pe de altă parte, partizanii ministrului fac ca elogierea lui să fie la înălțimea acuzațiilor care i se aduc și îi celebrează atitudinea înțeleaptă, constantă și moderată pe care a dovedit-o în toate aspectele administrației sale. Onoarea și interesul națiunii apărate în fața străinătății, creditul public asigurat acasă, persecuția ținută în frâu, facțiunile stăpânite — meritul tuturor acestor binecuvântări este acordat doar ministrului. În același timp, el își încoronează toate celelalte realizări prin grija religioasă față de cea mai bună constituție din lume, pe care o conservă în toate aspectele sale și o transmite întreagă, pentru fericirea și siguranța celei mai îndepărtate posterități.

Atunci când aceste acuzații și acest elogiu sunt aduse la cunoștința partizanilor din fiecare partid, nu e de mirare că ele antrenează o agitație extraordinară de ambele părți și generează animozități violente în sânul națiunii. Însă mi-ar plăcea să-i conving pe acești zeloși membri de partid că există o contradicție evidentă atât în capetele de acuzare, cât și în elogiere, și că de aceea este imposibil ca ambele să fie atât de categorice. Dacă constituția noastră ar fi într-adevăr *acea nobilă țesătură, mândria Marii Britanii, invidia vecinilor noștri, creată de munca atâtor secole, reparată cu cheltuiala atâtor milioane și întărită cu o asemenea vărsare de sânge*[k], dacă constituția noastră chiar merită aceste laude, atunci ea nu ar fi permis vreodată ca un ministru rău și slab să guverneze triumfător vreme de douăzeci de ani, în condițiile în care i s-au opus toate geniile națiunii, care și-au exercitat cea mai mare libertate a limbii și a condeiului, în parlament și în apelurile lor frecvente către popor. Dacă ministrul ar fi atât de rău și slab cum se pretinde, atunci constituția ar trebui să fie greșită în principiile sale originare, și atunci el nu poate fi acuzat în mod

[k] *Dissertation on parties*, Scrisoarea 10 [Bolingbroke].

consecvent de subminarea celei mai bune constituții din lume. O constituție este bună doar în măsura în care furnizează un remediu împotriva relei administrări, iar dacă constituția britanică, atunci când este în forma sa cea mai bună și reabilitată de două evenimente remarcabile precum Revoluția și Urcarea pe tron, prin care vechea noastră familie regală i-a fost sacrificată, dacă această constituție, repet, care are asemenea avantaje, nu oferă nici un remediu, suntem mai curând îndatorați oricărui ministru care o subminează și care ne oferă ocazia s-o înlocuim cu alta mai bună.

Aș folosi aceleași argumente pentru a modera zelul acelora care îl apără pe ministru. *Este oare constituția noastră așa de bună?* Atunci o schimbare de ministru nu poate fi un eveniment atât de îngrozitor, de vreme ce este esențial pentru o asemenea constituție, în fiecare ministeriat, să se ferească atât pe sine de orice violare, cât și să prevină toate enormitățile în administrarea sa. *Este constituția noastră foarte proastă?* Atunci o invidie și o teamă așa de extraordinare cu privire la schimbare sunt deplasate și nu ar trebui să fim mai îngrijorați în acest caz decât bărbatul care, căsătorindu-se cu o femeie de la bordel, trebuie să vegheze pentru a-i preveni infidelitățile. Afacerile publice, într-o asemenea constituție, trebuie în mod necesar să ducă la tulburări indiferent de cine sunt dirijate, iar zelul *patrioților* în acest caz este mult mai puțin necesar decât răbdarea și supunerea *filozofilor*. Virtutea și bunele intenții ale lui Cato și Brutus sunt foarte lăudabile, însă la ce a servit zelul lor? La nimic altceva decât la a grăbi perioada fatală a guvernării romane și la a-i face convulsiile și agoniile morții mai violente și mai dureroase.

Nu trebuie să se creadă că vreau să spun că treburile publice nu merită nici un fel de grijă și atenție. Dacă oamenii ar fi mai moderați și mai consecvenți, pretențiile lor ar putea fi admise sau cel puțin examinate. Partidul

Țării* ar putea susține că de fapt constituția noastră, deși excelentă, admite până la un anumit punct și o proastă administrare, și, prin urmare, dacă ministrul e rău, atunci este potrivit să ne opunem lui cu un zel *moderat*. Pe de altă parte, Partidului Curții ar putea să i se permită, pornind de la supoziția că ministrul este bun, să apere, cu *oarecare* zel, administrația sa. Tot ce aș vrea ar fi să conving oamenii să nu se înfrunte ca și cum s-ar lupta *pro aris et focis*, transformând o constituție bună într-una rea, prin violența pasiunilor lor.

Nu am luat în considerare nimic personal în această controversă. În cea mai bună constituție politică, unde fiecare este controlat de cele mai severe legi, este ușor să descoperim intențiile bune sau rele ale unui ministru și să judecăm dacă el merită să fie iubit sau urât. Însă asemenea chestiuni sunt de mică importanță pentru public și fac ca aceia care își încearcă condeiul asupra lor să fie pe drept suspectați fie de rea-voință, fie de lingușeală.

---

* *Court-Party* (Partidul Curții) și *Country-Party* (Partidul Țării) — Acești termeni desemnează cele două blocuri politice opuse care se înfruntau în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în Anglia. Primul este partidul care apără interesele curții regale și ale celor asociați istoric cu aceasta, de regulă marii comercianți, iar cel de-al doilea este opus intereselor Curții și mai apropiat intereselor agrare. Distincția aceasta nu se suprapune precis peste aceea dintre *whig* și *tory*. Partidul Țării, deși este mai curând avocat al libertăților populare pe care le vede amenințate de politicile Coroanei, promovează, în anumite privințe, un discurs conservator, favorabil micilor proprietari rurali și ostil mercantilismului. *(N.t.)*

3
DESPRE PRIMELE PRINCIPII ALE GUVERNĂRII

Nimic nu apare mai surprinzător, pentru aceia care consideră treburile omenești într-o manieră filozofică, decât ușurința cu care cei mulți sunt guvernați de cei puțini și resemnarea cu care oamenii își subordonează sentimentele și pasiunile celor ale conducătorilor lor. Când cercetăm prin ce mijloace se înfăptuiește această minune, vom vedea că, în vreme ce FORȚA este întotdeauna de partea celor guvernați, cei care guvernează nu sunt susținuți decât de opinie. Rezultă de aici că guvernarea este întemeiată doar pe opinie, iar această maximă este valabilă și pentru cele mai despotice și militare regimuri, ca și pentru cele mai libere și mai populare. Sultanul Egiptului sau împăratul Romei își pot conduce subiecții neputincioși ca pe niște vite, împotriva sentimentelor și înclinațiilor lor, însă ei trebuie să își conducă cel puțin *mamelucii* sau *gărzile pretoriene* ca pe niște oameni, pe baza opiniei lor.

Opinia este de două feluri: opinie asupra INTERESULUI și opinie asupra DREPTULUI. Prin opinie asupra interesului eu înțeleg mai cu seamă simțul avantajului general care este adus de o guvernare, împreună cu convingerea că respectiva guvernare este la fel de avantajoasă ca oricare alta ce poate fi stabilită cu ușurință. Când o asemenea opinie prevalează în rândul majorității cetățenilor unui stat sau printre cei care dețin forța, ea conferă o mare securitate oricărei guvernări.

Dreptul este de două feluri: drept la PUTERE și drept de PROPRIETATE. Cât de răspândit este primul fel în opinia omenirii poate fi înțeles observând atașamentul pe care toate națiunile îl au pentru vechea lor formă de guvernare și pentru acele nume care au fost consacrate de Antichitate. Antichitatea implică mereu impresia de justețe, și, oricât de dezavantajoase sentimente am întreține cu privire la specia umană, ea a fost extrem de generoasă cu sângele și averile în apărarea justiției publice. Într-adevăr, s-ar spune că, cel puțin la prima vedere, nicăieri nu apare o contradicție mai mare în mintea omenească decât în această chestiune. Când oamenii acționează ca o facțiune ei sunt capabili, fără rușine sau remușcări, să neglijeze toate obligațiile onoarei și moralității, pentru a-și apăra partidul; și totuși, atunci când o facțiune se formează în jurul unei chestiuni de drept sau de principiu, nu se mai găsește nici o altă ocazie în care oamenii să nu dea dovadă de o mai mare perseverență și de un simț mai hotărât al dreptății și echității. Aceeași dispoziție socială a omenirii este cauza acestor aparențe contradictorii.

Este suficient de cunoscut că opinia cu privire la dreptul de proprietate este importantă în toate domeniile guvernării. Un autor important a făcut din proprietate temeiul oricărei guvernări, și majoritatea scriitorilor noștri politici par înclinați să îl urmeze în această privință. Asta înseamnă să ducem lucrurile prea departe; însă trebuie să admitem că opinia cu privire la dreptul de proprietate are o mare influență asupra acestui subiect.

Pe aceste trei opinii — a *interesului public*, a *dreptului la putere* și a *dreptului de proprietate* — sunt întemeiate toate guvernările, ca și autoritatea celor puțini asupra celor mulți. Există, e adevărat, și alte principii (precum *interesul propriu*, *frica* și *afecțiunea*) care contribuie la forța acestora și care determină, limitează sau schimbă felul în care

ele operează. Însă putem să susținem că aceste alte principii nu pot avea singure nici o influență, ci presupun influența anterioară a opiniilor menționate mai sus. De aceea, ele sunt considerate drept principii secundare, și nu originare, ale guvernării.

Iată de ce lucrurile stau astfel. *Mai întâi*, cât privește *interesul propriu*, prin care înțeleg așteptarea unor beneficii anume, distincte de protecția generală pe care o primim din partea guvernării, este evident că autoritatea magistratului trebuie să fie mai întâi stabilită, sau cel puțin dorită, pentru ca această așteptare să se producă. Anticiparea unui beneficiu poate să îi sporească autoritatea în raport cu anumite persoane, însă ea nu poate să îi dea naștere, pentru public. Oamenii așteaptă în mod natural favoruri de la prietenii și cunoscuții lor, și de aceea speranțele unui număr considerabil de oameni dintr-un stat nu s-ar concentra niciodată asupra unui grup anume de oameni dacă aceștia nu ar avea nici un alt drept la magistratură și nu ar avea o influență separată asupra opiniilor omenirii. Aceeași observație poate fi extinsă asupra celorlalte două principii ale *fricii* și *afecțiunii*. Nimeni nu ar mai avea un motiv să se *teamă* de furia unui tiran dacă acesta nu ar avea asupra celorlalți nici o autoritate decât frica, pentru că tiranul, luat ca om izolat, nu are decât o forță corporală foarte mică în raport cu toți ceilalți, și orice altă putere ar mai poseda ar trebui să fie întemeiată ori pe opinia noastră, ori pe opinia presupusă a celorlalți. Și cu toate că *afecțiunea* pentru înțelepciunea și virtutea unui *suveran* merge foarte departe și are o mare influență, acestea trebuie să dobândească mai întâi o dimensiune publică, pentru că altfel stima publică nu îi va servi la mare lucru, iar virtutea sa nu va avea nici o influență dincolo de o sferă limitată.

O guvernare poate să subziste vreme îndelungată chiar dacă balanța puterii și balanța proprietății nu coincid.

Aceasta se întâmpla mai ales acolo unde o clasă sau o categorie de cetățeni a dobândit o mare parte din proprietate, însă datorită constituției originare a guvernării ea nu deține și o parte din putere. Sub ce pretext își va asuma un individ din acea categorie o autoritate în afacerile publice? Cum oamenii sunt în general atașați de vechea lor guvernare, ne putem aștepta ca publicul să nu privească favorabil o asemenea uzurpare. Însă acolo unde constituția originară permite participarea la putere, deși limitată, a unei categorii de oameni care posedă o mare parte din proprietate, este ușor pentru ei să-și lărgească treptat autoritatea și să facă în așa fel încât balanța puterii să corespundă cu aceea a proprietății. Aceasta s-a întâmplat în cazul Camerei Comunelor în Anglia.

Cei mai mulți autori care au tratat despre guvernarea britanică au presupus că, de vreme ce Camera inferioară reprezintă pe oamenii de rând din Marea Britanie, greutatea sa în balanță este proporțională cu proprietatea și cu puterea celor pe care îi reprezintă. Însă acest principiu nu trebuie privit ca absolut adevărat. Deși există oameni care sunt apți să se așeze mai mult de Camera Comunelor decât de oricare alt element al constituției, membrii acestei Camere fiind aleși de ei ca reprezentanți ai lor și ca gardieni ai libertății lor, se întâmplă uneori că această Cameră, chiar și când este în opoziție cu Coroana, să nu fie urmată de popor, așa cum putem observa cu privire la Camera *tory* a Comunelor în timpul domniei regelui William. Dacă membrii ar fi obligați să primească instrucțiuni, ca în cazul deputaților olandezi, atunci acest fapt ar schimba datele problemei; și dacă asemenea mari puteri și bogății cum sunt cele ale tuturor oamenilor de rând din Anglia ar fi aruncate în balanță, ar fi greu de imaginat cum ar mai putea Coroana să influențeze acea mulțime de oameni ori să reziste dezechilibrului proprietății. Este

adevărat, Coroana are o mare influență asupra corpului colectiv al Marii Britanii în alegerea membrilor Parlamentului, însă dacă această influență, care acum este exercitată doar o dată la șapte ani, ar fi folosită în atragerea poporului la fiecare vot, atunci ea s-ar irosi rapid, și nici un fel de abilitate, popularitate sau venituri nu ar putea să o susțină. Trebuie, prin urmare, să fiu de părere că o modificare în această privință ar produce o modificare totală în regimul nostru politic, reducându-l în curând pur și simplu la o republică, poate chiar la o republică deloc neconvenabilă. Deși poporul, luat împreună ca un corp precum triburile romane, ar fi destul de nepotrivit pentru guvernare, atunci când e dispersat în unități mici este mai susceptibil de rațiune și ordine; forța curentelor și mareelor populare ar fi în mare măsură disipată, iar interesul public ar putea fi promovat cu oarecare metodă și constanță. Nu este însă necesar să raționăm mai departe privitor la o formă de guvernare care nu dă semne c-ar putea fi vreodată să fie stabilită în Marea Britanie și care pare să nu fie scopul nici unuia dintre partidele noastre. Așadar, să apreciem și să îmbunătățim pe cât posibil vechea noastră formă de guvernare, fără să încurajăm o pasiune pentru asemenea noutăți periculoase.

4
DESPRE ORIGINEA GUVERNĂRII

Omul, ca ființă născută în societate, este obligat să-și mențină relațiile sociale datorită necesității, înclinațiilor sale naturale și obișnuinței. Aceeași creatură, după ce progresează, se angajează să formeze o societate politică pentru a putea administra justiția, fără de care nu poate exista pace între oameni, nici siguranță și nici relații sociale. Din acest motiv, trebuie să privim marele aparat al guvernării noastre ca având, la urma urmei, ca singur obiect sau scop distribuirea dreptății sau, cu alte cuvinte, apărarea celor doisprezece judecători. Regii și parlamentele, flotele și armatele, funcționarii curții și agenții fiscali, ambasadorii, miniștrii și consilierii, toate sunt subordonate prin natura lor acestei părți a administrării [treburilor publice]. Chiar și clerul, în măsura în care datoria sa este de a promova moralitatea, poate fi considerat pe drept, în ceea ce privește acțiunile sale în această lume, ca neavând alt scop al instituției sale.

Toți oamenii înțeleg necesitatea dreptății pentru a menține pacea și ordinea, și toți înțeleg că pacea și ordinea sunt necesare menținerii societății. În ciuda acestei necesități puternice și evidente, cât de slabă și perversă este totuși natura noastră! Este imposibil ca oamenii să țină calea dreptății cu bună-credință și fără ezitare. Circumstanțe extraordinare pot interveni atunci când cineva descoperă mai degrabă că interesele sale sunt promovate mai bine

prin fraudă și jaf, decât că ele pot fi afectate de răul pe care nedreptatea înfăptuită de el îl face societății. De multe ori acel om este deturnat de la marile și importantele sale interese de tentațiile prezentului, adesea foarte frivole. Această mare slăbiciune nu are remediu în natura omenească.

Prin urmare, oamenii trebuie să aducă un paliativ la ceea ce nu pot vindeca. Ei trebuie să aleagă unele persoane, numite magistrați, a căror sarcină specifică este să indice măsurile dreptății, pedepsirea răufăcătorilor, corectarea urmărilor fraudelor și violenței și obligarea oamenilor, oricât de puțin doritori s-ar arăta aceștia, la consultarea intereselor lor reale și permanente. Într-un cuvânt, OBEDIENȚA este o datorie nouă, care trebuie inventată pentru a o sprijini pe aceea a DREPTĂȚII, iar raporturile de echitate trebuie să fie coroborate cu acelea de fidelitate.

Dacă privim însă lucrurile într-o manieră abstractă, s-ar putea crede că nimic nu se câștigă prin această alianță și că datoria artificială a obedienței este la fel de puțin folositoare pentru mintea omenească pe cât este datoria primitivă și naturală a dreptății. Interesele particulare și tentațiile prezente pot să le înlăture și pe una, și pe cealaltă. Ele sunt la fel de expuse acelorași inconveniente, iar omul care este înclinat să fie un vecin rău va fi condus de aceleași motive, bine sau rău înțelese, să fie un cetățean și un supus rău. Asta fără să mai menționăm că magistratul însuși poate fi adesea neglijent, interesat sau nedrept.

Totuși, experiența ne dovedește că există o mare diferență între aceste cazuri. Știm că ordinea în societate este mult mai bine menținută prin mijlocirea guvernării, iar datoria noastră către magistrat este mai bine respectată pe baza principiilor naturii omenești decât datoria față de concetățenii noștri. Pasiunea pentru dominare este atât de puternică în sufletul omenesc, încât mulți nu numai că se supun guvernării, dar chiar îndură [în numele ei] orice

greutăți, pericole și griji. Oamenii, o dată ajunși într-o asemenea poziție, deși sunt adesea duși pe căi greșite de diferite pasiuni, descoperă, de obicei, un interes marcat în administrarea imparțială a dreptății. Persoanele care ajung prima dată în această poziție în urma consimțământului tacit sau expres al poporului trebuie să fie înzestrate cu calități personale superioare: forță, integritate sau prudență. Acestea suscită respect și încredere, iar după ce guvernarea a fost stabilită, considerațiile privitoare la naștere, rang și poziție socială au o foarte mare influență asupra oamenilor și asigură respectarea decretelor magistratului. Prințul sau liderul reacționează împotriva oricărei dezordini care tulbură societatea. El își cheamă toți partizanii și pe toți oamenii de bine pentru a o înlătura și pentru a redresa situația, și este ascultat de toți. El dobândește în curând puterea de a răsplăti aceste servicii și, pe fondul progresului societății, el stabilește funcții subordonate și adesea chiar o forță militară ce descoperă un interes imediat și vizibil în a-i susține autoritatea. Obișnuința consolidează în scurtă vreme ceea ce alte principii ale naturii omenești au întemeiat într-o manieră încă imperfectă, iar oamenii, o dată obișnuiți cu obediența, nu se mai gândesc să se abată de la acest drum pe care au mers, ei și strămoșii lor, și pe care atâtea motive presante și evidente îi obligă să îl țină.

Însă, cu toate că acest progres al treburilor omenești pare cert și inevitabil, și cu toate că susținerea pe care fidelitatea o aduce justiției este întemeiată pe principii evidente ale naturii omenești, nu ne putem aștepta ca oamenii să le descopere imediat sau să le anticipeze felul în care acestea operează. Începuturile guvernării sunt mai întâmplătoare și mai imperfecte. Probabil că prima data când un om a dobândit un ascendent asupra mulțimilor a fost în timpul războiului, când superioritatea curajului și geniului devine

evidentă, când unanimitatea și armonia sunt necesare și când efectele rele ale dezordinii se fac simțite mai profund. Durata lungă a acestei stări, comună între triburile sălbatice, i-a obișnuit pe oameni cu supunerea, iar dacă șeful poseda la fel de multă echitate pe câtă prudență și eroism, el putea deveni, chiar pe timp de pace, arbitrul tuturor diferențelor și putea să-și stabilească treptat autoritatea, printr-un amestec de forță și de consimțământ. Beneficiul resimțit de pe urma influenței sale l-a făcut să fie prețuit de către popor, cel puțin de aceia care aveau înclinații bune și pacifiste. Dacă fiul său avea aceleași calități, atunci guvernarea progresa mai rapid către maturitate și perfecțiune, însă ea rămânea în aceeași stare de subdezvoltare, până ce un nou progres stabilea un venit pentru magistrat, permițându-i să poată distribui recompense celor care erau instrumentele administrației sale și pedepse celor refractari și neascultători. Înainte de această perioadă, fiecare exercitare a puterii sale trebuie să fi fost un act particular, întemeiat pe circumstanțele cazului respectiv. După aceasta, supunerea nu a mai fost o problemă de alegere pentru majoritatea membrilor comunității, ci era riguros impusă de autoritatea magistratului suprem.

În toate guvernările există o luptă internă, deschisă sau secretă, între AUTORITATE și LIBERTATE, și nici una dintre ele nu poate să iasă victorioasă pe deplin din această înfruntare. Un mare sacrificiu în privința libertății trebuie să fie făcut sub fiecare guvernare, însă chiar și autoritatea ce limitează libertatea nu poate niciodată, și poate că nici nu ar trebui vreodată, indiferent sub ce constituție, să fie absolută și deasupra oricărui control. Sultanul este stăpânul vieții și averii fiecărui individ, însă nu i se permite să impună noi taxe supușilor săi. Monarhul francez poate impune taxe după plac, însă ar fi primejdios pentru el să atenteze la viața și la averile indivizilor. În multe țări religia

este considerată în principiu deasupra oricărei dispute și există și alte principii și prejudicii, care în mod frecvent rezistă oricărei autorități a magistratului civil, a cărui putere, întemeiată fiind pe opinie, nu poate răsturna alte opinii, la fel de bine înrădăcinate ca aceea a legitimității puterii sale politice. Liber este regimul care admite o împărțire a puterii între mai mulți membri a căror autoritate unită nu este mai mică sau este, de regulă, mai mare decât a oricărui monarh, însă care, în cursul obișnuit al administrației sale, trebuie să acționeze prin legi generale și egale, cunoscute în prealabil de toți membrii și supușii săi. În acest sens, trebuie să recunoaștem că libertatea este perfecțiunea societății civile, însă autoritatea trebuie să fie admisă la rândul său ca fiind esențială existenței sale. În această competiție ce se desfășoară adesea între una și cealaltă, cea din urmă poate, datorită acestei considerații, să se impună asupra celei dintâi. Or, am putea spune (și poate că uneori se poate spune asta cu destulă dreptate) că un element care este esențial societății civile trebuie întotdeauna să se susțină pe sine și trebuie să fie păzit cu mai puțină înverșunare decât acela care contribuie doar la perfecțiunea sa, pe care indolența oamenilor este atât de aptă să îl neglijeze sau pe care ignoranța lor îl face să fie trecut cu vederea.

5
DESPRE INDEPENDENȚA PARLAMENTULUI

Scriitorii politici au stabilit ca maximă ideea că, în actul de întemeiere al oricărei guvernări și al stabilirii de mecanisme de control [*checks and controuls*] constituțional, fiecare om trebuie presupus ca fiind un *nemernic* și ca neavând un alt scop al acțiunilor sale decât interesul privat. Pe baza acestui interes trebuie să îl guvernăm și prin mijlocirea acestuia trebuie să îl facem să coopereze pentru binele public, în ciuda ambiției și avariției lui nepotolite. Fără aceasta, ne asigură ei, vom lăuda în van avantajele oricărei constituții și vom descoperi, în final, că nu avem vreo siguranță a libertăților și proprietăților noastre alta decât bunăvoința conducătorilor; altfel spus, că nu avem nici un fel de siguranță.

Prin urmare, este o maximă *politică* justă că *fiecare om trebuie presupus ca fiind un nemernic*. În același timp însă, pare destul de ciudat că o maximă falsă în *realitate* trebuie să fie adevărată în *politică*. Pentru a ne lămuri în această privință, trebuie să ne amintim că oamenii sunt în general mai onești în calitatea lor privată decât în cea publică, și vor merge mai departe în susținerea unui partid doar atunci când propriul interes este la mijloc. Onoarea este un bun mijloc de control al omenirii, însă el este în mare parte înlăturat atunci când mai mulți oameni acționează împreună, de vreme ce oricine se așteaptă să fie aprobat de către partidul său în raport cu ceea ce promovează

interesul lor comun, astfel încât el învață curând să dispreţuiască protestele adversarilor. La aceasta putem adăuga că fiecare curte ori senat decide pe baza unei majorități, așa încât, dacă interesul propriu influențează numai majoritatea, întregul senat (așa cum se întâmplă întotdeauna) este sedus de acest interes separat și acționează ca și cum nu ar conține nici măcar un membru căruia să-i pese câtuși de puțin de libertatea și de interesul publicului.

De aceea, când ni se oferă pentru cenzură și examinare orice plan de guvernare, real sau imaginar, unde puterea este distribuită între mai multe grupuri și clase de oameni, trebuie întotdeauna să considerăm interesul separat al fiecărui grup și al fiecărei clase și, dacă vom descoperi că, datorită unei diviziuni abile a puterilor, acest interes trebuie, în mod necesar, să concureze cu acela al publicului, putem afirma că acel guvern e înțelept și fericit. Dacă, pe de altă parte, interesele separate nu sunt controlate și nu sunt îndreptate către public, trebuie să ne așteptăm din partea unui asemenea regim doar la dezbinare, dezordine și tiranie. În această privință mă bazez atât pe experiență, cât și pe autoritatea tuturor filozofilor și politicienilor, antici și moderni.

Cât de surprinse ar fi fost niște genii precum Cicero sau Tacit dacă li s-ar fi spus că, într-o epocă viitoare, va apărea un gen foarte stabil [*regular*] de regim *mixt*, în care autoritatea va fi distribuită în așa fel încât un element [*rank*], oricând va pofti, le va putea absorbi pe celelalte și va acumula întreaga putere acordată de constituție. O asemenea guvernare, ar spune ei, nu ar fi una mixtă. Ambiția oamenilor este atât de mare, încât ei nu sunt niciodată satisfăcuți cu puterea pe care o au, și, dacă o clasă de oameni, urmărindu-și propriul interes, poate uzurpa drepturile tuturor celorlalte clase, cu siguranță că va pro-

ceda astfel, făcându-se pe sine, pe cât posibil, absolută și deasupra oricărui control.

Însă, în această privință, experiența arată că ei ar greși, pentru că acesta este de fapt cazul constituției britanice. Puterea pe care constituția noastră o recunoaște Camerei Comunelor este atât de mare, încât ea dictează absolut tuturor celorlalte elemente ale guvernării. E limpede că puterea legislativă a regelui nu o poate controla cum se cuvine. Deși regele are un vot negativ în legislație, acesta este în realitate socotit atât de neînsemnat, încât orice este votat de cele două camere va fi cu siguranță adoptat ca lege, iar asentimentul regal reprezintă practic o formalitate. Principala influență a Coroanei stă în puterea executivă. Însă pe lângă faptul că puterea executivă în fiecare guvernare este întotdeauna subordonată celei legislative, observ că exercițiul puterii reclamă cheltuieli imense, iar Camera Comunelor și-a asumat dreptul exclusiv de a adopta bugetul. Cât de ușor ar fi, în aceste condiții, pentru această cameră să smulgă toate puterile din mâna Coroanei și să-și calculeze momentul atât de bine, încât refuzul său de a acorda subsidii să nu facă altceva decât să jeneze guvernul, fără să ofere puterilor străine nici un fel de avantaj asupra noastră? Dacă această Cameră a Comunelor ar depinde în aceeași manieră de rege, iar membrii săi nu ar avea nici o altă proprietate decât aceea acordată ca un favor de el, oare nu ar dicta el toate deciziile lor, devenind din acel moment [un monarh] absolut? Cât despre Camera Lorzilor, ei sunt un puternic punct de sprijin al Coroanei atâta vreme cât și ea este, la rândul său, susținută de aceasta. Însă atât rațiunea, cât și experiența ne arată că ei nu au forță și autoritate suficientă să se susțină pe ei înșiși fără un asemenea sprijin.

Cum să rezolvăm acest paradox? Prin ce mijloace este acest element [Camera Comunelor] al constituției noastre

menținut între limitele sale proprii, de vreme ce, tot potrivit constituției noastre, lui i se recunoaște atâta putere câtă dorește, de vreme ce el poate fi controlat [*confined*] numai de sine? Cum este acest lucru consistent cu ceea ce experiența noastră ne învață despre natura omenească? Răspunsul meu este că aici interesul acestei instituții este controlat de acela al indivizilor și că această Cameră a Comunelor nu abuzează de puterea sa pentru că o asemenea uzurpare ar fi împotriva intereselor majorității membrilor săi. Coroana are atâtea poziții oficiale la dispoziția sa încât, atunci când este asistată de partea onestă și dezinteresată a Camerei, ea va dicta întotdeauna deciziile întregului, măcar în măsura în care este necesar să înlăture pericolul ce atârnă asupra constituției. Putem să numim această influență cum poftim, o putem socoti *corupție* sau *dependență*, însă o anumită măsură și un anume fel din aceasta sunt inseparabile de natura însăși a constituției noastre și necesare pentru a perpetua constituția noastră mixtă.

În loc să afirmăm categoric[a] că dependența parlamentului este, sub toate aspectele, o știrbire a libertății britanice, Partidul Țării ar fi trebuit să facă unele concesii adversarilor săi și să fi luat în considerare numai ceea ce ar fi fost un grad potrivit de dependență, dincolo de care ar fi devenit periculos pentru libertate. Însă o asemenea moderație nu este de așteptat din partea membrilor nici unui partid. După o concesie de această natură, orice proteste trebuie abandonate, și o cercetare calmă a măsurii potrivite a influenței Curții și a dependenței Parlamentului ar fi de așteptat de către cititori. Și cu toate că avantajul, într-o asemenea controversă, ar putea fi de partea Partidului Țării, victoria sa n-ar fi atât de completă pe cât ar dori ei, și nici un patriot

[a] Vezi *Dissertation on Parties*, în întregime.

adevărat nu și-ar putea da frâu liber zelului său, de teamă să nu ajungă în extrema opusă, diminuând prea tare[b] influența Coroanei. S-a socotit deci că este cel mai potrivit să negăm că această extremă ar putea fi vreodată primejdioasă pentru constituție, ori că instituția Coroanei ar putea avea vreodată o influență prea mică asupra membrilor Parlamentului.

Toate întrebările privitoare la termenul mediu între extreme sunt greu de decis, atât pentru că este greu să găsim *cuvinte* potrivite pentru a descrie acest termen mediu, cât și pentru că binele și răul, în asemenea cazuri, se transformă treptat unul în celălalt, ceea ce face ca *sentimentele* noastre să fie îndoielnice și nesigure. În acest caz, există o dificultate suplimentară, care ar descuraja și pe cel mai abil și mai imparțial cercetător. Puterea Coroanei este întotdeauna atașată unei singure persoane, fie ea rege sau ministru, iar după cum această persoană poate avea mai mult sau mai puțin ambiție, capacitate, curaj, popularitate sau avere, puterea sa, care ar fi prea mare în prima situație, ar deveni prea mică în cealaltă. În republicile pure, acolo unde puterea este distribuită între mai multe adunări sau senate, mijloacele de control sunt mai uniforme în modul lor de acțiune, pentru că se presupune că membrii acestor numeroase adunări sunt întotdeauna aproape egali

[b] Prin *influență a Coroanei*, pe care am să o justific, înțeleg numai pe aceea care derivă din pozițiile oficiale și din onorurile care sunt la dispoziția Coroanei. Cât despre *mita* privată, ea poate fi considerată în același fel ca practica de a folosi spioni, care este greu de justificat pentru un ministru bun și este infamă pentru unul rău. A fi însă spion sau a fi corupt este întotdeauna infam sub orice ministru și trebuie să fie privit ca un gen de prostituție nerușinată. Polibiu considera, pe bună dreptate, influența pecuniară a Senatului și cenzorilor ca fiind una din contragreutățile normale și constituționale ce păstrează echilibrul regimului roman. Lib. vi, cap. 15.

în ceea ce privește capacitatea și virtutea, așa încât numai numărul, bogăția și autoritatea lor sunt luate în considerare. Însă o monarhie limitată nu admite o asemenea stabilitate și nici nu este posibil să atribuim Coroanei un asemenea grad precis al puterii astfel încât, în orice situație, să formeze o contragreutate potrivită față de celelalte elemente ale constituției. Acesta este un dezavantaj cu neputință de evitat, între atâtea avantaje pe care le are această formă de guvernare.

6
DACĂ GUVERNAREA BRITANICĂ ÎNCLINĂ MAI CURÂND SPRE O MONARHIE ABSOLUTĂ SAU SPRE O REPUBLICĂ

Faptul că nici un om prudent, oricât de sigur pe principiile sale, nu îndrăznește să facă profeții cu privire la nici un fel de eveniment sau să prevadă consecințele îndepărtate ale lucrurilor, este ceva de natură să inducă o prejudecată serioasă împotriva aproape oricărui gen de știință. Un medic nu s-ar aventura să se pronunțe cu privire la condiția pacientului său peste două săptămâni sau peste o lună; cu atât mai puțin îndrăznește un politician să prevadă situația treburilor publice peste câțiva ani. Harrington s-a socotit atât de sigur pe principiul său general conform căruia *balanța puterii depinde de aceea a proprietății*, încât s-a aventurat să afirme că va fi imposibil ca monarhia să fie vreodată restaurată în Anglia. Însă nici nu-și publicase bine cartea, că regele s-a întors pe tron, și de atunci vedem că monarhia s-a menținut la fel de ferm ca înainte. În ciuda acestui exemplu nenorocos, am să mă aventurez să examinez o întrebare importantă, și anume *dacă guvernarea britanică înclină mai curând spre o monarhie absolută sau spre o republică, și în care din aceste două specii de guvernare își va găsi cel mai probabil sfârșitul?* Pentru că nu pare să existe vreo mare primejdie ca o revoluție să se întâmple brusc și să îndrepte lucrurile către una sau cealaltă din aceste posibilități, voi scăpa cel puțin de rușinea pe care temeritatea mi-o va fi adus, dacă se va dovedi că am greșit.

Cei care consideră că balanța guvernării noastre înclină mai curând către monarhia absolută își pot susține opinia cu următoarele argumente. Că proprietatea are o mare influență asupra puterii nu poate fi negat; totuși, maxima generală *că balanța uneia depinde de balanța celeilalte* trebuie considerată ca având o valabilitate limitată. Este evident că mult mai puțină proprietate concentrată într-o singură mână va putea să contrabalanseze o proprietate mai mare, însă deținută de mai mulți, nu numai pentru că este mai dificil pentru mai multe persoane să-și unească părerile și măsurile, ci și pentru că proprietatea, când este unită, cauzează o dependență mai mare decât aceeași proprietate atunci când este dispersată. O sută de persoane care au 1000 de lire pe an fiecare pot să-și consume întreg venitul fără ca altcineva să profite de pe urma lor, în afară de servitorii și angajații lor, care, pe bună dreptate, consideră profiturile ca rezultatul propriei lor munci. Însă un om care posedă 100 000 de lire pe an, dacă este cât de cât generos sau viclean, poate să creeze o mare dependență prin obligațiile pe care le au alții către el, și o dependență și mai mare prin așteptările acestora față de el. De aici putem vedea că, în toate guvernările libere, orice supus exorbitant de bogat creează gelozie, chiar dacă bogățiile sale nu ajung să se compare cu cele ale statului. Averea lui Crassus, dacă îmi amintesc bine, nu se ridica la mai mult de șaisprezece mii de lire în banii noștri, și totuși putem observa că, deși nu avea un geniu extraordinar, a fost capabil să contrabalanseze, în timpul vieții sale, atât puterea lui Pompei, cât și pe aceea a lui Cezar, care a devenit mai apoi stăpânul lumii. Averea familiei Medici i-a făcut stăpânii Florenței, cu toate că, după toate probabilitățile, ea nu era mai mare decât proprietatea unită a acelei republici opulente.

Aceste considerații ar putea să ne inducă o anumită idee magnifică despre spiritul britanic și despre dragostea noastră de libertate, de vreme ce am putut menține guvernarea noastră liberă, timp de atâtea secole, împotriva suveranilor noștri, care, pe lângă puterea, demnitatea și maiestatea Coroanei, au deținut întotdeauna mult mai multe proprietăți decât oricare supus al oricărei republici. Trebuie însă spus că acest spirit, oricât de măreț, nu va fi niciodată capabil să se susțină pe sine împotriva proprietății imense care este acum deținută de rege și care sporește în continuare. După un calcul moderat, există trei milioane [de lire] la dispoziția Coroanei. Lista civilă se ridică la circa un milion; taxele colectate la altul; iar posturile din marină și armată, împreună cu cele ecleziastice, urcă totalul la peste trei milioane. O sumă enormă, ce poate fi socotită ca fiind mai mult decât a treizecea parte a întregului venit și produs [*labour*] al întregului regat. Când adăugăm la aceste proprietăți și luxul din ce în ce mai mare al națiunii, aplecarea noastră spre corupție, împreună cu marea putere și cu prerogativele Coroanei, alături de controlul asupra forțelor armate, nimeni nu va nega că apărarea pe mai departe a guvernării noastre libere, în situația existenței acestor dezavantaje, este o sarcină disperată, care necesită eforturi extraordinare.

Pe de altă parte, cei care consideră că tendința regimului britanic este către o republică pot susține această opinie prin argumente aparent solide. S-ar putea spune că, deși această imensă proprietate a Coroanei ar putea fi unită cu demnitatea primului magistrat și cu alte prerogative și puteri legale, ceea ce i-ar acorda în mod natural o influență mai mare, în realitate ea ar deveni mai puțin periculoasă pentru libertate chiar din acest motiv. Dacă Marea Britanie ar fi o republică și dacă vreun om ar poseda un venit care să echivaleze cu o treime sau măcar o zecime

din cel al Coroanei, el ar stârni imediat invidia celorlalți, pentru că ar avea în mod infailibil o mare autoritate asupra guvernării. O asemenea autoritate neoficială [*irregular*], nerecunoscută de legi, este întotdeauna mai periculoasă decât o mult mai mare autoritate derivată din acestea. Un om care posedă o putere pe care a uzurpat-o nu poate să impună nici un fel de limite pretențiilor sale. Partizanii săi sunt liberi să spere tot felul de lucruri în favoarea sa, inamicii săi îi provoacă ambiția și teama, prin violența opoziției lor, iar guvernarea fiind agitată, toate umorile corupte dintr-un stat se strâng la el. Pe de altă parte, o autoritate legală, deși mare, are întotdeauna anumite limite, care pun capăt speranțelor și ambițiilor celui care o deține. Legile trebuie să ofere un remediu împotriva exceselor ei și un asemenea magistrat eminent trebuie să se aștepte la multe lucruri rele și puține bune din partea uzurpărilor sale. În măsura în care autoritatea sa legală este respectată fără multă gălăgie, el are puține tentații și ocazii să și-o extindă. Pe lângă aceasta, se întâmplă în legătură cu scopurile și proiectele ambițioase ceea ce se poate observa în privința sectelor filozofice și religioase. O nouă sectă stârnește o asemenea tulburare, este deopotrivă respinsă și apărată cu atâta înverșunare, încât se răspândește întotdeauna mai iute, iar partizanii săi se înmulțesc cu mai mare rapiditate decât orice opinie stabilită care este apărată de sancțiunea legilor și a timpului. Noutatea are o asemenea natură, încât, dacă ceva place, place de două ori mai mult dacă e nou, iar dacă displace, displace dublu, din același motiv. În plus, în multe cazuri violența inamicilor este la fel de favorabilă proiectelor ambițioase pe cât este zelul partizanilor.

Se mai poate afirma și că, deși oamenii sunt guvernați într-o mare măsură de interes, chiar și acest interes, împreună cu toate treburile omenești, este guvernat de *opinie*.

În ultimii ani s-a petrecut o subită și considerabilă schimbare a opiniilor oamenilor, cauzată de progresul științelor și al libertății. Mulți oameni de pe această insulă s-au dezbărat de reverența superstițioasă față de nume și autoritate, clerul și-a pierdut mult din creditul său, pretențiile și doctrinele lor au fost ridiculizate, și chiar religia abia că se mai poate susține pe sine în această lume. Chiar și numele de *rege* trezește prea puțin respect, iar să vorbești despre vicarul lui Dumnezeu pe pământ sau să îi acorzi acele titluri magnifice care mai înainte fermecau omenirea ar stârni astăzi râsul oricui. Deși Coroana, datorită veniturilor sale importante, își poate menține autoritatea în perioadele liniștite, pe baza interesului privat și a influenței, cum până și cel mai mic șoc sau convulsia cea mai măruntă pot pulveriza aceste interese, puterea regală, nemaifiind susținută de opiniile și principiile încetățenite, s-ar dizolva imediat. Dacă oamenii ar fi avut aceleași dispoziții la *revoluție* ca și acum, monarhia ar fi fost într-un mare pericol de a dispărea cu totul pe această insulă.

Dacă ar trebui să mă aventurez să îmi spun și eu părerea în legătură cu aceste argumente opuse, aș afirma că, dacă nu se va întâmpla vreo convulsie extraordinară, puterea Coroanei, datorită marilor sale venituri, mai curând va crește; deși în același timp admit că progresul său pare foarte lent, aproape de nesesizat. De multă vreme presiunea a crescut cu o oarecare rapiditate în favoarea guvernării populare și abia acum a început să crească în favoarea monarhiei.

Este bine știut că fiecare guvernare trebuie să ajungă la un sfârșit și că moartea este inevitabilă pentru corpul politic, ca și pentru acela animal. Dacă însă vreun fel de moarte e preferabilă alteia, se pune întrebarea dacă este mai de dorit ca guvernarea britanică să se termine într-un regim popular sau într-o monarhie absolută. Aici vreau

să declar foarte deschis că, deși libertatea este de preferat sclaviei aproape întotdeauna, mai curând aș prefera să văd instaurat în această insulă un monarh absolut decât o republică. Fiindcă să vedem la ce fel de republică ne putem aștepta. Problema nu este a unei republici imaginare pe care o putem plăsmui în spatele unei mese de scris. Nu încape îndoială că ne putem imagina o guvernare populară mai desăvârșită decât o monarhie absolută, și chiar decât actuala noastră constituție. Însă ce motiv ne-ar îndreptăți să ne așteptăm ca o asemenea guvernare să fie stabilită în Marea Britanie, o dată ce monarhia noastră ar dispărea? Dacă o singură persoană va acumula atâta putere încât să facă bucăți constituția noastră și să impună una nouă, ea va fi atunci cu adevărat un monarh absolut. Am avut deja un asemenea caz, suficient să ne convingă că o asemenea persoană nu va renunța niciodată la puterea sa și nici nu va stabili vreo guvernare liberă. Lucrurile trebuie, prin urmare, lăsate să progreseze conform cursului lor natural, iar Camera Comunelor, conform constituției actuale, trebuie să fie singura legislatură într-o asemenea guvernare populară. Inconvenientele presupuse de o asemenea stare se numără cu miile. În cazul în care Camera Comunelor ar ajunge să se autodizolve, lucru greu de crezut, ne putem aștepta la un război civil la fiecare alegere. Dacă va continua să subziste, vom fi supuși tiraniei unei facțiuni, subdivizată în noi facțiuni. Și pentru că o asemenea guvernare violentă nu se poate menține multă vreme, în cele din urmă noi vom găsi refugiu, după multe convulsii și războaie civile, în monarhia absolută, pe care ar fi fost mai bine să o fi stabilit în mod pașnic de la bun început. Monarhia absolută, așadar, este cea mai ușoară moarte, *eutanasia* constituției britanice.

Astfel, dacă avem dreptate să fim suspicioși față de monarhie, pentru că pericolul este mai aproape în această

parte, vom avea motive să fim și mai suspicioși față de guvernarea populară, pentru că pericolul e și mai cumplit. Această situație ar trebui să ne dea o lecție de moderație în toate controversele noastre politice.

7
DESPRE PARTIDE ÎN GENERAL

Dintre oamenii care se disting prin realizări memorabile, locul de cinste pare că se cuvine acordat LEGISLATORILOR și întemeietorilor de state, care transmit generațiilor viitoare un sistem de legi și de instituții care să le asigure pacea, fericirea și libertatea. Influența invențiilor folositoare în arte și științe s-ar putea să se întindă mai departe decât a legilor înțelepte, ale căror efecte sunt limitate în spațiu și timp, însă beneficiul ce rezultă din primele nu este atât de important ca acela adus de cele din urmă. Este adevărat că științele speculative perfecționează rațiunea, însă avantajul acesta nu se extinde decât asupra câtorva persoane, care au răgazul necesar să li se dedice. Cât privește artele practice, care sporesc confortul și plăcerile vieții, este bine cunoscut că fericirea omenească nu constă atât în abundența acestora, cât în pacea și în siguranța cu care ele sunt gustate, iar aceste avantaje nu pot să vină decât de la o bună guvernare. Asta fără să mai menționăm că virtutea generală și bunele moravuri dintr-un stat, atât de necesare fericirii, nu pot în nici un caz să răsară din cele mai rafinate percepte ale filozofiei, și nici chiar din cele mai severe porunci ale religiei, ci trebuie să decurgă în întregime din educația virtuoasă a tineretului, care este un efect al legilor și instituțiilor înțelepte. Prin urmare, trebuie să mă declar, în această privință, în dezacord cu lordul Bacon și să privesc Antichitatea ca fiind oarecum

nedreaptă în ce privește distribuirea onorurilor, atunci când a făcut zei din toți inventatorii artelor utile, precum Ceres, Bachus, Esculap, iar marilor legislatori, precum Romulus sau Tezeu, nu le-a acordat decât apelativele de semizei și eroi.

Pe cât de mult trebuie onorați și respectați legislatorii și întemeietorii de state, pe atât de mult trebuie detestați și urâți fondatorii de secte și de facțiuni, pentru că influența facțiunii este direct contrară aceleia a legii. Facțiunile subminează guvernarea, fac legile neputincioase și suscită cele mai mari animozități între membrii aceleiași națiuni, care sunt datori să își acorde asistență mutuală și sprijin unul altuia. Iar ceea ce ar trebui să îi facă și mai odioși pe fondatorii de partide este dificultatea de a extirpa aceste buruieni o dată ce ele au prins rădăcini în stat. Ele se propagă pe cale naturală peste secole și rareori ajung să-și sfârșească existența fără disoluția totală a guvernării în care au fost semănate. Mai mult, ele sunt niște plante cărora le prieste solul cel mai bogat și, cu toate că guvernările absolute nu sunt cu totul scutite de ele, trebuie să recunoaștem că ele cresc mai ușor și se propagă mai repede în guvernările libere, unde infestează întotdeauna legislativul, singurul care ar putea, printr-o aplicare constantă a pedepselor și răsplăților, să le elimine.

Facțiunile pot fi divizate în *PERSONALE* și *REALE*, altfel spus, în facțiuni bazate pe prietenie sau animozitate personală între cei care compun taberele opuse, și în cele bazate pe o diferență reală de sentimente și de interese. Rațiunea acestei distincții este evidentă, deși trebuie să recunosc că rareori găsim partide pure și neamestecate, fie de un fel, fie de altul. Rar se observă ca o guvernare să se dividă în facțiuni în care să nu fie o diferență între opiniile membrilor acestora, reală sau aparentă, trivială sau substanțială. În acele facțiuni care sunt întemeiate pe cele mai reale și

mai substanțiale diferențe, se observă o mare cantitate de animozitate personală. Chiar și în condițiile acestui amestec, un partid poate fi numit fie personal, fie real, în funcție de principiul care predomină și care are cea mai mare influență.

Facțiunile personale apar cel mai ușor în republicile mici. Acolo fiecare ceartă domestică devine o afacere de stat. Iubirea, vanitatea, emulația, orice pasiune, ca și ambiția și resentimentul produc diviziuni publice. Familiile Neri și Bianchi din Florența, Fregosi și Adorni din Geneva, Colonesi și Orsini din Roma modernă erau partide de acest fel.

Oamenii au o asemenea înclinație de a se împărți în facțiuni personale, încât până și cea mai mică aparență de diferență reală le va produce. Ce poate fi mai trivial decât diferența dintre culorile echipamentului la cursele de cai? Și totuși, această diferență a produs cele mai înverșunate facțiuni din imperiul grec. Familiile Prasini și Veneti nu au încetat certurile până ce nu au ruinat acea guvernare.

Găsim în istoria romană o remarcabilă disensiune între două triburi, Pollia și Papiria, ce a continuat vreme de aproape trei sute de ani și care se reflectă în sufragiile lor la fiecare alegere a magistraților.[a]

[a] Pentru că acest fapt nu prea a fost observat de istorici și politicieni, am să-l prezint în cuvintele istoricului roman: *Populus Tusculanus cum conjugibus ac liberis Romam venit: Ea multitudo, veste mutata, & specie reorum tribus circuit, genibus se omnium advolvens. Plus itaque misericordia ad paenae veniam impetrandam, quam causa ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes praeter Polliam, antiquarunt legem. Polliae sententia fuit, puberes verberatos necari, liberos conjugesque sub corona lege belli venire: Memoriamque ejus irae Tusculanis in paenae tam atrocis auctores mansisse ad patris aetatem constat; nec quemquam fere ex Pollia tribu candidatum Papiram ferre solitam.* [„Populația din Tusculum a venit însă împreună cu soțiile și copiii la Roma. Toată acea mulțime

Această facțiune a fost cu atât mai remarcabilă cu cât a continuat atâta timp fără să se întindă sau fără să atragă și alte triburi în aceste certuri. Dacă omenirea nu ar avea o înclinație deosebită pentru asemenea diviziuni, atunci indiferența restului comunității ar fi trebuit să suprime această animozitate prostească, ce nu ar fi fost alimentată de nici un fel de noi avantaje sau dezavantaje, ori de simpatia sau antipatia generală, care nu scapă nici o ocazie de a-și face apariția atunci când statul este despărțit în două facțiuni egale.

Nimic nu este mai comun decât să vedem cum niște partide care își au originea într-o diferență reală își continuă opoziția și după ce această diferență a dispărut. Când oamenii sunt înregimentați în tabere opuse, ei dobândesc o afecțiune pentru aceia cu care sunt împreună și o animozitate față de adversarii lor, și transmit apoi posterității aceste pasiuni. Diferența reală dintre guelfi și ghibelini s-a șters în Italia înainte ca aceste facțiuni să fi dispărut. Guelfii țineau cu Papa, ghibelinii cu împăratul, și totuși familia Sforza, ai cărei membri erau în alianță cu împăratul, deși

---

îmbrăcată în haine de doliu a pornit ca un jalnic convoi de osândiți, trecând să-i vadă cetățenii tuturor triburilor romane, ei au căzut în genunchi în fața lor. Simțământul de milă a fost însă mai puternic decât motivele de drept, astfel încât, fără să fie despovărați de vină, tusculanii au obținut iertarea din partea poporului roman. Toate triburile romane, în afară de tribul Pollia au respins acest proiect. Cetățenii din tribul Pollia au fost de părere că tineretul tusculan să fie biciuit și ucis, iar femeile și copiii să fie vânduți ca sclavi, potrivit dreptului războiului. Amintirea unor propuneri atât de grozave făcute de autorul acestui proiect de lege cu pedepsirea cruntă a tusculanilor a rămas vie până în vremea părinților noștri, fiindcă de atunci niciodată un candidat care făcea parte din tribul Pollia n-a putut obține măcar un vot de la cetățenii din tribul Papiria" — trad. de Paul H. Popescu, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, Editura Științifică, Buc., 1959, vol. 2, p. 220 (*n.t.*)]

erau guelfi, au fost izgoniți din Milano de către regele[b] Franței, sprijinit de Jacomo Trivulzio și de ghibelini, Papa acționând împreună cu cei din urmă, care au format apoi alianțe cu Papa împotriva împăratului.

Războaiele civile de acum câțiva ani din Maroc dintre *negri* și *albi*, motivate doar de culoarea pielii, își au originea într-o diferență estetică. Noi râdem de ele, însă cred că, dacă am examina lucrurile cu atenție, am descoperi că le oferim maurilor mai multe motive de a ne ridiculiza. Ce sunt războaiele religioase, care au prevalat în această parte civilizată și luminată a lumii ? Ele sunt cu siguranță mai absurde decât războaiele civile ale maurilor. Diferența de culoare a pielii este una substanțială și reală, însă controversa asupra unui articol al credinței, care este cu totul absurd și ininteligibil, nu reprezintă o diferență de sentiment, ci una formată din câteva fraze și expresii pe care o parte le acceptă fără să le înțeleagă și pe care alta le refuză în aceeași manieră.

Facțiunile *reale* se pot divide în cele bazate pe *interes*, pe *principii* și pe *afecte*. Dintre toate facțiunile, cele dintâi sunt cele mai rezonabile și mai scuzabile. Atunci când două clase de oameni, precum nobilii și poporul, au o autoritate distinctă într-o guvernare, nu foarte precis echilibrată și delimitată, ele urmăresc în mod natural interese deosebite, și nu ne putem aștepta în mod rațional la o conduită diferită, dacă luăm în considerare gradul de egoism propriu naturii umane. E necesar ca legislatorul să fie foarte priceput pentru a preveni apariția unor asemenea partide, și mulți filozofi cred că acest secret, ca și acela al *marelui elixir* sau al *mișcării perpetue*, poate să îi amuze pe oameni în teorie, însă nu va putea niciodată să fie aplicat practic. În guvernările despotice, într-adevăr, facțiunile de regulă

[b] Ludovic al XII-lea.

nu se văd, însă ele nu sunt mai puțin reale, sau, mai curând, ele sunt mai reale și mai dăunătoare exact din acest motiv. Clasele distincte ale nobililor, poporului, soldaților și negustătorilor au toate interese separate, însă cea mai puternică le oprimă cu nerușinare pe cele mai slabe, fără să întâmpine rezistență, ceea ce produce o liniște aparentă în asemenea guvernări.

A existat în Anglia o încercare de a introduce o diviziune între partea *agrară* și cea *comercială* a națiunii, însă ea nu a avut succes. Interesele acestor două corpuri nu sunt și nu vor fi niciodată cu adevărat distincte, câtă vreme datoria noastră publică nu va crește până într-atât încât să devină cu totul opresivă și intolerabilă.

Partidele bazate pe *principii*, mai cu seamă când e vorba de principii abstracte și speculative, sunt cunoscute doar timpurilor moderne, și constituie poate cel mai extraordinar și mai inexplicabil *fenomen* care a apărut până acum în domeniul treburilor omenești. Atunci când două principii diferite generează conduite contrarii, ceea ce este cazul cu toate principiile politice diferite, problema poate fi explicată mai simplu. Cineva care crede că este corect ca dreptul de a guverna să fie atribuit unui singur om sau unei singure familii nu poate fi de acord cu concetățeanul său care crede că altcineva sau altă familie posedă acest drept. Fiecare dorește, în mod natural, ca dreptul să prevaleze, însă conform concepției sale proprii. Dar atunci când din diferența de principii nu decurge o contrarietate a acțiunilor, ci fiecare își poate urma calea, fără să se lovească de aproapele său, așa cum se întâmplă în toate controversele religioase; ce specie de nebunie sau de furie poate zămisli asemenea diviziuni nefericite și fatale?

Doi oameni care merg pe un drum, unul către răsărit și altul către apus, pot cu ușurință să treacă unul pe lângă altul, dacă drumul este suficient de larg. Însă doi oameni

care au adoptat principii religioase opuse nu pot să treacă așa de ușor fără să se ciocnească, deși s-ar spune că și în acest caz drumul este suficient de larg și că fiecare poate merge netulburat în direcția aleasă. Aceasta este însă natura minții omenești, să se intereseze îndeaproape de alte spirite cu care vine în contact, și, pe cât de minunat de reconfortată este ea de o unanimitate a sentimentelor, pe atâta este de șocată și tulburată de orice opoziție. De aici decurg zelul pe care mulți oameni îl descoperă într-o dispută și intoleranța lor față de opoziție, chiar și față de cele mai indiferente și speculative opinii.

Acest principiu, oricât de frivol al apărea el, a fost la originea tuturor războaielor și diviziunilor religioase. Însă pentru că acest principiu este universal în natura omenească, n-ar fi fost cu putință ca efectele sale să fie limitate la o singură epocă sau la o singură sectă religioasă, dacă nu ar fi contribuit la aceasta și alte cauze accidentale, care l-au adus la o asemenea intensitate încât să producă cea mai mare mizerie și devastare. Cele mai multe religii ale lumii antice au apărut în perioadele ignorante ale guvernării, când oamenii erau încă barbari și neinstruiți și când prințul, la fel ca și țăranul, era dispus să accepte orice poveste sau ficțiune pioasă care i se oferea. Magistratul adopta religia poporului și, participând la treburile sacre, dobândea în mod natural o autoritate în această privință, unind puterea ecleziastică cu aceea civilă. Însă, o dată ce a apărut religia creștină, chiar dacă principii direct opuse ei se instauraseră ferm în părțile civilizate ale lumii ce disprețuiau națiunea care adusese prima această noutate, nu e de mirare că, în aceste circumstanțe, ea a fost prea puțin combătută de magistratul civil, iar preoțimii i s-a permis să acapareze întreaga autoritate în sânul noii secte. Așa de abuziv au folosit ei această putere încât, chiar și în acele timpuri,

persecuțiile primitive pot fi, poate, *în parte*[c], atribuite violenței inspirate de ele între suporterii săi. Și pentru că aceleași principii ale guvernării preoțești au continuat și după ce creștinismul a devenit religie oficială, ele au produs un spirit de persecuție, care de atunci a fost otrava societății omenești și sursa celor mai înverșunate facțiuni în oricare guvernare. Asemenea diviziuni, prin urmare, ar putea pe drept fi considerate facțiuni de *principiu*, însă din perspectiva preoților, care au fost primul lor motor, ele erau în realitate facțiuni de *interese*.

Mai există o altă cauză (pe lângă autoritatea preoților și separația puterilor ecleziastice și civile) care a contribuit la transformarea creștinătății în scena războaielor și diviziunilor religioase. Religiile ce apar în epoci total ignorante

[c] Spun *în parte*, pentru că este o eroare vulgară să ne imaginăm că anticii erau la fel de favorabili toleranței precum sunt acum englezii și olandezii. Legile împotriva superstițiilor la romani erau vechi de pe vremea celor douăsprezece table, iar evreii, ca și creștinii, erau uneori pedepsiți în virtutea lor, deși în general aceste legi nu erau riguros executate. Imediat după cucerirea Galiei, ei le-au interzis tuturor — cu excepția nativilor — să se inițieze în religia druizilor, iar aceasta era un fel de persecuție. După aproape un secol de la această cucerire, împăratul Claudiu a abolit superstiția respectivă prin legi penale, ceea ce ar fi fost o foarte gravă persecuție dacă imitarea moravurilor romane nu i-ar fi îndepărtat deja pe gali de vechile lor prejudecăți. Suetoniu, în *Vita Claudii*. Pliniu atribuie abolirea superstițiilor druide lui Tiberiu, probabil pentru că împăratul făcuse unii pași către restrângerea lor (lib. xxx., cap. i). Acesta este un exemplu al prudenței și moderației obișnuite de care romanii dădeau dovadă în asemenea cazuri, foarte diferite de metodele violente și sângeroase pe care le-au folosit împotriva creștinilor. De aici se naște bănuiala că persecuțiile furibunde ale creștinismului au fost, într-o oarecare măsură, datorate zelului imprudent și bigotismului primilor propagatori ai acestei secte, iar istoria ecleziastică ne prezintă multe lucruri care să ne confirme această suspiciune.

și barbare constau mai ales în povești și ficțiuni tradiționale, care pot fi diferite în fiecare sectă, fără să fie neapărat contrarii unele altora și, chiar când sunt contrarii, fiecare aderă la tradiția sectei sale, fără multe raționamente și dispute. Însă, pentru că filozofia era răspândită în întreaga lume atunci când a apărut creștinismul, învățătorii noii secte au fost obligați să formeze un sistem de opinii speculative, să dividă, cu precizie, articolele credinței și să explice, să comenteze, să respingă și să justifice cu toată subtilitatea logicii și științei. De aici a apărut în mod natural înclinația către dispute, iar religia creștină a ajuns să fie împărțită în noi diviziuni și erezii. Iar tot acest avânt i-a ajutat pe preoți în politica lor de a inspira ura mutuală și antipatia între credincioșii pe care îi amăgeau. Sectele filozofice din lumea antică erau mai zeloase decât partidele religioase, însă în timpurile moderne partidele religioase sunt mai furioase și mai turbate decât cele mai crude facțiuni care au apărut vreodată din interes și ambiție.

Am menționat partidele bazate pe *afecțiune* ca pe un fel de partide *reale*, alături de acelea bazate pe *interes* și *principii*. Prin partide bazate pe afecțiune înțeleg pe acelea care se constituie în jurul atașamentului resimțit de oameni față de unele familii sau indivizi de care își doresc să fie guvernați. Aceste facțiuni sunt adesea foarte violente, deși trebuie să mărturisesc că pare de neînțeles ca oamenii să se atașeze atât de puternic de unele persoane pe care nu le cunosc foarte bine, pe care poate că nu le-au văzut niciodată și de la care nu au primit și nici măcar nu speră vreo favoare. Și totuși constatăm că așa se întâmpla de multe ori, chiar cu oameni care, în alte ocazii, nu dau dovadă de o mare generozitate a spiritului și nici nu se lasă ușor duși de prietenie dincolo de propriul lor interes. Noi suntem capabili să ne gândim la relația dintre noi și suveran ca fiind foarte apropiată și intimă. Splendoarea maiestății și

a puterii aruncă o lumină asupra sorții fiecăruia și, când natura cea bună a cuiva nu îi induce acest interes imaginar, o va face natura sa rea, din înverșunarea și opoziția pe care le resimte față de persoane ale căror sentimente sunt diferite de ale sale.

8
DESPRE PARTIDELE DIN MAREA BRITANIE

Dacă guvernarea britanică ar fi considerată ca subiect de speculație, s-ar putea imediat descoperi în ea o sursă de diviziune și de spirit părtinitor, inevitabil sub orice administrație. Balanța potrivită între partea republicană și cea monarhică din constituția noastră este, în sine, într-atâta de delicată și de nesigură încât, ajutată și de pasiunile și prejudecățile omenești, este imposibil să nu apară în legătură cu ea opinii divergente, chiar și între persoane cât se poate de instruite. Cei cu un temperament mai blând, iubitori de pace și ordine, și care detestă anarhia [*sedition*] și războaiele civile, vor avea întotdeauna sentimente nefavorabile monarhiei decât oamenii mai cutezători și mai generoși care iubesc pasionat libertatea și gândesc că nici un rău nu este comparabil cu subjugarea și cu sclavia. Și, deși toți oamenii rezonabili sunt de acord, în general, să păstreze guvernarea noastră mixtă, când se ajunge la detalii, unii sunt mai înclinați să încredințeze puteri mai largi Coroanei, să îi acorde o influență mai mare și să fie mai puțin atenți la uzurpările pe care le comite, decât alții, care sunt înfricoșați de cele mai mici semne ale tiraniei și puterii despotice. De aici provin acele partide organizate în jurul PRINCIPIILOR care decurg din constituția noastră și care pot fi numite pe drept Partidul Curții și Partidul Țării. Puterea și vehemența fiecăruia dintre aceste partide depind foarte mult de guvernarea care este în acel moment. O

administrație poate să fie atât de rea încât să arunce aproape pe oricine în opoziție, în vreme ce o administrație bună poate să reconcilieze cu Coroana pe mulți dintre pasionații iubitori ai libertății. Însă, oricum ar oscila națiunea între ele, partidele acestea vor exista întotdeauna, câtă vreme suntem guvernați de o monarhie limitată.

Însă, pe lângă diferență de *principiu*, aceste partide sunt motivate și de o diferență de INTERES, fără de care ele nu ar putea aproape niciodată să devină periculoase sau violente. Coroana își va investi, firesc, încrederea și puterea în aceia ale căror principii, reale sau pretinse, sunt favorabile monarhiei, iar această tentație îi va face să meargă mai departe decât i-ar fi dus doar principiile lor. Opozanții lor, dezamăgiți în telurile lor ambițioase, se aruncă în brațele partidului ale cărui sentimente sunt mai geloase pe puterea regală, și în mod firesc vor adopta sentimente mai puternice decât le-ar justifica o politică sănătoasă. Astfel, Partidul Curții și Partidul Țării, vlăstarele autentice ale formei de guvernare britanice, sunt un fel de partide mixte și sunt influențate atât de principii, cât și de interese. Șefii acestor facțiuni sunt, de regulă, guvernați de cel de-al doilea motiv, iar membrii inferiori de primul.

Cât despre partidele ecleziastice, trebuie să observăm că în toate epocile lumii preoții au fost inamicii libertății, și cu siguranță că această conduită constantă trebuie să fi fost bazată pe rațiunile fixe ale interesului și ambiției. Libertatea de gândire și de exprimare a gândurilor este întotdeauna fatală puterii preoțești și acelor fraude pioase pe care este ea de obicei întemeiată; printr-o conexiune infailibilă, care prevalează între toate felurile de libertate, acest privilegiu nu poate fi obținut, ori cel puțin nu a fost încă obținut, decât într-o guvernare liberă. De aceea, într-o constituție precum aceea a Marii Britanii, clerul oficial, atâta vreme cât lucrurile vor rămâne în starea lor naturală,

va fi de partea Partidului Curții, în vreme ce disidenții religioși de toate soiurile vor fi de partea Partidului Țării, de vreme ce ei nu pot niciodată să aștepte toleranța de care au atâta nevoie decât din partea guvernării noastre libere. Toți acei principi care au năzuit la puterea absolută au știut ce important este să câștige de partea lor clerul, iar acesta, la rândul său, a arătat cât de ușor îi este să intre pe sub pielea acelor prinți.[a] Gustav Vasa a fost, poate, singurul monarh ambițios care a oprimat biserica în vreme ce descuraja libertatea. Motivul pentru care el a adoptat o asemenea politică neobișnuită a fost puterea exorbitantă a episcopilor din Suedia, care, la acea vreme, o depășea pe cea a Coroanei, precum și atașamentul lor pentru o familie străină.

Această observație, cuplată cu preferința preoților pentru guvernarea unei singure persoane, este valabilă și în ce privește alte secte. Clerul *prezbiterian* și *calvinist* din Olanda era prietenul mărturisit al familiei Orange, iar în ceea ce îi privește pe *arminieni*, care erau considerați eretici, aceștia țineau de facțiunea Louvestein și erau zeloși susținători ai libertății. În cazul în care un principe ar putea alege, este ușor de văzut că el va prefera forma episcopală

[a] *Judaei sibi ipsi reges imposuere; qui mobilitate vulgi expulsi, resumpta per arma dominatione; fugas civium, urbium eversiones, fratrum, conjugum, parentum neces, aliaque solita regibus ausi, superstitionem fovebant; quia honor sacerdotii firmamentum potentia assumebatur.* Tacit, *Hist.* lib. v. [„Iudeii în perioada dintre Alexandru cel Mare și cucerirea romană și-au dat ei înșiși regi; aceștia izgoniți de instabilitatea poporului și-au restabilit domnia prin forța armelor și au îndrăznit să săvârșească ceea ce regii săvârșesc în mod obișnuit, adică exilarea concetățenilor, distrugerea orașelor, uciderea fraților, a soțiilor și a părinților, ei au favorizat religia, deoarece își asumaseră demnitatea sacerdotală pentru întărirea puterii lor" — trad. de Gh. Ceaușescu, în Tacit, *Istorii*, Ed. Paideia, Buc., 2002, p. 229 (*n.t.*)]

celei prezbiteriene, atât datorită marii afinități dintre monarhie și episcopat, cât și datorită ușurinței cu care un prinț va putea, într-o asemenea organizare, să conducă clerul, prin mijlocirea superiorilor lor ecleziastici.[b]

Dacă vom privi către începuturile partidelor în Anglia, în timpul marii rebeliuni, vom vedea că lucrurile s-au petrecut conform acestei teorii și că ele au fost generate de diferite tipuri de guvernare, conform unor reguli constante și infailibile. Înaintea acestui moment, constituția engleză era într-o stare de confuzie. Supușii posedau numeroase privilegii tipice nobilimii, care, deși nu erau întru totul limitate și definite de lege, erau considerate în mod universal, datorită perioadei îndelungate de timp în care aceștia se bucurau de ele, ca aparținându-le printr-un drept ereditar. A apărut însă un prinț ambițios, sau mai curând prost sfătuit, care a considerat toate aceste privilegii drept concesii ale predecesorilor săi, însă revocabile după pofta sa. Consecvent acelui principiu, el a acționat, fără să se ascundă, împotriva libertății, vreme de mai mulți ani. În cele din urmă, necesitatea l-a constrâns să convoace parlamentul, iar spiritul libertății s-a trezit și s-a răspândit de la sine. Prințul, lăsat fără sprijin, a fost obligat să accepte tot ce i s-a cerut, iar inamicii săi, invidioși și implacabili, n-au cunoscut nici o limită în pretențiile lor. Au început apoi acele înfruntări în care nu este de mirare că oamenii timpului s-au împărțit în tabere [*parties*] diferite, de vreme ce, chiar și azi, cei imparțiali nu reușesc să cadă de acord cu privire la cine avea dreptate. Pretențiile parlamentului, o dată acceptate, ar fi dus la alterarea balanței constituției

[b] *Populi imperium juxta libertatem: paucorum dominatio regiae libidini proprior est* (Tacit, *Ann.* lib. vi). [„Domnia poporului este mai aproape de libertate; pe când domnia câtorva seamănă mai mult cu bunul plac al unui rege" — trad. de Gh. Guțu, în Tacit, *Anale*, Editura Humanitas, București, 1995, VI, 6.42 (*n.t.*)]

și ar fi transformat guvernarea într-una aproape în întregime republicană. Neacceptate, ele ar fi însemnat, poate, un pericol de a subjuga națiunea unei puteri absolute, datorită principiilor și obiceiurilor vădite ale regelui, care arăta cu claritate că fiecare concesie pe care a făcut-o a fost datorată constrângerii. În această privință, atât de delicată și de nesigură, oamenii țin în mod natural cu acea parte care se potrivește mai bine cu principiile lor uzuale. Cei mai pasionați susținători ai monarhiei s-au declarat pentru rege, în vreme ce prietenii zeloși ai libertății au fost de partea parlamentului. Speranța succesului fiind aproape egală de ambele părți, *interesul* nu a avut nici o influență, de unde rezultă că *Round-Head** și *Cavalier* erau partide formate doar pe baza principiilor. Nici unul nu respingea monarhia sau libertatea, însă primul era înclinat mai curând către partea republicană a guvernării noastre, în vreme ce al doilea către aceea monarhică. În această privință, ele sunt precum Partidul Curții și Partidul Țării [de astăzi], antrenate într-un război civil, printr-o coincidență nefericită a circumstanțelor și prin spiritul turbulent al vremii. Republicanii și partizanii puterii absolute se găseau ascunși în ambele tabere, formând o parte deloc neglijabilă a lor.

Clerul a fost de acord cu planurile arbitrare ale regelui, iar în schimb li s-a permis să își persecute adversarii, pe care i-a numit eretici și schismatici. Clerul organizat era episcopal, nonconformiștii erau prezbiterieni. Toate lucrurile au contribuit să îi arunce pe primii, fără rezerve, în partida regelui, iar pe ceilalți în aceea a parlamentului.

Oricine cunoaște deznodământul acestei dispute: mai întâi fatal pentru rege, și, după aceea, pentru parlament.

---

* În timpul războiului civil englez, *Round-Head* („cap rotund", termenul provine de la tunsoarea scurtă a membrilor acestui partid) erau susținători ai taberei parlamentare, puritane; *Cavalier* („cavaler") îi desemna pe susținătorii taberei regaliste. (*N.t.*)

După multe convulsii și revoluții, familia regală a fost în cele din urmă reinstaurată și vechea guvernare restabilită. Carol al II-lea nu a folosit exemplul tatălui său pentru a deveni mai înțelept, ci a urmărit aceeași politică, deși cu mai multă discreție ca la început. Au apărut noi partide, numite *Whig*[**] și *Tory*[***], care, de atunci, au continuat să agite și să distragă guvernarea noastră. A determina natura acestor partide este, probabil, una din cele mai dificile probleme care se pot pune și este o dovadă că istoria poate conține întrebări la fel de incerte precum cele mai abstracte științe. Am văzut atitudinea celor două tabere în cursul a șaptezeci de ani, într-o varietate de circumstanțe, la putere sau în absența ei, în timpul păcii și în vreme de război. Am văzut și persoane care se declară de o parte sau alta și cu care ne întâlnim în fiecare moment, fie în timpul ocupațiilor frivole, fie în timpul celor serioase. La rândul nostru, suntem constrânși, într-un fel, să ținem cu una din părți și, pentru că trăim într-o țară a libertății, fiecare poate să-și

[**] Sub numele *Whig*, a cărui origine nu este clară, au fost mai întâi cunoscuți cei care se opuneau ca ducele de York, un catolic, să devină rege al Angliei după moartea lui Carol al II-lea și, prin aceasta, șeful statului și al Bisericii anglicane. În perioada *Eseurilor* lui Hume, *whig* sunt numiți cei care se opun restaurării Casei Stuart. Cu timpul, *whig* începe să desemneze partida mai liberală din politica engleză. (*N.t.*)

[***] La origine, *Tory* era numele unor bandiți irlandezi. În momentul Crizei Excluderii (1679–1680), devine numele partizanilor ducelui de York. În perioada în care scrie Hume, termenul de *tory* desemnează una din cele două mari tabere în care se divide politica engleză, aceea care susține Casa Stuart și un control mai autoritar asupra Bisericii. Cu timpul, *tory* începe să desemneze pur și simplu partida conservatoare. *High-Church tories* sunt cei care susțineau, la începutul secolului al XVIII-lea, măsuri stricte de impunere a anglicanismului și de înlăturare din pozițiile publice a disidenților religioși. (*N.t.*)

exprime deschis sentimentele și convingerile. Și totuși, suntem în imposibilitatea de a preciza natura, pretențiile și principiile diferitelor facțiuni.

Atunci când comparăm partidele *Whig* și *Tory* cu *Round-Head* și *Cavalier*, cea mai evidentă diferență dintre ele constă în principiile *obedienței pasive* și ale *dreptului inalienabil* [al Coroanei] despre care partidul *Cavalier* nu auzise aproape nimic, dar care însă sunt apreciate ca fiind adevărata caracteristică a unui *Tory*. Dacă aceste principii ar fi împinse până spre consecințele lor evidente, ele ar implica o renunțare formală la toate libertățile noastre și o susținere a monarhiei absolute, de vreme ce nimic nu poate fi mai absurd decât o putere limitată față de care nu se admite împotrivire, chiar dacă aceasta își încalcă limitările. Însă pentru că cele mai raționale principii sunt adesea doar o stavilă slabă în calea pasiunii, nu e de mirare că aceste principii absurde s-au dovedit prea slabe pentru a avea acest efect. Cei din partidul *Tory*, ca oameni, erau inamicii opresiunii, iar ca englezi erau adversarii puterii absolute. Zelul lor pentru libertate era poate mai puțin fervent decât acela al opozanților lor, însă era suficient ca să-i facă să uite toate principiile lor generale, atunci când s-au văzut amenințați de prăbușirea vechii constituții. Din aceste sentimente s-a plăsmuit *revoluția*, un eveniment cu consecințe importante, cea mai puternică temelie a libertății britanice. Purtarea membrilor *Tory*, în timpul acelui eveniment și după aceea, ne permite să înțelegem adevărata natură a acelui partid.

În *primul* rând, ei par să fi dovedit adevărate sentimente britanice în afecțiunea lor pentru libertate și în hotărârea lor fermă de a nu o sacrifica nici unui fel de principii abstracte și nici unui drept imaginar al prinților. Această parte a caracterului lor ar fi putut fi, eventual, pusă la îndoială înainte de *revoluție*, datorită tendinței evidente a principiilor

pe care le profesau, și datorită supunerii lor față de o Curte care părea să nu facă un secret din planurile sale arbitrare. *Revoluția* a dovedit că aceștia erau niște adevărați partizani ai Partidului Curții, așa cum e de așteptat într-o guvernare britanică: *iubitori de libertate, însă și mai iubitori de monarhie.* Trebuie totuși să admitem că ei au împins prea departe principiile lor monarhice, în practică și cu atât mai mult în teorie, astfel încât deveniseră incompatibile cu o guvernare limitată.

În al *doilea* rând, nici principiile și nici afecțiunile lor nu corespundeau pe de-a-ntregul sau cu zel pactului încheiat la *revoluție*, ori celor ce s-au petrecut de atunci încoace. Această parte a caracterului lor pare opusă celei dintâi, de vreme ce orice alt pact, în acele circumstanțe în care se găsea națiunea, ar fi fost probabil periculos, dacă nu cumva fatal libertății. Însă inima unui om este făcută să reconcilieze contradicțiile, iar această contradicție nu e mai mare decât aceea între *obediența pasivă* și *rezistența* practicată în vremea *revoluției.* Un *Tory*, prin urmare, poate fi definit, de la revoluție încoace, în câteva cuvinte ca fiind *un iubitor al monarhiei care însă nu abandonează libertatea, și un partizan al familiei Stuart.* Un *Whig* poate fi definit drept *un iubitor al libertății care însă nu renunță la monarhi, și care e favorabil pactului ce a stabilit o succesiune protestantă.*

Aceste opinii diferite în raport cu problema succesiunii la coroană au fost adăugiri accidentale, însă naturale, la principiile Partidului Curții și Partidului Țării, adevăratele diviziuni ale politicii britanice. Un iubitor pasionat al monarhiei este predispus să fie nemulțumit față de orice schimbare a succesiunii, ca fiind mult prea favorabilă unei republici, iar un iubitor pasionat al libertății este predispus să creadă că orice parte a guvernării trebuie să fie subordonată intereselor libertății.

Aceia care nu se aventurează să afirme că diferența *reală* dintre *Whig* și *Tory* s-a pierdut la *revoluție* par înclinați să creadă că această diferență este acum abolită și că lucrurile s-au întors la starea lor naturală, între noi găsindu-se acum doar Partidul Curții și Partidul Țării, adică oameni care sunt atașați, din interes sau din principiu, fie monarhiei, fie libertății. Cei din partidul *Tory* au fost obligați multă vreme să vorbească în stil republican, astfel încât ei par să se fi convertit pe ei înșiși din ipocrizie, adoptând sentimentele și limbajul adversarilor lor. Se păstrează însă rămășițe considerabile ale acestui partid englez, cu toate vechile sale prejudecăți, iar o dovadă că Partidul Curții și Partidul Țării nu sunt singurele este aceea că aproape toți disidenții religioși sunt de partea Curții, iar clerul inferior al bisericii Angliei, cel puțin, este cu Opoziția. Aceasta ne poate convinge că o oarecare părtinire încă atârnă asupra constituției noastre, o greutate extrinsecă ce o deturnează de la cursul său natural și produce confuzie în rândurile partidelor noastre.[c]

[c] Unele dintre opiniile din aceste eseuri privitoare la afacerile publice din ultimul secol au fost folosite de autor în lucrarea *History of Great Britain*. Și pentru că el nu e înregimentat în vreun partid, nu și-a lăsat judecata să fie influențată de propriile prejudecăți și principii, după cum nici nu se rușinează să-și recunoască propriile greșeli. Aceste greșeli erau, la acea dată, aproape universale în acest regat.

9
DESPRE SUPERSTIȚIE ȘI ENTUZIASM

Ideea după care *corupția celor mai bune lucruri duce la ce este mai rău* a devenit deja o maximă care poate fi ilustrată printre altele de efectele periculoase ale *superstiției* și *entuziasmului*, consecințe ale coruptiei adevăratei religii.

Aceste două specii de falsă religie, deși la fel de periculoase, au o natură foarte diferită, am putea spune chiar contrarie. Mintea omului este supusă unor numeroase închipuiri și spaime care apar fie ca urmare a unei situații nefericite în domeniul public sau privat, fie a unei stări de sănătate precare sau a unei dispoziții melancolice sau triste, fie pur și simplu ca urmare a reunirii tuturor acestor circumstanțe. Într-o asemenea stare, mintea omenească se teme de nenumărate posibile rele necunoscute din partea unor agenți necunoscuți; iar acolo unde obiectele reale ale terorii lipsesc, sufletul reacționează rapid în virtutea propriei sale prejudecăți, hrănindu-și înclinația predominantă și inventând astfel surse imaginare ale terorii pentru care nu stabilește limite în ce privește puterea lor malefică. Întrucât acești dușmani sunt pe de-a-ntregul invizibili și necunoscuți, măsurile luate pentru a-i ține la distanță sunt și ele misterioase, constând în ceremonii, slujbe, sacrificii, daruri sau în oricare altă practică frivolă sau absurdă pe care fie nebunia, fie ticăloșia o pot recomanda unui spirit credul, terifiat și orb. Slăbiciunea, frica, melancolia împreună cu ignoranța sunt, prin urmare, cele trei surse ale SUPERSTIȚIEI.

Dar mintea omului este de asemenea sursa unei trufii inexplicabile, ca urmare a înregistrării unor succese, a unei sănătăți de fier, a unui spirit puternic sau a unei dispoziții curajoase și încrezătoare. Într-o asemenea stare, imaginația capătă frâu liber, avansând imagini grandioase dar confuze pe care nici una din frumusețile sau plăcerile mundane nu le poate egala. Lucrurile a căror natură este pieritoare dispar pur și simplu ca fiind nedemne de atenție. Și o întreagă varietate de elemente se înfățișează imaginației, provenind din regiunile invizibile sau din lumea spiritelor, acolo unde sufletul este liber să se desfete cu orice fantasmă potrivită cu gustul și dispoziția sa. De aici provin extazurile, evadările și peregrinările surprinzătoare ale imaginației; și pe măsură ce încrederea și îndrăzneala avansează, aceste extazuri de nedescris, care par să se afle dincolo de controlul facultăților noastre obișnuite, sunt atribuite inspirației imediate a Ființei Divine, cea care face obiectul devoțiunii. În scurt timp, persoana inspirată ajunge să se considere pe sine ca fiind în grațiile speciale ale Divinității; și, o dată ce se instalează această dispoziție frenetică, care reprezintă punctul maxim al entuziasmului, orice închipuire este consacrată, iar rațiunea umană și chiar morala sunt considerate ghiduri înșelătoare și ca atare sunt respinse. Iar fanaticul nebun se consacră orbește, fără nici un fel de rezerve, presupuselor intuiții ale spiritului, precum și inspirației venite de sus. Speranța, mândria, îndrăzneala, o imaginație înflăcărată, împreună cu ignoranța sunt, prin urmare, adevăratele surse ale ENTUZIASMULUI.

Aceste două specii de falsă religie pot face obiectul a nenumărate speculații, dar pentru moment mă voi rezuma la câteva reflecții cu privire la influența diferită pe care o exercită ele asupra societății și puterii politice din această societate.

Prima mea reflecție este legată de faptul că *superstiția și, într-o măsură mult mai mare, chiar entuziasmul reprezintă un instrument mult mai favorabil puterii clerului decât filozofia sau raționamentul corect.* Deoarece superstiția se întemeiază pe frică, supărare și depresie, ea face ca omul să aibă cu privire la propria-i persoană o impresie atât de jalnică, încât să se considere nedemn de a se înfățișa direct divinității și, prin urmare, el recurge la medierea altei persoane, a cărei sanctitate — sau, mai degrabă, nerușinare și viclenie — îl face să creadă că este mai favorizată de Divinitate. Acestei persoane îi încredințează cel superstițios devotamentul său față de Divinitate: sacrificiile, rugăciunile și cererile sale sunt lăsate în grija sa și cu ajutorul său el speră ca apelul lui față de Divinitate să devină mult mai acceptabil. În acest fel au apărut PREOȚII, care pot fi considerați pe drept cuvânt o invenție a unei superstiții timorate și abjecte, care, fiind complet neîncrezătoare în sine, nu îndrăznește să aducă ofranda pietății sale, ci, plină de ignoranță, preferă să se înfățișeze Divinității prin medierea presupușilor săi prieteni și slujitori. Și cum superstiția este un ingredient considerabil al oricărei religii, chiar și al celei mai fanatice, neexistând nimic în afară de filozofie capabil să elimine în întregime aceste infinite terori, înseamnă că în aproape fiecare sectă religioasă sunt de găsit și preoți. Și cu cât măsura superstiției este mai mare în acele secte, cu atât e mai puternică autoritatea preoților.

Pe de altă parte, se poate observa că toți entuziaștii au fost liberi de jugul clericilor și și-au făcut cunoscute marea lor independență în ce privește actul de devoțiune, precum și disprețul față de tradiție și față de orice formă de ceremonie. *Quakerii* sunt cei mai șocanți, deși rămân, pe de altă parte, cei mai inocenți dintre entuziaști, și poate singura sectă care nu a admis vreodată preoți în sânul ei.

Dintre toate sectele englezești, *independenții* se apropie cel mai mult de *quakeri* în ce privește fanatismul, precum și în libertatea pe care o manifestă față de aservirea clericală. După aceștia urmează *prezbiterienii*, la o distanță egală în ce privește ambele trăsături. Pe scurt, această observație este întemeiată pe experiență, dar ea va apărea de asemenea ca fiind întemeiată și pe raționament, dacă luăm în considerare că, întrucât entuziasmul derivă dintr-o extravagantă mândrie și încredere de sine, el se crede suficient de calificat pentru a se *apropia* de Divinitate fără vreo mediere umană. Devoțiunea sa este atât de fervență încât chiar se imaginează pe sine ca *apropiindu-se* de Divinitate pe calea contemplației și a conversiunii interioare, ceea ce îl determină să nu ia în seamă toate celelalte ceremonii și slujbe exterioare pentru care asistența preoților apare atât de necesară în ochii supușilor lor superstițioși. Fanaticul se consfințește pe sine și consideră că are un caracter mult mai sacru decât tot ceea ce pot oferi la acest capitol instituțiile și ceremoniile.

Cea de *a doua* reflecție a mea cu privire la aceste specii de falsă religie este că *religiile impregnate de entuziasm sunt la origine mult mai agitate și mai violente decât cele impregnate de superstiție; dar într-un timp scurt ele devin mai blânde și mai moderate.* Violența acestor specii de religie, atunci când sunt incitate de noutate și animate de opoziție, apare în numeroase cazuri, cum ar fi acela al *anabaptiștilor* în Germania, al *camisarzilor* în Franța, al *nivelatorilor* și al altor fanatici din Anglia, ori al *prezbiterienilor* din Scoția. Entuziasmul fiind întemeiat pe spirite puternice și pe o prezumtivă tărie de caracter, dă naștere în mod firesc la cele mai extreme soluții, în special atunci când ajunge să-i convingă pe fanatici de faptul iluminării divine, precum și de disprețul față de regulile comune ale rațiunii, moralei și prudenței.

Astfel, entuziasmul este acela care produce cele mai crunte dezordini în sânul societății; dar furia sa este precum cea a tunetului sau a furtunii, care încetează de la sine într-un timp foarte scurt, lăsând în urma lor un aer mult mai calm și mai senin decât înainte de a se produce. Atunci când prima șarjă a entuziasmului se epuizează, în toate sectele fanatice oamenii cad în mod firesc în cea mai adâncă rezervă și răceală față de chestiunile sfinte, nefiind nici unul dintre ei înzestrat cu suficientă autoritate și interes în a întreține spiritul religios. Nu există rituri, ceremonii sau slujbe sfinte care să poată deveni parte obișnuită a vieții de zi cu zi și să conserve principiile sacre. Pe de altă parte, superstiția se furișează treptat și pe nesimțite, îi face pe oameni blânzi și supuși; este acceptabilă în ochii magistratului, iar populației i se pare inofensivă. În final preotul, după ce și-a stabilit în mod ferm autoritatea, devine agentul tiranic și perturbator al societății, ca urmare a nesfârșitelor dispute, persecuții și războaie religioase. Cât de domol a avansat biserica romană către putere! Și în ce inimaginabile convulsii a aruncat ea întreaga Europă, pentru a-și putea menține puterea! Pe de altă parte, sectanții noștri, care la început păreau niște bigoți fanatici, au devenit mult mai raționali acum, astfel încât *quakerii* par să se apropie mai mult de singurul corp uniform de *deiști* din univers, *literații*, sau discipolii lui Confucius în China.[a]

Cea de *a treia* observație pe care vreau să o fac cu privire la această temă este că *superstiția reprezintă inamicul libertății civile, în timp ce entuziasmul este prietenul său.* În sprijinul acestei observații este suficient să amintim că superstiția se dezvoltă sub oblăduirea preoților, iar entuziasmul este un factor distructiv al puterii ecleziastice.

[a] Învățații chinezi nu au preoți sau o organizare ecleziastică.

În plus, cum entuziasmul este infirmitatea temperamentelor puternice și ambițioase, el e în mod natural însoțit de un spirit de libertate, în timp ce superstiția, din contră, îi face pe oameni blânzi și abjecți, potriviți pentru lanțurile sclaviei. Știm din istoria Angliei că, în timpul războaielor civile, *independenții* și *deiștii*, deși cât se poate de opuși în privința principiilor lor religioase, erau uniți în privința celor politice, și la fel de devotați ideilor republicane. Totodată, încă de când au apărut *Whigs* și *Tories*, liderii Partidului *Whig* au fost fie *deiști*, fie *latitudinarieni* în ce privește principiile lor, adică prieteni ai toleranței și indiferenți față de orice sectă creștină. În vreme ce sectanții, imersați în entuziasm, au fost întotdeauna în opoziție față de aceștia și împotriva libertii civile. Înclinația comună către superstiție este cea care i-a unit dintotdeauna pe *High Church Tories* și pe *romano-catolici* în susținerea prerogativelor puterii monarhice, deși experiența spiritului tolerant al *whig*-ilor pare să-i fi reconciliat în cele din urmă pe aceștia cu cei din tabăra catolică.

În Franța, *moliniștii* și *janseniștii* se află în centrul unor nenumărate dispute neinteligibile, nedemne de atenția unui om serios; ceea ce distinge însă în primul rând aceste două secte și merită subliniat este spiritul diferit al religiei lor. *Moliniștii*, conduși de *iezuiți*, sunt mari prieteni ai superstiției, urmează strict ceremoniile și alte forme externe ale devoțiunii și, de asemenea, se supun autorității clerului și tradiției. *Janseniștii* sunt entuziaști, promotori zeloși ai devoțiunii pasionate și ai vieții interioare; se află foarte puțin sub influența vreunei autorități; pe scurt, sunt catolici doar pe jumătate. Consecințele acestor fapte urmează întocmai raționamentul de mai sus. *Iezuiții* tiranizează populația și sunt sclavii curții regale, iar *janseniștii* sunt cei care păstrează vie acea licărire a dragostei de libertate ce poate fi găsită în națiunea franceză.

10
DESPRE LIBERTATEA CIVILĂ

Acèia care scriu despre subiecte politice, liberi de prejudecățile și de pasiunile de partid, cultivă o știință care, între toate celelalte, contribuie cel mai mult la utilitatea publică și chiar la satisfacția privată a celor care se dedică acestui gen de studii. Cred că nu greșesc totuși dacă suspectez că lumea este încă prea nouă pentru a accepta că există multe adevăruri fixe în materie de politică, ce vor rămâne adevărate până la ultima posteritate. Noi nu avem nici măcar experiența a trei mii de ani, așa încât nu numai că arta de a raționa este încă deficientă în această știință, ca și în toate celelalte, însă ne lipsesc suficiente materiale asupra cărora să raționăm. Nu este încă pe deplin cunoscut la ce grad de rafinament, în materie de virtute sau de viciu, este susceptibilă să ajungă natura umană, nici ce se poate aștepta de la omenire de pe urma vreunei mari revoluții în educație, obiceiuri sau principii. Machiavelli a fost cu siguranță un mare geniu, însă, limitându-și studiul său la violentele și tiranicele guvernări din Antichitate sau la micile și agitatele principate ale Italiei, raționamentele sale s-au dovedit foarte greșite, și cu greu ar putea fi găsită în *Principele* său vreo maximă pe care experiența ulterioară să n-o fi dezmințit în întregime. *Un principe slab*, afirmă el, *este incapabil să primească sfaturi bune, pentru că, dacă se consultă cu mai mulți, el nu va fi capabil să aleagă între sfaturi diferite. Dacă se încrede într-unul*

singur, acel ministru al său va avea probabil o putere de influență, însă el nu va mai rămâne ministru multă vreme. El își va deposeda cu siguranță stăpânul de tronul pe care vor urca el și familia sa. Menționez doar un exemplu dintre multele erori ale acestui politician care decurg din faptul că a trăit într-o epocă prea timpurie a lumii pentru a fi un bun judecător al adevărului politic. Aproape toți prinții Europei sunt în prezent guvernați de miniștrii lor, și așa au fost vreme de aproape două secole, însă nu s-a întâmplat încă un asemenea eveniment și nici nu se poate întâmpla. Sejanus ar putea plănui să-i detroneze pe Cezari, însă Fleury, oricât de vicios ar fi el, nu poate, atâta vreme cât e în toate mințile, nutri nici cea mai mică speranță de a-i detrona pe Bourboni.

Comerțul nu a fost niciodată estimat ca fiind una din treburile statului până în secolul trecut și nu există aproape nici un filozof politic al Antichității care să-l menționeze.[a]

Chiar și italienii au păstrat o tăcere absolută în ceea ce-l privește, deși în acea vreme acaparase întreaga atenție, atât a miniștrilor de stat, cât și a gânditorilor speculativi. Marea opulență, grandoarea și realizările militare ale celor două puteri maritime par să fi instruit pentru prima dată omenirea în ce privește importanța unui comerț activ.

Pentru că intenționez ca în acest eseu să prezint o comparație cuprinzătoare a libertății civile și a guvernării absolute și să arăt marile avantaje ale primeia asupra celei din urmă, voi începe prin a mă îndoi că se găsește vreun om în vremea noastră care să fie suficient de calificat pentru o asemenea întreprindere; voi mai presupune că orice am stabili în această privință va fi, după toate probabilitățile,

[a] Xenofon îl menționează, însă se îndoiește că ar aduce vreun avantaj statului. *Ei de kai emporia ophelei ti polin* („Dacă și comerțul aduce un câștig orașului") etc. Xen. *Hiero*. Platon îl exclude cu totul din republica sa imaginară. *De legibus*, lib. iv.

respins de acumularea experienței și nu va mai fi acceptat de posteritate. Asemenea mari revoluții s-au mai întâmplat în treburile omenești, și atât de multe evenimente s-au petrecut împotriva așteptărilor anticilor, încât ele sunt suficiente pentru a trezi suspiciunea că asemenea schimbări mai pot interveni.

Anticii au observat că toate artele și științele au apărut la națiunile libere și că persanii și egiptenii, cu toată opulența, confortul și luxul lor, nu au făcut decât eforturi insignifiante pentru a gusta plăcerile mai fine care au fost duse la o asemenea perfecțiune de greci, în mijlocul războaielor continue, al sărăciei și al celei mai mari simplități a vieții și manierelor. S-a mai observat că, din clipa când grecii și-au pierdut libertatea, deși s-au îmbogățit peste măsură prin cuceririle lui Alexandru, artele lor au intrat în declin și nu au mai reușit de-atunci să se înalțe în acel climat. Erudiția a fost transplantată la Roma, singura națiune liberă din univers la acea vreme. Ajungând pe un asemenea sol favorabil, a făcut progrese uimitoare timp de mai mult de un secol, până ce decadența libertății a produs și decadența literelor, răspândind barbaria în întreaga lume. Pe baza acestor două experiențe, fiecare dublă în felul său și ilustrând decăderea științelor sub o guvernare absolută, ca și avântul lor sub una populară, Longinus s-a simțit suficient de îndreptățit să susțină că artele nu pot înflori decât într-o guvernare liberă. Opinia sa a fost urmată de câțiva scriitori eminenți[b] din țara noastră, care fie și-au limitat perspectiva la faptele Antichității, fie au dovedit o înclinație excesiv de favorabilă față de acea formă de guvernare care este stabilită la noi.

Ce au însă de spus acești scriitori în privința Romei și Florenței moderne? În prima, toate artele frumoase ale sculpturii, picturii, muzicii și poeziei au fost aduse la perfecțiune,

[b] Mr. Addison și Lord Shaftesbury.

deși [orașul] gemea sub tiranie și încă sub tirania preoților. Cea de-a doua a făcut progrese în arte și științe, după ce a început să-și piardă libertatea prin uzurparea adusă de familia Medici. Ariosto, Tasso, Galileo, spre deosebire de Rafael și Michelangelo, nu s-au născut în republici. Și cu toate că școala lombardă a fost la fel de faimoasă ca și aceea romană, venețienii au avut o contribuție mică la gloria ei și par mai curând inferiori celorlalți italieni în geniul lor pentru arte și științe. Rubens și-a stabilit școala la Antwerpen, nu la Amsterdam; Dresda, nu Hamburg, este centrul cultural [*of politeness*] al Germaniei.

Însă cel mai eminent exemplu al înfloririi învățăturii sub guvernările absolute este acela al Franței, despre care abia dacă se poate spune că a cunoscut vreodată libertatea într-o formă organizată [*established liberty*], și cu toate acestea a dus artele și științele mai aproape de perfecțiune decât oricare altă națiune. Englezii sunt, poate, filozofi mai importanți, italienii — pictori și muzicieni mai buni, romanii erau mari oratori, însă francezii sunt singurul popor, cu excepția grecilor, care au fost în același timp filozofi, poeți, oratori, pictori, arhitecți, sculptori și muzicieni. În ce privește artele scenei, ei i-au depășit chiar și pe greci, care la rândul lor îi depășeau de departe pe englezi. În viața de toate zilele ei [francezii] au perfecționat acea artă, cea mai utilă și mai agreabilă dintre toate, *l'Art de Vivre*, arta relațiilor sociale și a conversației.

Dacă observăm starea științelor și a artelor [*polite arts*] în țara noastră, vom vedea că observația lui Horațiu, aplicată romanilor, se potrivește în bună măsură și britanicilor:

...Sed in longum tamen aevum
Manserunt, hodieque manent vestigia ruris.[*]

[*] „Și, totuși, mult timp după aceea / Au mai rămas și-s rămasc și azi țărănești le urme" — trad. de Constantin I. Niculescu, în Horațiu, *Satire și Epistole*, Ed. de Stat pentru Literatură și Artă,

Eleganța și corectitudinea stilului au fost foarte neglijate la noi. Noi nu avem nici un dicționar al limbii noastre și nici o gramatică demnă de acest nume. Prima proză rafinată [*polite*] pe care o avem a fost scrisă de un om care este încă în viață.[c]

Cât despre Sprat, Locke și chiar Temple, ei cunoșteau prea puțin regulile artei pentru a putea fi estimați scriitori eleganți. Proza lui Bacon, Harrington și Milton este țeapănă și pedantă, deși raționamentul [*sense*] lor este excelent. În această țară, oamenii s-au ocupat prea mult de disputele din *religie*, *politică* și *filozofie*, așa încât nu mai au nici un fel de apetit pentru aparent mărunțele principii ale gramaticii și criticii. Cu toate că aceste preocupări ne-au perfecționat raționamentul [*sense and talent of reasoning*], trebuie să admitem că nici măcar în științele sus-menționate noi nu avem vreo lucrare-standard pe care să o transmitem posterității. Putem pretinde cel mult că avem câteva eseuri judicioase care sunt un pas către o filozofie mai exactă [*just*] și care sunt un început promițător, fără să ajungă încă la vreun grad de perfecțiune.

Este [însă] o maximă stabilită aceea conform căreia comerțul [*commerce*] nu poate să înflorească decât într-o guvernare liberă. Această opinie pare să se bazeze pe o experiență mai îndelungată și mai cuprinzătoare decât aceea despre arte și științe. Dacă vom urmări progresul comerțului în Tyr, Atena, Siracuza, Cartagina, Veneția, Florența, Geneva, Antwerpen, Olanda, Anglia etc., vom observa întotdeauna că el își are centrul de greutate în guvernările libere. Cele mai mari orașe comerciale care există acum în lume sunt Londra, Amsterdam și Hamburg, toate orașe

---

Buc., 1959, p. 189. Versurile se referă la romani după cucerirea Greciei și asimilarea culturii grecești. (*N.t.*)

[c] Dr. Swift.

libere și protestante, care, cu alte cuvinte, se bucură de o libertate dublă. Cu toate acestea, trebuie să observăm că marea invidie stârnită în ultima vreme de comerțul Franței pare să dovedească faptul că nici această maximă nu e mai sigură și infailibilă decât prima și că supușii unui prinț absolut ar putea deveni rivalii noștri în materie de comerț, ca și în materie de cultură [*learning*].

Dacă ar trebui să emit o opinie într-o chestiune atât de incertă, aș spune că, în ciuda eforturilor francezilor, există ceva în natura însăși a guvernării absolute care este dăunător comerțului și care este inseparabil de aceasta. Motivul pentru care afirm asta este însă oarecum diferit de opinia curentă în această privință. Proprietatea privată îmi pare la fel de sigur stabilită într-o monarhie europeană civilizată ca și într-o republică, iar pericolul nu este mai mare, într-o asemenea guvernare, din partea suveranului decât cel la care suntem expuși din partea trăsnetului, cutremurelor sau altor accidente dintre cele mai neobișnuite și extraordinare. Avariția, care e imboldul hărniciei [*industry*], este o pasiune atât de încăpățânată și își face drum printre atâtea pericole reale sau imaginare, încât nu va fi pusă pe fugă de un pericol imaginar care este atât de mic încât abia dacă merită a fi luat în calcul. Prin urmare, comerțul, în opinia mea, este apt să decadă sub o guvernare absolută nu pentru că e mai puțin *sigur*, ci pentru că este mai puțin *onorabil*. O subordonare a claselor sociale [*ranks*] este absolut necesară pentru a susține o monarhie. Nașterea, titlurile și locul în societate trebuie onorate înaintea hărniciei și averilor. Atâta vreme cât aceste noțiuni prevalează, toți comersanții [*traders*] importanți vor fi tentați să-și abandoneze comerțul pentru a putea cumpăra acele poziții oficiale de care sunt legate privilegiile și onorurile.

Dacă tot am ajuns la acest subiect, al schimbărilor pe care timpul le-a produs ori le poate produce în politică,

trebuie să observ că toate genurile de guvernare, libere sau absolute, par să fi trecut, în timpurile moderne, printr-o mare schimbare în bine, privitor la gestiunea treburilor externe și interne. *Balanța puterii* este un secret politic pe deplin cunoscut doar epocii prezente și trebuie să adaug că administrația internă [*internal police*] a statului a fost îmbunătățită serios în ultimul secol. Salustiu ne spune că armata lui Catilina s-a înmulțit prin recrutarea tâlharilor de pe drumurile care duceau la Roma, deși suspectez că dintre toți cei care practică o asemenea meserie răspândiți acum prin Europa, nu s-ar strânge mai mult de un regiment. În pledoaria lui Cicero în favoarea lui Milo, am găsit acest argument pe care îl folosește, între altele, pentru a dovedi că clientul său nu l-a asasinat pe Clodius. Dacă Milo, spune el, ar fi intenționat să îl ucidă pe Clodius, nu l-ar fi atacat în plină zi și la o asemenea distanță de oraș, ci l-ar fi așteptat noaptea, în suburbii, acolo unde s-ar fi putut pretinde că a fost asasinat de bandiți; frecvența întâmplărilor de acest gen ar fi favorizat ascunderea adevărului. Aceasta este o dovadă surprinzătoare a slabei administrații de la Roma și a numărului și forței acestor bandiți, de vreme ce Clodius[d] umbla la acea vreme însoțit de treizeci de sclavi bine înarmați și suficient de obișnuiți cu vărsarea de sânge și cu primejdia în agitațiile frecvente instigate de acel tribun răzvrătit.

Însă, deși toate tipurile de regim par să fi progresat în timpurile moderne, monarhia pare să fi avansat cel mai mult către perfecțiune. Se poate spune acum despre monarhiile civilizate ceea ce s-a spus înainte cu admirație doar despre republici, și anume *că sunt o guvernare a legilor, nu a oamenilor*. Ele sunt, într-o măsură surprinzătoare, ordonate, metodice și constante. Acolo proprietatea este în

[d] *Vide Asc. Ped. in Orat. pro Milone.*

siguranță, munca încurajată, artele înfloresc, și prințul trăiește în siguranță între supușii săi, ca un tată între copiii săi. Există, poate, și au existat vreme de două secole, aproape două sute de principi absoluți — mari și mici — în Europa; dacă estimăm fiecare domnie la douăzeci de ani, atunci putem presupune că au existat în total două mii de monarhi sau tirani, după cum i-ar fi numit grecii. Cu toate acestea, între ei nu se găsește nici unul, nici măcar Filip al II-lea al Spaniei, atât de rău ca Tiberiu, Caligula, Nero sau Domițian, care au fost patru din cei doisprezece împărați romani. Trebuie totuși să admitem că, deși guvernările monarhice s-au apropiat de acelea populare, în blândețe și stabilitate, ele le sunt inferioare. Educația și obiceiurile noastre moderne produc mai multă omenie și moderație decât acelea ale anticilor, însă ele nu sunt încă în stare să depășească în întregime dezavantajele acelei forme de guvernare.

Acum trebuie să mi se îngăduie să avansez o speculație care pare probabilă, însă despre a cărei justețe doar posteritatea poate judeca pe deplin. Cred că în guvernările monarhice există o sursă de progres, în vreme ce în acelea populare există o sursă de degenerare, care vor aduce, cu timpul, aceste specii de regim [*civil polity*] încă și mai aproape de egalitate. Cele mai mari abuzuri din Franța, un model perfect de monarhie pură, nu decurg din numărul și din mărimea taxelor, mai mari decât cele din țările libere, ci din metoda scumpă, inegală, arbitrară și complicată prin care sunt ele colectate, care face ca munca celor săraci, în special a țăranilor și a fermierilor, să fie descurajată, iar agricultura transformată într-o ocupație mizerabilă și înrobitoare. Cui folosesc aceste abuzuri? Dacă ar fi vorba de nobilime, ele ar părea inerente acestei forme de guvernare, pentru că nobilii reprezintă adevăratul sprijin al monarhiei, și este natural ca interesele lor să fie mai curând ascultate, într-o asemenea constituție, decât cele ale poporului. Însă în

realitate nobilii sunt adevărații perdanți de pe urma acestei opresiuni, care le ruinează domeniile și îi împinge în mizerie pe arendașii lor. Singurii care câștigă de pe urma ei sunt *speculanții financiari*, o rasă de oameni odioasă și pentru nobilime, și pentru întregul regat. Dacă ar apărea un prinț sau un ministru înzestrat cu suficient discernământ ca să-și cunoască interesul propriu, ca și pe cel public, și suficient de hotărât pentru a trece dincolo de obiceiurile stabilite [*ancient*], atunci ne-am putea aștepta ca aceste abuzuri să fie remediate. În acest caz, diferența dintre o guvernare absolută și a noastră, liberă, nu ar părea atât de mare ca în prezent.

Sursa de degenerare ce poate fi descoperită în guvernările libere constă în practica contractării de datorii și a amanetării veniturilor publice, [o practică] prin care taxele vor deveni, cu timpul, absolut intolerabile, întreaga proprietate a statului va ajunge în mâinile publicului. Această practică este modernă. Atenienii, deși guvernați de o republică, plăteau o dobândă de aproape două sute la sută pentru acele sume de bani pe care trebuiau să le împrumute în situațiile de urgență, după cum ne învață Xenofon[c]. Între moderni, olandezii sunt aceia care au introdus practica împrumutării de mari sume cu dobândă mică,

[c] *Ktesin de ap'oudenos an houto kalen ktesainto hosper aph'hou an protelesosin eis ten aphormen... hoi de ge pleistoi Athenian pleiona lepsontai kat'eniauton e hosa an eisenenkosin, hoi gar mnan protelesantes, engus dyoin mnain prosodon hexousi... ho dokei ton anthropinon asphalestaton te kai polychroniotaton einai.* (Xen., Poroi) („Dar nici o investiție nu le poate aduce un venit atât de bun ca banii înaintați de ei ca să formeze un capitol [...] Însă majoritatea atenienilor vor depăși o sută la sută într-un an, căci aceia care avansează o *mina* vor obține un venit de aproape două *minae* [garantate de stat], ceea ce reprezintă, după toate aparențele, cea mai sigură și mai durabilă dintre instituțiile omenești.")

și se prea poate ca ei să se fi ruinat în felul acesta. Prinții absoluți au avut și ei datorii, însă, de vreme ce un prinț absolut poate declara faliment atunci când dorește, poporul său nu poate fi niciodată oprimat de datoriile sale. În guvernările populare, poporul, și mai cu seamă grupul celor care dețin principalele funcții, fiind principalul creditor public, este dificil pentru stat să recurgă la acest remediu care, oricât de necesar ar fi uneori, este întotdeauna crud și barbar. Prin urmare, acesta pare să fie un inconvenient care amenință toate guvernările libere, mai cu seamă pe a noastră, în conjunctura prezentă. Nu este acesta un motiv puternic pentru a ne spori frugalitatea în materie de bani publici? Sau dorim să ajungem, datorită mulțimii taxelor ori, și mai rău, datorită impotenței noastre publice și incapacității de a ne apăra, să ne blestemăm libertatea și să ne dorim să ajungem în starea de servitute a tuturor națiunilor care ne înconjoară?

11
DESPRE APARIȚIA ȘI PROGRESUL ARTELOR ȘI ȘTIINȚELOR

În cercetările noastre cu privire la treburile omenești, nimic nu pare să necesite mai multă delicatețe decât încercarea de a distinge cu precizie între acele aspecte care sunt rezultatul *șansei* și cele care provin din *cauze*, subiectul fiind de așa natură încât cei care îl abordează riscă să cadă de cele mai multe ori pradă erorii, ca urmare a unor false subtilități și rafinamente. A spune că toate evenimentele sunt produsele șansei înseamnă a pune capăt dintr-o dată oricărei cercetări cu privire la acestea, lăsându-i pe cei care avansează această teză în aceeași stare de ignoranță precum restul omenirii. Cel care susține însă că un eveniment derivă din cauze concrete și stabile poate să-și dovedească ingenuitatea în demersul de identificare a acestor cauze; și cum nici un cercetător agil nu poate fi sortit incertitudinii în acest demers, în cele din urmă el se folosește de ocazie pentru a-și lărgi opera, descoperindu-și cunoașterea profundă pe măsură ce observă ceea ce scapă spiritului comun și ignorant.

A distinge între șansă și cauze este un proces a cărui reușită depinde de judecata subtilă de care indivizii dau dovadă în considerarea fiecărui eveniment. Dacă ar fi să alcătuiesc o regulă care să contribuie la succesul acestui proces, aceasta ar suna în felul următor: *ceea ce depinde de câteva persoane trebuie, într-o bună măsură, să fie atribuit șansei sau unor cauze necunoscute sau secrete; ceea*

ce are la origine un număr mare de oameni poate fi adesea pus pe seama unor cauze determinate și cunoscute.

La baza acestei reguli se află două motive naturale. *În primul rând*, dacă presupunem că un zar are o anumită abatere, oricât de mică ar fi aceasta, către o anumită fațetă a sa, această înclinație, chiar dacă nu se va manifesta de fiecare dată, va predomina totuși în final și va înclina balanța aruncărilor în favoarea acelei fațete. Tot astfel, atunci când o serie de *cauze* produc o anumită înclinație sau pasiune într-un anume moment și cu privire la anumite persoane, deși unele ar putea evita contagiunea, fiind conduse în continuare de pasiunile specifice lor, cele mai multe ar fi cuprinse de pasiunea comună și conduse de ea în toate acțiunile lor.

În al doilea rând, acele principii sau cauze care sunt potrivite pentru a opera în rândurile unei mulțimi dovedesc întotdeauna o natură mult mai puternică și mai persistentă, mai puțin susceptibilă de accidente și mai puțin influențată de capriciile și fantasmele private decât acelea care afectează doar câteva persoane. Acestea din urmă sunt, de obicei, atât de delicate și rafinate, încât cel mai mic incident în legătură cu sănătatea, educația sau averea unei anumite persoane este suficient pentru a le abate sau întârzia acțiunea, ele neputând face obiectul unor observații sau reguli generale. Faptul că ele exercită o influență într-un anumit moment nu poate fi considerat drept o garanție a acțiunii lor în altul, chiar dacă toate circumstanțele generale ar fi identice în ambele cazuri.

A judeca, folosind această regulă, revoluțiile interne și treptate ale unui stat trebuie să fie un subiect mult mai potrivit pentru cercetare și observație decât abordarea celor spontane și străine, care sunt, de obicei, produse de câteva persoane și sunt mai influențate de impulsul de moment, nebunie și capriciu decât de către pasiunile și

interesele generale. Decăderea lorzilor, creșterea influenței Camerei Comunelor în Anglia după succesiunea de legi privitoare la înstrăinarea proprietăților și după dezvoltarea comerțului și industriei reprezintă niște procese mult mai ușor de explicat pe baza unor principii generale decât decăderea Spaniei și înflorirea monarhiei franceze după moartea lui Carol Quintul. Dacă Henric al IV-lea, cardinalul Richelieu și Ludovic al XIV-lea ar fi fost spanioli, iar Filip al II-lea, al III-lea și al IV-lea, precum și Carol al II-lea ar fi fost francezi, istoriile acestor două națiuni ar fi fost pe de-a-ntregul inversate.

Din același motiv, sunt mult mai ușor de explicat apariția și dezvoltarea comerțului în oricare dintre regate decât evoluția învățământului; iar statul care își propune să încurajeze comerțul va avea cu siguranță mai multe șanse de reușită decât cel care este interesat în promovarea învățământului. Lăcomia sau dorința de câștig este o pasiune universală, care operează în toate timpurile și locurile și este prezentă în fiecare individ, însă curiozitatea, sau dragostea de cunoaștere, are o influență foarte limitată și necesită tinerețe, timp, educație, inteligență și exemple bune pentru ca ea să poată guverna o persoană. Atâta vreme cât sunt cumpărători, nu vom duce lipsă de vânzători de cărți, însă sunt frecvente cazurile în care sunt cititori și nu există autori. Mulțimea de oameni, necesitatea și libertatea au dus la apariția comerțului în Olanda, însă studiul intens și dedicat a dus rareori la apariția unor scriitori remarcabili.

Am putea spune, în concluzie, că istoria artelor și științelor reprezintă o temă de cercetare care necesită mai multă precauție în abordarea ei decât multe altele; în caz contrar, vom ajunge să-i atribuim cauze care nu au existat niciodată, sau vom avansa principii universale și stabile pentru ceea ce este doar contingent. Cei care cultivă științele în oricare dintre state sunt întotdeauna puțini la număr. Pasiunea

care-i guvernează este limitată, gustul lor rafinat și judecata subtilă sunt ușor de pervertit, iar devotamentul lor poate fi tulburat de cel mai mic incident. Prin urmare, șansa ori cauzele secrete și necunoscute trebuie să fi exercitat o mare influență în procesul apariției și dezvoltării tuturor artelor frumoase.

Există totuși un motiv care mă determină să atribui șansei un rol în ce privește problema pe care o discut aici. Deși persoanele care cultivă științele cu un succes atât de remarcabil încât devin obiectul admirației posterității sunt întotdeauna, în toate timpurile și națiunile, doar câteva la număr, este necesar ca spiritul și geniul care le animă să se regăsească într-o oarecare măsură în rândurile populației din mijlocul căreia apar ele, pentru a produce, forma și cultiva, încă din fragedă copilărie, gustul și judecata acestor eminenți scriitori. Masele în mijlocul cărora asemenea spirite rafinate se dezvoltă nu pot fi de-a dreptul insipide. *Există un Dumnezeu în noi*, spune Ovidiu, *care respiră același foc divin ce ne animă și pe noi.*[a] Poeții din toate timpurile au pus această pretenție pe seama inspirației. Nu este însă nimic supranatural în cazul de față. Focul inspirației nu este aprins din ceruri. El se desfășoară pe întreaga suprafață a pământului, cuprinde un suflet sau altul și arde cu strălucire acolo unde materialele sunt cel mai bine dispuse. Așadar, problema apariției și dezvoltării artelor și științelor nu se reduce numai la spiritul, geniul și rafinamentul câtorva persoane, ci ale întregii populații din care acestea fac parte și, prin urmare, poate fi explicată făcând apel la cauze și principii generale. În altă ordine de idei,

[a] *Est Deus in nobis; agitante calescimus illo:*
Impetus hic, sacrae semina mentis habet. (Ovid, *Fast.* lib. i)
[„Există un zeu în noi! el ne aţâţă și ne înflăcărează: / Spiritul sacru, ceresc, el ne insuflă avânt" — trad. de I. Florescu și T. Costa, în Ovidiu, *Fastele*, Editura Academiei, București, 1965, p. 166 (*n.t.*)]

admit totuși că, dacă cineva ar trebui să stabilească de ce un poet, Homer de exemplu, a trăit într-un anume loc și timp, s-ar arunca de-a dreptul într-o investigație himerică, pe parcursul căreia nu ar putea să evite o multitudine de false rafinamente și subtilități. O asemenea persoană ar putea foarte bine pretinde să explice de ce generali precum Fabius și Scipio au trăit în Roma la timpul respectiv și de ce Fabius a apărut pe lume înaintea lui Scipio. Pentru asemenea ocurențe, nu există însă altă explicație decât cea oferită de Horațiu.

Scit genius, natale comes, quit temperat astrum,
Naturae Deus humanae, mortalis in unum....
Quodque caput, vultu mutabilis, albus et ater.[*]

Pe de altă parte, sunt convins că în multe cazuri se pot găsi explicații plauzibile pentru faptul că o anumită națiune este mai civilizată și mai învățată într-o anume perioadă decât oricare alta din vecinătatea sa. Ar fi păcat să abandonăm această problemă atât de curioasă înainte de a încerca să vedem dacă poate face obiectul raționamentelor noastre și dacă poate fi explicată făcând apel la principii generale.

Prima mea observație cu privire la această problemă este că *științele și artele nu pot apărea decât acolo unde populația se bucură de o guvernare liberă.*

În epocile timpurii ale umanității, când oamenii sunt pe cât de barbari, pe atât de ignoranți, ei nu se pot apăra de violența și nedreptatea reciproce decât alegând niște conducători, puțini sau mulți, în care își pun toată încrederea,

[*] „Geniul știe, el, care a nașterii stea cârmuiește, / Zeu al făpturii-omenești, care moare o dată cu trupul / Omului și schimbător e la chip, rând pe rând, alb și negru" — trad. de Constantin I. Niculescu, în Horațiu, *Satire și Epistole*, Ed. de Stat pentru Literatură și Artă, Buc., 1959, p. 203 (*n.t.*).

fără să-și asigure, prin legi sau instituții politice, o protecție împotriva violenței și nedreptății acelor conducători. Dacă puterea este investită într-o singură persoană și dacă populația, fie prin cucerire, fie ca urmare a sporului natural, se înmulțește în mod simțitor, monarhul, găsind că este imposibil să execute de unul singur și în toate locurile fiecare sarcină a suveranității, consideră că este necesar să delege autoritatea sa unor magistrați subordonați lui, care să asigure pacea și ordinea în districtele respective. Și cum experiența și educația nu au dat încă naștere unei subtilități considerabile a judecății, prințul, ale cărui puteri sunt nelimitate, nici nu visează să le restrângă pe cele ale miniștrilor săi, ci transmite întreaga sa autoritate celor pe care îi pune deasupra altor oameni. Aplicarea legilor generale la cazurile particulare este însoțită de o sumedenie de inconveniente, fiind nevoie de mult discernământ și de o mare experiență atât pentru a sesiza că aceste inconveniente pot fi reduse considerabil dacă magistratul nu este învestit cu puteri discreționare, cât și pentru a stabili care legi generale sunt mai profitabile. Aceste probleme sunt atât de dificile, încât se poate spune că, acolo unde geniul și imaginația au fost prezente, oamenii au progresat mai degrabă în ceea ce privește artele sublime ale poeziei și elocvenței decât în privința legilor orășenești, unde numai observația atentă și testările repetate pot duce la îmbunătățirea lor. În acest fel, este imposibil să ne imaginăm că un monarh barbar, neînfrânat și neinstruit, ar putea deveni vreodată legislator sau s-ar gândi să limiteze puterile pașalelor sale din provincii sau ale cadiilor din fiecare sat. Se spune că ultimul țar, deși înzestrat cu un geniu nobil și cu o admirație nestăvilită față de artele europene, profesa în același timp o stimă deosebită față de acest gen de politică din Turcia, aprobând fără nici o reținere deciziile judecătorești foarte sumare, așa cum sunt ele practicate în acea monarhie

barbară unde judecătorii nu sunt constrânși prin nici o metodă, formă sau lege. El nu a sesizat nici un moment cât de contrară era o asemenea practică față de toate celelalte eforturi ale sale de a-și instrui supușii. Puterea arbitrară este în toate cazurile opresivă și înjositoare; atunci când este focalizată asupra unei arii mai mici, este de-a dreptul ruinătoare și de nesuportat, și devine și mai rea când persoana care o posedă știe că timpul alocat exercitării ei este limitat și incert. *Habet subjectos tanquam suos; viles, ut alienos.*[b] Acesta guvernează peste supușii săi folosindu-se de întreaga sa autoritate, ca și când aceștia i-ar aparține, dar și cu neglijență și tiranie, ca și când ar aparține altcuiva. Un popor guvernat într-o asemenea manieră este un popor de sclavi, în adevăratul sens al cuvântului, și este de neconceput ca ei să poată aspira vreodată la vreun rafinament al gustului sau rațiunii. Ei abia îndrăznesc să pretindă să se bucure în liniște și siguranță de cele necesare vieții.

Prin urmare, ar fi o contradicție să ne gândim că artele și științele ar apărea mai întâi într-un regim monarhic. Înainte ca aceste rafinamente să se producă, monarhul este ignorant și neinstruit; neavând știința necesară pentru a sesiza faptul că guvernarea sa trebuie întemeiată pe legi generale, el deleagă întreaga sa autoritate unor magistrați subordonați lui. Această politică primitivă duce la ruina populației și împiedică pentru totdeauna orice încercare de progres. Dacă ar fi fost posibil ca înainte de apariția științei în lume un monarh oarecare să poată poseda înțelepciunea necesară pentru a deveni legislator și să guverneze făcând apel la lege și nu la voința sa arbitrară, atunci

[b] Tacit, *Hist.* lib. i. [„Ne socotește ca fiind supușii săi, dar ne disprețuiește considerând că am aparține altuia." — trad. de Gh. Ceaușescu, în Tacit, *Istorii*, cartea I, 37.5, p. 84, Editura Paideia, Buc., 2002 (*n.t.*)]

acea formă de guvernare ar fi putut să constituie cea dintâi pepinieră a artelor și științelor. Această ipoteză prezintă însă o contradicție manifestă.

Se poate întâmpla ca o republică, în perioada sa de început, să se conducă după tot atât de puține legi precum o monarhie barbară, încredințând puteri nelimitate magistraților sau judecătorilor săi. Însă, pe lângă faptul că alegerile frecvente exercitate de populație constituie un control considerabil asupra puterii politice, cu timpul necesitatea restrângerii autorității magistraților, în scopul conservării libertății, devine evidentă și duce la elaborarea legilor generale și a statutelor. Pentru o perioadă, consulii romani au decis cu privire la toate cauzele judecătorești, fără a fi restricționați în această privință de vreun statut pozitiv, până când populația, sătulă să mai poarte acest jug, a creat *decemvirii* care au promulgat cele *douăsprezece table*, un corp de legi care, deși nu egalau ca mărime un singur act al parlamentului englez, au fost o vreme singurele legi scrise care reglementau proprietatea și stipulau pedepsele din acea faimoasă republică. Cu toate acestea, ele erau, împreună cu principiile unei guvernări libere, suficiente pentru a garanta viața și proprietatea cetățenilor, pentru a împiedica subjugarea vreunui cetățean de către altul și pentru a proteja pe fiecare în parte de tirania și violența concetățenilor săi. În asemenea condiții, devin posibile apariția și înflorirea științelor: acestea însă nu pot răsări niciodată într-un context caracterizat de sclavie și opresiune, așa cum este cazul monarhiilor barbare, unde numai populația face obiectul restricțiilor venite din partea magistraților, în timp ce aceștia din urmă nu sunt restricționați de nici o lege. Acolo unde există un asemenea despotism nelimitat, orice tentativă de progres este stopată, oamenii fiind împiedicați să atingă acel nivel al cunoașterii și înțelepciunii care să le

indice avantajele unei politici mai bune și ale unei autorități moderate.

Iată deci care sunt avantajele statelor libere. O republică, deși barbară, este în mod necesar o formă de guvernare care conduce printr-un proces infailibil la apariția legilor, chiar înainte ca omenirea să fi făcut progrese considerabile în ce privește celelalte științe. Legea dă naștere securității, securitatea, curiozității, iar curiozitatea, cunoașterii. Ultimii pași ai acestui progres pot fi mai mult sau mai puțin accidentali, însă cei dintâi sunt absolut necesari. În vreme ce republica nu poate să existe în absența legilor, în regimul monarhic legile nu depind în mod necesar de această formă de guvernare. Atunci când monarhia este absolută ea se situează chiar în opoziție cu legile. Numai înțelepciunea și judecata profundă pot să medieze între cele două. Însă un asemenea grad de înțelepciune nu poate fi întâlnit acolo unde rațiunea umană nu a făcut obiectul unor progrese și rafinamente remarcabile. Aceste rafinamente necesită curiozitate, securitate și lege. Prin urmare, artele și științele nu pot să apară *întâia oară* în guvernările despotice.

Există și alte cauze care descurajează apariția artelor frumoase în guvernările despotice, însă consider că absența legilor și învestirea magistraților cu autoritate nelimitată sunt principalele cauze. În guvernările populare, elocvența se dezvoltă mult mai natural, spiritul de emulație se manifestă mult mai puternic cu privire la fiecare realizare, iar inteligența și abilitatea au înaintea lor o carieră mult mai prosperă. Toate aceste trăsături fac ca numai guvernările libere să reprezinte terenul prielnic pentru apariția artelor și științelor.

În continuare, aș vrea să avansez cu privire la tema în discuție observația că *nimic nu se dovedește mai favorabil civilizației și învățăturii decât contextul unor state vecine*

independente între care există legături comerciale și diplomatice. Emulația care apare în mod natural în rândul acestor state vecine reprezintă o neîndoielnică sursă de progres. Însă lucrul asupra căruia vreau să insist în primul rând este bariera pe care aceste teritorii limitate o pun în calea *puterii* și a *autorității.*

Marile guvernări, în care o singură persoană are autoritatea supremă, devin în curând absolutiste, în timp ce guvernările mici se transformă în mod natural în republici. De asemenea, marile regimuri favorizează treptat tirania, deoarece fiecare act de violență se exercită mai întâi pe seama unei părți a populației, care, fiind la distanță față de majoritate, nu îl sesizează sau cel puțin nu are o reacție puternică. În plus, într-un stat mare, deși majoritatea cetățenilor pot fi nemulțumiți, cu puțină abilitate, ei pot fi ținuți sub ascultare; fiecare dintre ei, neștiind de deciziile celuilalt, are rețineri în a isca vreo revoltă. Ca să nu mai menționez și faptul că există un respect superstițios pentru prinți, pe care lumea îl dezvoltă în situația în care nu are prea des posibilitatea să-l vadă pe suveran și când o bună parte a ei nu are posibilitatea să se apropie atât de mult de el încât să-i sesizeze defectele. Și cum statele mari își permit să cheltuiască sume mari pentru ceremoniile suveranului, acestea devin o sursă de fascinație pentru oameni, contribuind în mod natural la supunerea lor.

Într-o guvernare mică, orice act de opresiune devine cunoscut imediat întregii populații: murmurele sala de nemulțumire sunt mult mai ușor comunicate. Și indignarea devine din ce în ce mai puternică, pentru că în asemenea state cetățenii nu sunt capabili să înțeleagă că între ei și suveran există o distanță foarte mare. „Nici un om", spune prințul de Condé, „nu poate fi un erou în ochii valetului său". Este clar că admirația și familiaritatea sunt incompatibile la orice muritor. Somnul și dragostea l-au

convins chiar și pe Alexandru însuși că nu este un zeu, dar presupun că cei care s-au aflat zilnic în apropierea lui i-au oferit pe baza a nenumărate slăbiciuni cărora acesta le-a căzut victimă mult mai multe dovezi ale umanității sale.

Statele mici sunt favorabile învățăturii prin aceea că ele stopează deopotrivă avansul *puterii* și al *autorității*. Faima, precum suveranitatea, reprezintă o sursă de fascinație pentru oameni, și la fel ca aceasta duce la disoluția libertății de gândire și cercetare. Însă acolo unde între o serie de state vecine există puternice schimburi culturale și comerciale, invidia lor reciprocă le împiedică să adopte prea ușor, unul de la celălalt, legile în materie de gust și judecată, și le face să examineze fiecare operă de artă cu cea mai mare atenție și precizie. Opiniile populare nu se răspândesc atât de ușor dintr-un loc în altul. Ele sunt supuse imediat unui control din partea unui stat sau altul, acolo unde ele nu corespund cu prejudecățile predominante. Și nimic altceva decât ceea ce este rațional sau natural — sau cel puțin ceea ce pare să țină de acestea — nu poate să depășească toate obstacolele și să unească cele mai rivale națiuni în admirația și stima ce i se cuvin.

Grecia a fost o adunare de mici principate, care au devenit foarte curând republici și care, fiind unite atât prin simpla lor vecinătate, cât și prin limba și interesul comune, au intrat în relații foarte strânse în ce privește comerțul și învățătura. La acestea au contribuit și clima favorabilă, solul fertil, precum și cea mai armonioasă și mai comprehensivă limbă, în așa fel încât se poate spune că circumstanțele ce caracterizau populația greacă au favorizat, fiecare în parte, apariția artelor și științelor. Fiecare cetate a dat și format câțiva artiști și filozofi care au refuzat să dea ascultare celor din republicile alăturate, astfel încât disputele lor au ascuțit înțelepciunea oamenilor. O varietate de subiecte s-au înfățișat înaintea judecății, fiecare

suscitând atenția în detrimentul celeilalte, iar științele, nefiind stingherite în avansul lor de vreo autoritate, au făcut asemenea progrese care stârnesc și astăzi admirația noastră. După ce biserica creștină romană sau catolică s-a răspândit în lumea civilizată și a acaparat întreaga învățătură a timpului, fiind cu adevărat un stat în sine și sub conducerea unei singure persoane, această varietate de secte a dispărut imediat, filozofia peripatetică fiind singura admisă în școli, ceea ce a dus în final la degradarea oricărui tip de învățătură. Însă omenirea a scuturat de mult de pe umerii săi acest jug, restaurând situația de mai înainte, astfel că în prezent Europa este o copie mai mare a ceea ce a fost Grecia cândva în miniatură. În câteva rânduri am putut să observăm avantajele acestei situații. Ce anume controlează avansul filozofiei carteziene, căreia națiunea franceză îi acorda o preferință atât de evidentă la sfârșitul secolului trecut, dacă nu opoziția manifestată față de ea de alte națiuni ale Europei, care descoperiseră de îndată punctele slabe ale acelei filozofii? Cea mai severă examinare a teoriei lui Newton a venit nu din partea conaționalilor săi, ci a străinilor, iar dacă această teorie va reuși să depășească obstacolele cu care se confruntă în prezent în toate părțile Europei, ea se va impune cu succes posterității. Englezii au devenit sensibili în legătură cu performanțele scandaloase ale scenei lor, pornind de la exemplul dat de francezi în materie de decență și morală. Francezii sunt convinși că teatrul lor a devenit cumva prea efeminat, fiind dominat de prea multă pasiune și galanterie, motiv pentru care au început să aprobe gusturile mult mai masculine ale unor țări vecine.

China părea să fie depozitara unei rezerve considerabile în ce privește artele frumoase și științele, care ar fi trebuit ca în decursul atâtor secole să fi evoluat către ceva mult mai perfecționat decât ceea ce întâlnim acum în aceste

domenii. Despre China se poate spune însă că este un imperiu foarte vast, în care se vorbește o singură limbă, care este guvernat de o singură lege și în care simpatiile se propagă în aceeași manieră. Nu e de mirare astfel că autoritatea unui maestru cum ar fi Confucius a putut fi propagată atât de ușor dintr-un colț în altul al imperiului. Nimeni nu a avut curaj să se opună valului opiniei populare, iar posteritatea nu a fost suficient de hotărâtă pentru a disputa ceea ce a fost acceptat în mod universal de înaintașii ei. Acesta pare să fie motivul natural pentru care științele au progresat atât de încet în acel puternic imperiu[c].

Dacă luăm în considerare întreaga suprafață a globului, dintre cele patru părți ale lumii Europa pare să fie cea mai divizată de mări, fluvii și munți, în timp ce, dintre toate țările Europei, Grecia este cea care se detașează în ce privește aspectul pomenit mai sus. Se poate spune astfel

[c] Dacă ne întrebăm cum putem reconcilia cu aceste principii fericirea, bogățiile și buna administrație a chinezilor, care au fost întotdeauna guvernați de un monarh unic și care cu greu pot să își facă o idee despre o guvernare liberă, aș răspunde că, deși regimul chinez este o monarhie pură, ea nu este, la drept vorbind, absolută. Aceasta decurge dintr-o caracteristică specială a acelei țări. Ei nu au vecini, cu excepția tătarilor, de care sunt apărați, sau cel puțin par apărați într-o oarecare măsură, de faimosul lor zid și de marea superioritate a populației lor. Datorită acestui lucru, disciplina militară a fost întotdeauna neglijată printre ei, iar armatele lor sunt simple miliții, dintre cele mai rele, nepotrivite să suprime rebeliunile dintr-o țară atât de populată. Prin urmare, se poate spune că sabia a fost întotdeauna în mâinile poporului, ceea ce limitează puterea monarhului și-l obligă să îi țină pe *mandarini* sau pe guvernatorii de provincii sub autoritatea unor legi generale, pentru a preveni rebeliunile despre care aflăm din istorie că au fost foarte frecvente și periculoase sub acest regim. S-ar putea ca o monarhie pură de acest gen, dacă ar fi pregătită să se apere de vecini primejdioși, să fie cel mai bun regim, pentru că ar avea atât liniștea proprie unui regim regal, cât și moderația și libertatea adunărilor populare.

că aceste regiuni sunt împărțite în mod natural între mai multe guvernări distincte. Și, de aceea, științele au apărut în Grecia, iar Europa a fost, în mod constant, lăcașul în care ele s-au dezvoltat.

Uneori am fost înclinat să cred că, dacă momentele de întrerupere care au marcat perioadele de dezvoltare intelectuală nu ar fi fost însoțite de distrugerea cărților vechi și a cronicilor istoriei, ar fi fost mai degrabă favorabile artelor și științelor, împiedicând avansul autorității și detronându-i pe uzurpatorii tiranici ai rațiunii umane. În acest sens, ele ar fi avut același efect precum întreruperile care suspendă uneori evoluția guvernărilor politice și a societății. Consider nefastă supunerea oarbă de care au dat dovadă filozofii antici față de maeștrii școlilor din care făceau parte. Nu ne putem aștepta la nimic bun ca urmare a câtorva secole de filozofie servilă. Chiar și eclecticii, care apar în perioada lui Augustus, deși afirmau că optează în mod liber pentru ceea ce găsesc pe placul lor în doctrinele diferitelor secte filozofice, erau de fapt la fel de sclavi și de dependenți ca majoritatea tovarășilor lor, întrucât căutau adevărul nu în natură, ci în cele câteva școli unde credeau ei că se află dispersat. O dată cu renașterea învățăturii, acele secte ale stoicilor și epicurienilor, ale platoniștilor și pitagoreicilor n-au mai putut sub nici o formă să-și recâștige creditul sau autoritatea, iar exemplul decăderii lor i-a împiedicat pe oameni să se supună orbește noilor secte care au încercat să câștige un ascendent asupra lor.

A *treia* observație pe care vreau să o formulez în legătură cu tema apariției și dezvoltării artelor și științelor se referă la faptul că, *deși statul liber reprezintă singurul teren propice apariției unor asemenea nobile plante, ele pot fi transplantate în orice guvernare, astfel că, în timp ce republica este forma de guvernare cea mai favorabilă*

dezvoltării științelor, monarhia civilizată favorizează avansul artelor frumoase.

A organiza un stat sau o comunitate mare, fie ea republică sau monarhie, în baza unor legi generale reprezintă o sarcină atât de dificilă, încât nici măcar un geniu nu ar putea, folosindu-se doar de instrumentele rațiunii și ale reflecției, să o ducă la îndeplinire. Această lucrare trebuie să reunească ideile mai multor oameni. Experiența trebuie să le ghideze munca, timpul trebuie să o aducă la perfecțiune. Sesizarea unor inconveniente trebuie să ducă la corectarea greșelilor făcute pe parcursul primelor lor întreprinderi și experimente. Se vede astfel că este de-a dreptul imposibil ca această lucrare să fie începută și adusă la îndeplinire într-o monarhie, întrucât o asemenea formă de guvernare, fie ea civilizată, nu cunoaște alt secret sau politică decât încredințarea unor puteri nelimitate fiecărui guvernator sau magistrat și divizarea populației în mai multe clase și ordine ale sclaviei. Într-o asemenea situație nu este de așteptat un progres în domeniul științelor, al artelor liberale și al legilor, o dezvoltare abia vizibilă înregistrându-se doar în ce privește artele manuale și manufacturile. Aceeași barbarie și ignoranță care caracterizează începutul unei guvernări este transmisă mai departe posterității și nu poate să dispară ca urmare a eforturilor sau ingeniozității unor asemenea nefericiți sclavi.

Deși legea, sursa întregii fericiri și siguranțe, apare târziu în cadrul unei guvernări, fiind produsul lent al ordinii și libertății, ea nu este păstrată cu aceeași dificultate cu care a fost produsă, iar o dată ce a prins rădăcini ea se dovedește o plantă greu de dezrădăcinat, care va rezista în ciuda proastei îngrijiri și a asprimii timpurilor. Artele ce cultivă luxul, precum și artele liberale care depind de gusturi sau sentimente rafinate dispar ușor, pentru că ele sunt cultivate de puține persoane ale căror timp liber, avere și înclinație

îi fac potriviți pentru un asemenea tip de amuzament. Dar ceea ce este benefic pentru fiecare muritor în parte și pentru comunitate în general, o dată descoperit, cu greu poate să cadă în uitare, exceptând situațiile care duc la subjugarea totală a societății, în care au loc invazii barbare de asemenea proporții încât se ajunge la dispariția oricărei urme de artă și civilizație. Artele mai puțin rafinate, artele utile, pot fi transmise dintr-un loc în altul, precedând astfel apariția artelor rafinate, deși situația originară presupunea ca acestea din urmă să răsară înaintea artelor utile. Astfel apar monarhiile civilizate: locul unde arta guvernării, inventată la început în statele libere, este conservată spre avantajul și siguranța reciprocă a suveranului și a supușilor săi.

Oricât de perfectă ar apărea astfel forma monarhică în ochii unor politicieni, ea își datorează întreaga perfecțiune celei republicane, și nici nu este posibil, de altfel, ca o guvernare pur despotică stabilită asupra unei populații barbare să poată vreodată să se cizeleze și să se rafineze prin propria sa forță și energie. Ea trebuie să împrumute în acest sens legile, metodele, instituțiile sale, cu alte cuvinte ordinea și stabilitatea sa, de la guvernele libere. Aceste avantaje apar numai în cadrul unei republici. Despotismul excesiv al monarhiei barbare, care se difuzează până în detaliile guvernării, precum și în principalele puncte ale administrației, împiedică pentru totdeauna asemenea progrese.

Într-o monarhie civilizată, numai prințul este cel care își exercită autoritatea fără nici un fel de restricții, posedând o putere care nu este limitată de nimic altceva în afara obiceiului, a exemplului și a ceea ce îi dictează interesul. Fiecare ministru sau magistrat, oricât de important ar fi, trebuie să se supună legilor generale care guvernează întreaga societate, și trebuie să-și exercite autoritatea ce i-a fost încredințată în maniera prescrisă. Oamenii depind numai de suveran în ceea ce privește siguranța proprietății lor.

Acesta se află la o distanță destul de mare față de ei, pentru a fi ferit de resentimentele și interesele lor particulare, încât această dependență este prea puțin resimțită. Și astfel apare o specie de guvernare pe care am putea-o numi, într-o manieră oarecum forțată, *tiranie*, dar care, printr-o administrație prudentă și justă, poate să asigure populației destulă siguranță, răspunzând în bună măsură scopurilor unei comunități politice.

Cu toate că atât într-o monarhie civilizată, cât și într-o republică oamenii se bucură în tihnă de proprietățile lor, în ambele forme de guvernare cei care posedă autoritatea supremă au la dispoziție multe onoruri și avantaje, lucru care stârnește ambiția și lăcomia celorlalți. Singura diferență este că în cadrul republicii aspiranții la putere trebuie să privească în jos, pentru a obține sufragiile poporului, în timp ce într-o monarhie ei trebuie să privească în sus, către cei mai mari de la care trebuie să obțină favoruri. În primul caz, pentru a avea succes trebuie să te faci *util*, prin hărnicie, talent și cunoaștere, în celălalt caz, pentru a prospera trebuie să te faci *agreabil*, prin inteligență, complezență și curtoazie. Un geniu reușește cel mai bine într-o republică, în vreme ce, într-o monarhie, succesul aparține celui cu gusturi rafinate. Prin urmare, științele se dezvoltă mult mai firesc într-o formă de guvernare, în timp ce artele frumoase sunt produsul specific al celeilalte.

Ar mai trebui menționat de asemenea că monarhiile, datorându-și în bună măsură stabilitatea respectului superstițios față de preoți și prinți, obișnuiesc să limiteze libertatea de gândire cu privire la chestiunile politice și religioase și, în acest fel, față de metafizică și morală. Toate acestea reprezintă cele mai importante ramuri ale științei. Ceea ce mai rămâne, adică matematica și filozofia naturală, nu este nici pe jumătate atât de valoros.

Între artele ce țin de conversație, nici una nu încântă mai mult decât respectul reciproc sau politețea care ne îndeamnă să ne controlăm propriile înclinații acordând atenția cuvenită celor ale tovarășului nostru, precum și să reducem sau cel puțin să ascundem acea aroganță și trufie atât de naturale caracterului uman. Un om bine înzestrat și cu o educație aleasă practică acest gen de respect față de orice muritor, fără premeditare sau interes. Însă pentru ca această calitate să devină comună în rândul omenirii, pare necesar ca dispoziția naturală să fie asistată de un motiv general. Acolo unde puterea are la bază voința mulțimii, așa cum se întâmplă în cadrul republicii, manierele rafinate sunt o raritate, din moment ce fiecare cetățean este egal și independent față de celălalt. Mulțimea are avantajul dat de autoritatea sufragiilor sale, iar cel care conduce — avantajul superiorității poziției sale. Însă o monarhie civilizată este caracterizată de un lanț lung al dependenței, ce se întinde de la prinț până la țăran, care nu este atât de lung încât să ducă la precaritatea proprietății sau la suferința populației în general, dar e suficient pentru a determina în fiecare persoană înclinația de a se face plăcut superiorilor săi și de a se forma după acele modele care sunt acceptate în rândurile celor cu stare și educație. Prin urmare, manierele rafinate răsar mai degrabă la curțile monarhice, iar acolo unde ele înfloresc, nici una dintre artele liberale nu va fi neglijată sau disprețuită.

În Europa, republicile se remarcă în prezent prin lipsa lor de civilizație. *Bunele maniere* ale unui elvețian educat în Olanda[d] nu sunt decât expresia vie a provincialismului [*rusticity*] pentru cei din Franța. Într-o oarecare măsură, englezii cad și ei în aceeași categorie, în ciuda geniului și

[d] *C'est la politesse d'un Suisse / En Hollande civilisé.*
Rousseau

a învățăturii lor. Și dacă venețienii apar drept excepția de la regulă, aceasta se datorează în bună măsură faptului că ei se află în strânsă legătură cu alți italieni ale căror guverne îi țin probabil într-o dependență suficient de strânsă pentru a le civiliza manierele.

Este destul de dificil să facem o caracterizare a republicilor antice din punctul de vedere al rafinamentului manierelor, dar cred că sunt îndreptățit să afirm că arta conversației nu a cunoscut la acea vreme o perfecțiune egală cu aceea a scrierii și compoziției. În multe cazuri, performanțele oratorilor antici sunt de-a dreptul uluitoare, depășind orice închipuire. De asemenea, autorii acelor timpuri excelează prin vanitate[e], precum și prin libertinismul și lipsa de modestie a stilului lor; *quincunque impudicus, adulter, ganeo, manu, ventre, pene, bona patria laceraverat*[*], spune Salustiu într-unul dintre cele mai sobre și mai morale pasaje din istoria sa. *Nam fuit ante Helenam Cunnus teterrima bali Causa*[**], este expresia lui Horațiu atunci când se referă la originile binelui și răului moral. Ovidiu și Lucrețiu[f] sunt aproape la fel de licențioși în ce privește stilul precum

---

[e] Nu e nevoie să-i citãm aici pe Cicero sau pe Pliniu, ei sunt cunoscuți în această privință; e însă destul de surprinzător să vedem cum Arian, un autor foarte grav și echilibrat, își întrerupe brusc narațiunea pentru a ne informa că el este printre greci la fel de eminent în materie de elocvență precum era Alexandru în meseria armelor. Lib. i.

[*] „Toți nenorociții aceia, care și-au risipit averile pe lux și desfrânare..." (*N.t.*)

[**] „Elena, prilej de războiu fioros fu" — trad. de Constantin I. Niculescu, în Horațiu, *Satire și Epistole*, Ed. de Stat pentru Literatură și Artă, Buc., 1959, p. 21. (*N.t.*)

[f] Acest poet (vezi lib. iv, 1165) recomandă un remediu extraordinar pentru dragoste, pe care nu ne-am aștepta să-l găsim într-un poem atât de elegant și atât de filozofic. El pare să fi fost sursa unora dintre imaginile lui Swift. La fel se întâmplă cu eleganții Catul și Fedru.

lordul Rochester, deși primii au fost niște gentlemeni rafinați și niște scriitori plini de delicatețe, în timp ce ultimul, datorită corupției de la curtea la care a trăit, pare să fi renunțat la orice urmă de rușine și decență. Juvenal propovăduiește cu mult zel modestia, dar, dacă ne gândim la îndrăzneala expresiei sale, el însuși reprezintă un prost exemplu în ce privește calitatea în discuție.

Trebuie să afirm că, în ce-i privește pe antici, nu există prea mult rafinament al educației, nici acea deferență elegantă sau respect pe care politețea ne îndeamnă să le manifestăm față de persoana cu care venim în contact. Cicero a fost cu siguranță unul dintre cei mai fini gentlemeni; cu toate acestea, trebuie să mărturisesc că am fost adesea șocat de maniera modestă în care îl prezintă pe prietenul său Atticus în dialogurile în care el însuși apare pe post de vorbitor. Acel învățat și virtuos roman, a cărui demnitate era de neegalat printre concetățenii săi, în ciuda faptului că nu a avut o poziție oficială, este înfățișat acolo într-o postură mult mai servilă decât a prietenului lui Philalethes din dialogurile noastre moderne. El este un admirator umil al oratorului căruia îi aduce nenumărate complimente, primind cu mult respect învățătura de la acesta, așa cum un școlar își ascultă profesorul.[g] Chiar și Cato este tratat în *De finibus* într-o manieră oarecum brutală.

Unul dintre cele mai semnificative detalii ale unui dialog antic ne este indicat de Polibiu[h], atunci când Filip, regele

[g] *Att. Non mihi videtur ad beate vivendum satis esse virtutem. Mar. At Hercule Bruto meo videtur; cujus ego judicium, pace tua dixerim, longe antepono tuo. Tusc. Quaest.*, lib. v [„Nu cred că virtutea este ea singură în stare să facă viața fericită. În schimb, zău, așa crede prietenul meu, Brutus și fără să te jignesc, pun părerea lui cu mult mai presus decât a ta!" — trad. de Gheorghe Guțu, în Cicero, *Opere alese*, Editura Univers, București, 1973, vol. III, p. 63 (*n.t.*)]

[h] Lib. xvii.

Macedoniei, un om inteligent și educat, s-a întâlnit cu Titus Flamininus, unul dintre cei mai manierați dintre romani, așa cum aflăm de la Plutarh[i], și care era însoțit de ambasadori din aproape toate cetățile grecești. Cu această ocazie, ambasadorul etolian i-a spus foarte direct regelui că vorbește ca un prost sau ca un nebun. *Acest lucru este evident* — a răspuns Maiestatea sa — *chiar și pentru un orb*, ceea ce era o aluzie la lipsa de vedere a Excelenței sale. Lucrurile s-au oprit aici, iar întâlnirea nu a fost compromisă de aceste afirmații pline de umor, care au avut darul să-l destindă pe Flamininus. La sfârșit, când pentru o clipă Filip a lăsat să se întrevadă dorința sa de a-și consulta prietenii, dintre care nici unul nu era prezent, generalul roman, dorind probabil la rândul său să-și arate inteligența, i-a replicat că *probabil motivul pentru care Maiestatea sa nu era însoțit de nici unul din prietenii săi era acela că el însuși îi omorâse pe toți*, lucru care de altfel era adevărat. Acest exemplu de mitocănie nu a fost criticat de către istoricul care a relatat evenimentul și nici nu a provocat resentimente din partea lui Filip, poate cu excepția unui zâmbet sardonic sau a ceea ce numim noi o grimasă, fapt care nu l-a împiedicat însă să reia întrevederea a doua zi. Plutarh[j] menționează și el acest schimb de replici amuzante atunci când relatează vorbele de duh ale lui Flamininus.

Cardinalul Wolsey și-a cerut scuze pentru îndrăzneala de a fi spus *Ego et rex meus*, „Eu și regele meu", observând că această expresie se conforma celei din latină și că un roman se numește întotdeauna pe sine înaintea persoanei cu care sau despre care vorbește. Însă acest fapt pare mai degrabă să indice o lipsă de politețe din partea acelor oameni. Anticii au ridicat la rangul de lege obișnuința ca

[i] *In vita flamin.*
[j] Plut. in vita Flamin.

într-un discurs să fie menționată prima dată persoana care este considerată îndeobște cea mai importantă; așa se explică cearta izbucnită între romani și etolieni atunci când un poet a îndrăznit să-i pomenească mai întâi pe etolieni și apoi pe romani, referindu-se la victoria câștigată de armatele lor unite împotriva macedonenilor.[k] La fel, Livia l-a supărat pe Tiberiu punându-și numele pe o inscripție înaintea numelui său.[l]

Nici o calitate nu există pe lumea asta în stare pură, neamestecată. La fel cum manierele moderne, care în mod natural sunt atât de avantajoase, se transformă adesea în simplă afectare, deghizare și nesinceritate, simplitatea antică, care în mod natural este atât de amiabilă și afectată, degenerează de multe ori în grosolănie și abuz, insultă și obscenitate.

Dacă timpurile moderne se remarcă printr-o politețe mult mai rafinată, noțiunea modernă de *galanterie*, produsul natural al vieții de curte și monarhiei, va fi probabil considerată drept cauza acestui rafinament. Nimeni nu neagă modernitatea acestei invenții.[m]

Dar unii dintre cei mai zeloși apologeți ai Antichității consideră că galanteria este ceva ridicol, mai degrabă un reproș decât un avantaj în timpurile noastre[n]. Acestea fiind spuse, poate ar fi potrivit să examinăm mai îndeaproape această chestiune.

Natura a implantat în toate ființele vii o afecțiune între sexe, care, chiar și în ceea ce privește cele mai fioroase și mai agresive animale, nu se limitează numai la satisfacerea apetitelor carnale, ci dă naștere unei prietenii și simpatii

[k] *Ibid.*

[l] Tacit. *Ann.* lib. iii, cap. 64.

[m] În *Cel care se chinuie pe sine*, de Terențiu, Clinias, atunci când ajunge în oraș, în loc să o aștepte pe iubita sa, trimite să fie chemată.

[n] Lord Shaftesbury, vezi *The Moralist.*

reciproce, care le însoțește întreaga existență. Chiar și la acele specii pentru care natura a ordonat ca satisfacerea apetitului sexual să se limiteze la un singur anotimp și la un singur exemplar, alcătuind un fel de mariaj sau asociație între un mascul și o femelă, se pot observa semnele vizibile ale afecțiunii și benevolenței, care se extind mai departe, ducând la dezvoltarea afecțiunii dintre sexe. Cât de dezvoltată însă trebuie să fie această afecțiune în om, la care limitarea apetitului nu este ordonată de natură, ci derivă în mod accidental dintr-o dragoste puternică sau din reflecțiile legate de datorie și convenințe? Prin urmare, pasiunea galanteriei nu poate sub nici o formă să fie redusă la simpla afectare. Ea este *naturală* în cel mai înalt grad. Arta și educația, care se întâlnesc la cele mai elegante curți, nu pot aduce mai multe modificări acesteia decât celorlalte pasiuni lăudabile. Ele nu fac decât să ne îndrepte mai mult mintea către ea, să o perfecționeze și să o rafineze, dându-i o expresie și o atitudine cât mai potrivite.

Însă galanteria este tot atât de *generoasă* pe cât e de *naturală*. A corecta asemenea vicii evidente precum cele care ne determină să-i rănim pe cei din jurul nostru reprezintă o problemă care ține de morală și care face obiectul celei mai obișnuite educații. Acolo unde *acest lucru* nu este cu putință, nici o societate umană nu poate subzista. Însă manierele au fost inventate pentru a facilita relațiile dintre noi și pentru a face conversația mult mai agreabilă, mergând chiar mai departe de atât. Acolo unde natura a imprimat minții umane o înclinație către viciu sau către orice altă pasiune dezagreabilă pentru ceilalți, educația aleasă i-a invitat pe oameni să împingă această înclinație în direcția opusă și să conserve în comportamentul lor aparența unor sentimente diferite de cele către care înclină în mod natural. Astfel, o persoană politicoasă va ține cont de faptul că oamenii sunt în mod obișnuit mândri și egoiști

și gata oricând să încline balanța în favoarea lor și, în consecință, va învăța să se comporte cu deferență față de ceilalți și să le acorde o atenție sporită în toate circumstanțele sociale. În aceeași manieră, ori de câte ori aceasta va întâlni o persoană care îi inspiră sentimente dezagreabile, educația aleasă îl va împiedica să reacționeze prompt și îl va direcționa către etalarea unei atitudini contrare celei către care este împins într-o primă instanță. Spre exemplu, bătrânii sunt conștienți de infirmitățile lor și se tem de disprețul celor tineri, un motiv în plus pentru tinerii educați să-și dubleze respectul și reverența față de cei mai în vârstă. Străinii, la rândul lor, sunt fără protecție, motiv pentru care în toate țările civilizate ei sunt întâmpinați cu cele mai înalte onoruri și sunt îndreptățiți să li se acorde întâietate în orice companie ar fi. Fiecare bărbat este stăpân în familia sa, iar oaspeții săi sunt, într-un anume fel, supuși autorității sale; această situație face ca el să fie, în cadrul unei asemenea companii, persoana cea mai joasă în rang, atentă la nevoile fiecăruia și dându-și în permanență osteneala să răspundă cerințelor lor, fără ca această solicitudine să trădeze o oarecare afectare sau să le impună vreo obligație oaspeților.°

La rândul ei, galanteria nu este nimic altceva decât un exemplu similar de atenție plină de solicitudine. Întrucât natura l-a făcut pe *bărbat* superior *femeii*, înzestrându-l cu o putere mai mare atât a corpului, cât și a minții, este de datoria lui să facă în așa fel încât această superioritate

° Frecventa menționare de către autorii antici a acelui prost obicei al stăpânului casei de a mânca pâine mai bună sau a bea vin mai bun decât oaspeții săi este o marcă a civilizației acelor timpuri. Vezi Juvenal, sat. 5, Pliniu, lib. xiv. De asemenea, Pliniu, *Epist. Lucian de mercede conductis, Saturnalia* etc. Nu există acum practic nici o parte a Europei atât de necivilizată încât să admită un asemenea obicei.

să nu se manifeste în mod opresiv, dovedind un caracter generos, precum și multă atenție și solicitudine față de înclinațiile și opiniile ei. Națiunile barbare afișează într-un mod sfidător această superioritate, femeile lor aflându-se în cea mai abjectă stare de sclavie, fiind închise, bătute, vândute și chiar omorâte. În rândul popoarelor civilizate, sexul masculin își descoperă autoritatea într-o manieră mult mai generoasă, deși nu mai puțin netă, făcând uz de politețe, respect, atenție, într-un cuvânt, de galanterie. Într-o bună companie nu este nevoie să întrebi cine este gazda petrecerii, cel care ocupă cel mai modest loc, fiind în orice moment gata să sară în ajutorul celuilalt, fiind cu siguranță cel căutat. Trebuie, prin urmare, fie să condamnăm în bloc aceste instanțieri ale generozității ca fiind simple expresii ale vanității și afectării, fie să acordăm locul cuvenit galanteriei. Vechii moscoviți se înfățișau la ceremonia căsătoriei cu un bici în loc de inel pentru soțiile lor. Tot ei aveau întâietate în fața oaspeților lor, fie că era vorba de simplii străini sau de ambasadori[p] ai altor țări. Aceste două exemple ale generozității și politeții lor se completează foarte bine.

Galanteria nu este mai puțin compatibilă cu *înțelepciunea* și *prudența* decât cu *natura* și *generozitatea*, iar atunci când este bine îndrumată, contribuie mai mult decât oricare alt artificiu atât la *educația*, cât și la *divertismentul* tinerilor de ambe sexe. Natura a făcut ca fiecare specie de animale să găsească în dragostea ce caracterizează relațiile dintre sexe cea mai bună și cea mai ispititoare sursă de plăcere. Însă simpla satisfacere a plăcerilor trupești nu este în măsură să mulțumească intelectul, și până și la animalele inferioare accentul este pus pe latura afectivă, precum și pe jocul și pe atențiile fizice dintre sexe. La ființele raționale, plăcerile superioare ale intelectului joacă un rol

[p] Vezi *Relation of three Embassies*, de contele Carlisle.

important. Acolo unde relația dintre sexe nu stă sub semnul rațiunii, conversației, simpatiei, prieteniei și veseliei, ceea ce rămâne nu poate face obiectul unei legături acceptabile pentru o persoană deopotrivă educată și elegantă.

Ce școală de maniere poate fi mai bună decât aceea care se naște în compania femeilor virtuoase, acolo unde dorința reciprocă de a se face plăcut duce aproape insesizabil la o rafinare a caracterului, unde modestia și delicatețea femeilor se impun în ochii admiratorilor, împiedicând orice încercare de a ofensa sau de a încălca regulile decenței?

La antici, caracterul sexului slab se distingea în cadrul familiei, el nefiind considerat ca parte a societății sau a oricărei companii remarcabile. Acesta, se pare, este motivul pentru care anticii nu ne-au transmis nici o piesă extrem de amuzantă (cu excepția, poate, a *Banchetului* lui Xenofon și a *Dialogurilor* lui Lucian), deși multe din scrierile lor serioase sunt inimitabile. Horațiu condamnă umorul grosolan și atitudinea sumbră ale lui Plaut. Dar, chiar și în cazul celui mai accesibil, agreabil și abil scriitor din lume, este talentul său de a ridiculiza foarte rafinat sau ieșit din comun? Acesta este un avans considerabil pe care artele rafinate îl datorează galanteriei și vieții de curte, unde a apărut mai întâi.

Dar, abandonând această digresiune, voi avansa o *a patra* observație cu privire la tema în discuție. *Atunci când artele și științele dintr-un stat ajung la perfecțiune, ele intră în mod natural, sau mai degrabă necesar, în declin și niciodată ori foarte rar ajung să reînvie acolo unde au cunoscut consacrarea.*

Această observație, deși se întemeiază pe experiență, pare să fie la prima vedere în opoziție cu dictatele rațiunii. Dacă geniul natural al omenirii ar fi la fel în toate epocile și în aproape toate națiunile (ceea ce pare credibil) el ar trebui, ca urmare a cultivării sale, să producă în fiecare artă

niște modele care să educe gustul și să stabilească obiectele imitației. Modelele pe care ni le-au lăsat anticii au dat naștere tuturor artelor acum 200 de ani și au cunoscut un progres puternic în toate țările Europei. De ce oare nu au avut același efect în timpul domniei lui Traian, când erau mult mai proaspete, mai admirate și mai studiate de întreaga lume? Abia în vremea împăratului Iustinian, dintre poeți s-a impus în rândul grecilor Homer, iar în rândul romanilor, Vergiliu. Admirația față de aceste genii divine persistă și acum, deși nimeni de-a lungul secolelor nu a fost în stare să-i imite.

Geniul unui om rămâne la începuturile vieții sale necunoscut atât pentru sine, cât și pentru cei din jurul său, și numai după nenumărate încercări reușite îndrăznește să se considere demn de admirația omenirii. Dacă națiunea din care acesta face parte este înzestrată deja cu multe modele ale elocvenței, el își măsoară forțele cu acestea și, fiind dezamăgit de disproporțiile comparației, renunță să mai concureze vreodată cu acei autori pe care îi admiră atât de mult. Emulația nobilă este sursa oricărei reușite. Admirația și modestia distrug în mod natural această emulație. Și nimeni nu este un candidat mai bun la excesul de admirație și modestie decât cel care e cu adevărat un mare geniu.

Alături de emulație, aprecierea și gloria stimulează în cea mai mare măsură artele liberale. Orice scriitor se simte animat de forțe noi atunci când în urechile sale răsună aplauzele pentru producțiile sale anterioare și, încurajat de acestea, el atinge adesea culmile perfecțiunii, de multe ori spre propria surprindere și aceea a cititorilor săi. Dar când locurile de onoare sunt toate ocupate, primele sale încercări sunt receptate mai degrabă cu răceală de către public, fiind comparate cu producții care sunt mult mai bune și care au în același timp avantajul unei reputații deja

stabilite. Dacă ar fi ca Molière și Corneille să-și pună acum în scenă piesele lor din tinerețe, care au fost la timpul lor atât de bine primite de către public, i-ar descuraja cu siguranță pe tinerii poeți să vadă indiferența și disprețul publicului. Numai ignoranța epocii poate să explice acceptarea *Prințului din Tyre*, însă trebuie să recunoaștem că tot ei îi datorăm *Maurul*. Dacă *Fiecare cu ale lui* ar fi fost respins, nu l-am fi văzut niciodată pe *Volpone*.

Poate că nu ar fi în avantajul nici unei națiuni să importe de la vecinii săi arte care sunt caracterizate de un grad avansat de perfecțiune. Acest fapt ar stinge emulația și ar îneca ardoarea tinerilor generoși. Multe din exemplarele picturii italiene aduse în Marea Britanie, în loc să-i stimuleze pe artiștii noștri, au fost motivul progreselor lente înregistrate de această nobilă artă. Acesta pare să fi fost și cazul Romei, ca urmare a receptării artelor din Grecia. Multitudinea de producții rafinate în limba franceză care au fost dispersate pe întreg teritoriul Germaniei și al țărilor nordice au împiedicat aceste țări să-și cultive propria limbă și le-a făcut dependente de vecinii lor în ceea ce privește divertismentele elegante.

Nu este mai puțin adevărat că anticii ne-au lăsat modele pentru fiecare artă a scrierii, demne de cea mai profundă admirație. Însă ele sunt scrise într-un limbaj accesibil doar celor învățați; în afară de asta, comparația între geniile moderne și cele care au trăit în epoci atât de îndepărtate nu este nici perfectă, nici completă. Dacă Waller s-ar fi născut la Roma în timpul domniei lui Tiberiu, primele sale scrieri ar fi fost disprețuite în momentul în care ar fi fost comparate cu odele lui Horațiu. În această insulă însă, superioritatea poetului roman nu diminuează în nici un fel pe aceea a poetului englez. Ne considerăm suficient de fericiți că climatul și limba noastră au putut produce o copie fie și slabă a unui original excelent.

Pe scurt, artele și științele, asemenea plantelor, au nevoie de pământ proaspăt; dar oricât de bogat ar fi solul și oricât de ingenios ar fi îngrijit și exploatat, el nu va mai produce, o dată ce a fost epuizat, vreun lucru care să mai poarte atributele perfecțiunii.

12
DESPRE CARACTERELE NAȚIONALE

Oamenii simpli au tendința de a împinge problema *caracterelor naționale* până la extreme, astfel că, o dată ce au stabilit cu titlul de principiu că toți oamenii sunt nemernici, lași sau ignoranți, ei nu admit nici o excepție de la acesta, considerând că fiecare individ în parte poate fi caracterizat într-unul din felurile menționate. Cei înzestrați cu mai mult discernământ resping aceste judecăți nediscriminatorii, cu toate că, la rândul lor, ei admit faptul că fiecare națiune are manierele sale specifice, și că anumite calități sunt mult mai des întâlnite la unele populații decât la altele. În acest sens, putem spune că oamenii simpli din Elveția sunt mult mai onești decât cei de același rang din Irlanda, iar această constatare îi îndeamnă pe cei înzestrați cu prudență să acorde o încredere diferențiată fiecăruia în parte. Avem motive să ne așteptăm la mai multă înțelepciune și veselie din partea unui francez decât din partea unui spaniol, deși Cervantes s-a născut în Spania. Despre un englez se va spune în mod firesc că este mult mai cunoscător decât un danez, cu toate că Tycho Brahe era originar din Danemarca.

Diferite cauze sunt atribuite *caracterelor naționale*, majoritatea fiind de natură *morală* sau *fizică*. Prin cauze *morale* înțeleg toate circumstanțele care sunt potrivite să exercite o influență asupra minții în calitate de motivații sau rațiuni și care fac ca anumite maniere să ne devină obișnuite. Dintre

acestea putem enumera natura guvernării, schimbările intervenite în afacerile publice, abundența sau sărăcia în care trăiesc oamenii, relațiile în care se află o națiune cu vecinii săi și alte asemenea circumstanțe. Prin cauze *fizice* înțeleg acele calități ale aerului și climei care se presupune că acționează într-un mod nesesizabil asupra temperamentului, modificând tonusul și obișnuințele corpului uman, oferind o anumită înfățișare care, chiar dacă uneori poate fi trecută cu vederea prin reflecție și rațiune, exercită o influență predominantă asupra majorității oamenilor, determinându-le într-o oarecare măsură manierele.

Faptul că specificul unei națiuni va depinde în bună măsură de ceea ce noi am numit cauze *morale* trebuie să fie evident chiar și pentru cel mai superficial observator, întrucât o națiune nu este nimic altceva decât o colecție de indivizi, iar manierele indivizilor sunt determinate în mod frecvent de aceste cauze. Așa cum sărăcia și munca grea atrofiază mințile oamenilor simpli, făcându-le nepotrivite pentru orice fel de știință sau profesie ingenioasă, tot astfel, atunci când un guvern devine foarte opresiv pentru supușii săi, acest lucru are un efect proporțional asupra temperamentului și geniului lor, îndepărtând artele liberale din rândul preocupărilor lor.

Același principiu al cauzelor morale determină în bună măsură caracterul diferitelor profesii și modifică chiar și acele talente pe care diferiți practicanți ai acestora le au de la natură. Un *soldat* și un *preot* sunt caractere diferite în toate națiunile și timpurile, iar această diferență este determinată de circumstanțe a căror acțiune este eternă și inalterabilă.

Incertitudinea vieții îi face pe soldați generoși, caritabili și curajoși. Lâncezeala ce caracterizează viața de campanie sau din marile grupuri pe care ei le alcătuiesc în cadrul garnizoanelor îi împinge către plăceri și galanterie.

Schimbând atât de frecvent compania, ei dobândesc o bună educație și un comportament deschis. Fiind angajați împotriva unui inamic public și declarat, ei devin inocenți, onești și fără gânduri ascunse și, cum se folosesc în munca lor mai mult de forța trupului decât de puterea minții, ei sunt în mod obișnuit lipsiți de rațiune și ignoranți.[a]

Este o afirmație banală, dar nu mai puțin adevărată, aceea care ne spune că *preoții sunt la fel, indiferent de confesiune*. Deși caracterul acestei profesii nu se impune întotdeauna în defavoarea celui personal, există nenumărate situații în care el predomină. Așa cum chimiștii observă că emanațiile, atunci când sunt aduse la o anumită temperatură, sunt toate la fel, indiferent de materialul din care sunt extrase, tot astfel, acești oameni, ridicându-se cu mult deasupra nivelului comun al omenirii, capătă un caracter uniform, care le este pe de-a-ntregul specific, și care, în opinia mea, nu poate fi considerat în general printre cele mai amiabile caractere ce pot fi întâlnite în societatea omenească. În multe privințe, caracterul clerului este opus celui al soldaților, după cum este și modul de viață din care acesta derivă.[b]

---

[a] Este o vorbă a lui Menandru: *Kompsos stratiotes, oud'an ei plattei [sic] theos outheis genoit'an. Men apud Stobaeum* („Nu stă nici măcar în puterea lui Dumnezeu să facă un soldat cultivat"). Opusul acestei observații cu privire la manierele cazone poate fi regăsit în zilele noastre. Afirmația de mai sus îmi confirmă faptul că anticii datorau rafinamentul și politețea lor cărților și studiului, lucruri pentru care, trebuie să admitem, viața unui soldat nu este tocmai potrivită. Camaraderia și lumea largă sunt domeniile lor. Iar dacă această camaraderie poate fi sursa unei educații rafinate, atunci cu siguranță că ei sunt cei dintâi care profită de acest lucru.

[b] Deși întreaga omenire are, în anumite perioade și în anumite dispoziții, o înclinație puternică spre religie, există puțini oameni sau chiar nici unul care să aibă această înclinație în asemenea grad și cu o asemenea constanță încât să îndure caracterul acestei profesii.

În ce privește *cauzele fizice*, înclin să cred că acțiunea lor în această privință este îndoielnică, întrucât nu cred că oamenii datorează ceva din temperamentul sau geniul lor aerului, hranei sau climei. La prima vedere, contrariul acestei din urmă opinii pare mai plauzibil, deoarece observăm

---

Se întâmplă, prin urmare, ca această categorie a clerului, care, ca orice altă categorie profesională, se ivește din masa omenirii împinsă de nevoia de profit, în cea mai mare parte a ei, cu excepția ateilor și a liber-cugetătorilor, să fie obligată, în anumite ocazii, să mimeze mai multă devoțiune decât se întâmplă să aibă la acea dată, și să mențină aparențele fervorii și ale seriozității chiar și atunci când sunt istoviți de exercițiul religiei lor sau când mințile lor sunt angajate în ocupațiile comune ale vieții. Spre deosebire de restul lumii, preoții nu au voie să dea frâu liber gesturilor și sentimentelor lor naturale, ei trebuind să-și cenzureze înfățișarea, vorbele și acțiunile. Și pentru a suporta veneratia mulțimii, ei sunt nevoiți nu numai să afișeze o rezervă considerabilă, ci chiar să promoveze spiritul superstiției printr-o continuă ipocrizie și aere închipuite. Această disimulare distruge adesea candoarea și ingeniozitatea temperamentului lor, producând în același timp o daună ireparabilă acestuia.

Dacă din întâmplare unii dintre clerici posedă un temperament mult mai susceptibil de devoțiune decât în mod obișnuit, astfel încât nu au nevoie decât în mod excepțional de acea ipocrizie specifică profesiunii lor, ei supraevaluează acest avantaj, considerând că el poate compensa fiecare încălcare a moralității, ceea ce, la urma urmei, îi face la fel de vicioși precum cei care sunt ipocriți. Și, deși sunt puțini aceia care îndrăznesc să aprobe în mod deschis acele afirmații explozive care susțin că *sfinților li se permite orice* și că *numai ei au drept de proprietate asupra bunurilor lor*, putem observa că aceste principii sălășluiesc în fiecare suflet, îndemnând asiduu la supunere religioasă, ca unică virtute ce ar putea compensa pentru numeroasele vicii și aberații. Această constatare este atât de comună, încât toți cei care dau dovadă de prudență nu sunt luați prin surprindere atunci când sunt puși față în față cu aceste aspecte extreme ale religiei, deși ei admit în același timp că există multe excepții de la această regulă generală și că onestitatea și superstiția sau chiar onestitatea și fanatismul nu sunt incompatibile în toate situațiile.

că aceste circumstanțe au o influență asupra oricărui alt animal, și chiar și acele ființe care sunt potrivite să trăiască în toate climatele, cum ar fi câinii, caii etc., nu ating aceeași perfecțiune în fiecare din aceste contexte. Curajul buldogilor

---

Majoritatea oamenilor sunt ambițioși, dar pentru unii dintre ei această ambiție poate fi satisfăcută excelând într-o anumită profesie și, în consecință, promovând interesele societății. Ambiția clerului poate fi satisfăcută cel mai adesea numai prin promovarea ignoranței și a superstiției, a credinței oarbe și a fraudelor pioase, obținând în acest fel ceea ce numai Arhimede și-a dorit (și anume, o altă lume în care să-și poată pune în funcțiune mecanismele), și nu e de mirare că ei deplasează această lume după bunul lor plac.

Mulți sunt aceia care au o concepție arogantă despre sine, însă numai *aceia* care sunt priviți cu foarte multă venerație, și chiar sunt considerați sacri de către mulțime, au o tentație anume către viciu.

Mulți oameni nu au probleme în a purta un respect deosebit pentru membrii breslei din care fac și ei parte, dar ca avocați, medici sau negustori ei își urmăresc în mod independent propria afacere, astfel că interesele celor care exercită aceste profesii nu sunt atât de strâns unite precum cele ale clerului care împărtășește aceeași religie, unde întreaga comunitate are de câștigat de pe urma venerării țelurilor lor comune și a suprimării opozanților.

Puțini oameni sunt capabili să dea dovadă de răbdare atunci când sunt contrazișși, însă clericii sunt cel mai adesea cuprinși de furie la acest capitol, pentru că atât creditul lor, cât și mijloacele lor de subzistență depind de credința pe care opiniile lor reușesc să o smulgă, ei fiind, în același timp, singurii care au pretenția unei autorități divine și supranaturale precum și mijloacele de a-i înfățișa pe cei care li se opun ca fiind necredincioși. Acea *Odium Theologicum*, sau Ura Teologică, a ajuns proverbială, semnificând gradul de ranchiună cel mai virulent și mai implacabil.

Răzbunarea este o pasiune naturală a omenirii, însă se pare că ea se manifestă cu cea mai mare forță în rândul preoților și al femeilor, întrucât, fiind scutite de exercitarea nemediată a mâniei, sub forma violenței sau a luptei, aceste persoane sunt în stare să se imagineze ca fiind demne de dispreț din această cauză, mândria lor fiind, așadar, aceea care alimentează neîncetat această dispoziție revendicativă.

și cocoșilor de luptă pare să fie specific Angliei. Flandra este renumită pentru caii masivi și greoi, iar Spania pentru caii supli și viguroși. Iar dacă vreunul din aceste exemplare este importat de o altă țară, el își va pierde acele calități care se datorează climatului său nativ. În aceste condiții, ne putem întreba: de ce acest lucru n-ar fi valabil și pentru oameni?[c]

În consecință, multe din viciile naturii umane sunt, ca urmare a unor cauze morale determinate, amplificate în cadrul acestei profesii și, deși unii din reprezentanții săi pot evita contagiunea, guvernele înțelepte vor acționa cu prudență *vis-à-vis* de încercările unei asemenea societăți, care va fi întotdeauna o facțiune separată a întregii societăți, animată de ambiție, mândrie, răzbunare și de un spirit de persecuție.

Temperamentul religios este grav și serios, acesta este caracterul care li se cere preoților, care îi obligă la regulile stricte ale decenței, și în mod obișnuit previne neregulile și intemperanța în rândurile lor. Veselia și, cu atât mai mult, excesul de plăcere nu sunt permise în cadrul acestei comunități, iar această virtute este probabil singura pe care ei o datorează profesiei lor. În cadrul religiei întemeiate într-adevăr pe principii speculative, unde discursul public face parte din serviciul religios, se presupune de asemenea că preoții au o contribuție considerabilă la învățătura timpului, deși este cert că gustul lor pentru elocvență este mai mare decât aptitudinea lor pentru raționamente și filozofie. Dar oricare dintre ei ar poseda celelalte virtuți nobile ale umanității, blândeții și moderației, și de altfel sunt mulți în această situație, el datorează această înzestrare naturii sau reflecției, și nu geniului chemării sale profesionale.

În Roma Antică, un bun expedient în vederea prevenirii efectelor nedorite ale caracterului preoțesc s-a dovedit a fi acela care stipula cu titlu de lege ca nimeni să nu fie primit în serviciul sacerdotal înainte de a împlini cincizeci de ani, Dion, Hal. lib. i. Se presupunea că până la această vârstă se fixează caracterul.

[c] Cezar afirmă, în *De bello gallico* (lib. i), că armăsarii din Galia sunt foarte buni, iar cei din Germania foarte răi. Citim în cartea a VII-a că el a fost nevoit să dea cavaleriei germane cai din Galia. În prezent, nu e o țară din Europa care să aibă cai atât de răi ca Franța.

Există puține lucruri mai curioase decât aceasta, sau care să apară mai frecvent în cercetările noastre cu privire la natura umană, și, de aceea, se cuvine să procedăm la o examinare atentă a sa.

Mintea umană are o natură foarte imitativă, astfel încât oamenii aflați în aceeași companie pentru un timp ajung să aibă maniere similare și să-și transfere reciproc viciile și virtuțile. La toate ființele raționale, înclinația către companie și societate se manifestă cu putere, și aceeași dispoziție care ne oferă această înclinație ne face să intrăm adânc în sentimentele celorlalți, dând naștere prin contagiune unor pasiuni și înclinații similare în cadrul întregului grup. Acolo unde un număr de oameni sunt uniți într-un singur corp politic, ocaziile pentru acest gen de schimb sunt atât de frecvente, pentru apărare, comerț sau guvernare, încât, laolaltă cu același limbaj, ei dobândesc o similitudine în ce privește manierele lor, împărtășind un caracter comun sau național, tot așa cum au unul personal, specific fiecărui individ în parte. În altă ordine de idei, deși natura produce într-o mare abundență tot felul de temperamente și intelecte, nu urmează de aici că ea le produce întotdeauna în aceeași proporție, astfel că în fiecare societate ingredientele spiritului întreprinzător și ale indolenței, vitejiei și lașității, umanității și primitivismului, înțelepciunii și prostiei

---

Aceasta ne face să suspectăm că nici măcar animalele nu depind de climă, ci de rasa lor și de atenția cu care sunt îngrijite. Nordul Angliei abundă în cei mai buni cai care se găsesc în lume. Însă în zonele învecinate, la nord de râul Tweed, nu se găsește nici unul bun. Strabo, în cartea a II-a, respinge și el, într-o mare măsură, influența climatului asupra oamenilor. Totul se reduce la obicei și educație, afirmă el. Atenienii nu sunt învățați, iar spartanii, împreună cu tebanii care sunt vecini apropiați ai primilor, ignoranți de la natură. Chiar și diferențele dintre animale, adaugă el, nu provin de la climat.

se amestecă în aceeași manieră. Dacă în perioada de început a societății unul dintre aceste ingrediente este prezent mai pregnant decât toate celelalte, el va predomina în mod natural în cadrul compoziției, dând o tentă aparte caracterului național. Dar se poate ca nici un temperament anume să nu poată predomina, chiar și în societățile de mici dimensiuni, și ca aceeași proporție să fie întotdeauna menținută în cadrul compoziției, cu toate că, în mod cert, persoanele cu autoritate, deși alcătuiesc un corp mult mai redus numeric și nu pot avea întotdeauna același caracter, au întotdeauna o influență considerabilă asupra manierelor oamenilor. Dacă la întemeierea unei republici, puterea i-ar fi încredințată unui Brutus înzestrat cu un asemenea entuziasm pentru libertate și pentru binele public încât să depășească limitele impuse de natura sa, precum și de interesele private, un asemenea exemplu ilustru ar avea efect asupra întregii societăți, pasiunea în cauză influențând fiecare suflet în parte. Indiferent de ceea ce formează manierele unei generații, cea care îi urmează nu face decât să absoarbă o nuanță mai profundă a aceleiași culori, oamenii fiind mult mai impresionabili pe durata copilăriei lor, rămânând întreaga viață cu impresiile căpătate în această perioadă. În consecință, pot să afirm că toate caracterele naționale care nu depind de cauze *morale* determinate derivă din asemenea accidente precum cele menționate mai sus, în timp ce cauzele fizice nu acționează în mod distinct asupra minții umane. Există o maximă filozofică ce ne spune că acele cauze care nu apar cu claritate trebuie considerate inexistente.

Dacă vom străbate globul pământesc sau dacă vom consulta analele istoriei, vom descoperi peste tot dovezi ale simpatiei sau contagiunii la nivelul manierelor, și nici o urmă a influenței aerului sau climatului.

În primul rând, putem observa că, acolo unde există un stat mare ce durează de mai multe secole, el difuzează

un caracter național pe întreg teritoriul imperiului și comunică o similaritate a manierelor în fiecare colț al său. Așa se explică faptul că chinezii au cea mai mare uniformitate imaginabilă a caracterului, deși aerul și clima din diferitele părți ale acestui ținut vast variază extrem de mult.

În al doilea rând, acolo unde întâlnim state mici, vecine, populațiile lor au, în ciuda proximității, caractere diferite, de cele mai multe ori manierele lor diferind la fel de mult precum ale celor mai îndepărtate națiuni. Atena și Teba se aflau la mai puțin de o zi distanță una față de cealaltă, însă atenienii erau la fel de remarcabili pentru iscusință, rafinament și veselie, precum tebanii pentru obtuzitate, provincialism și temperament flegmatic. Plutarh, discutând despre efectele aerului asupra minții oamenilor, observa că locuitorii Pireului aveau temperamente foarte diferite față de cei care ocupau înălțimile Atenei, la o distanță de aproape patru mile față de primii. Cred însă că nimeni nu va pune diferența de maniere dintre Wapping și St. James pe seama diferențelor de aer sau climă.

În al treilea rând, caracterul național urmează în mod fidel autoritatea unui stat până la granița sa precisă; de îndată ce traversezi un munte sau un râu poți întâlni un nou set de maniere, laolaltă cu o populație nouă. Locuitorii din Occitania și cei din Gasconia sunt cele mai vesele populații din Franța, dar imediat ce treci Pirineii te afli în mijlocul spaniolilor. Este oare posibil ca însușirile aerului să se schimbe imediat ce treci granițele unui imperiu, care depind în bună măsură de consecințele bătăliilor, negocierilor și mariajelor?

În al patrulea rând, acolo unde un grup de oameni trăiesc la mare distanță unul de celălalt, răspândiți în cadrul câtorva națiuni, comunicând și menținând strânse legături între ei, se va vedea că ei dobândesc maniere asemănătoare care au prea puține similitudini cu cele ale națiunilor în

rândul cărora se află. Astfel, evreii din Occident și armenii din Europa răsăriteană au fiecare în parte un caracter specific, primii fiind renumiți pentru fraude, iar cei din urmă pentru onestitate.[d] În toate țările *romano-catolice*, *iezuiții* au, la rândul lor, un caracter aparte.

În al cincilea rând, acolo unde anumite elemente, cum ar fi limba sau religia, împiedică două națiuni care locuiesc în aceeași țară să se amestece una cu alta, ele își vor păstra de-a lungul mai multor secole obiceiuri distincte și chiar opuse. Integritatea, gravitatea și curajul turcilor vin în contrast izbitor cu impostura, neseriozitatea și lașitatea grecilor contemporani.

În al șaselea rând, același set de obiceiuri va urma o națiune indiferent unde se va deplasa ea pe glob, la fel ca limba și legile ei. Coloniile spaniole, engleze, franceze și olandeze sunt distincte chiar și la tropice.

În al șaptelea rând, obiceiurile unui popor se schimbă foarte mult de la o epocă la alta, fie ca urmare a unor schimbări radicale la nivelul guvernării, fie prin amestecul cu o populație nouă, fie ca urmare a unei inconstanțe ce caracterizează toate chestiunile omenești. Inventivitatea, hărnicia și activitatea grecilor antici nu au nimic în comun cu stupiditatea și indolența actualilor locuitori ai Greciei. Onestitatea, curajul și dragostea de libertate au stat la baza

[d] O mică societate sau sectă aflată în mijlocul uneia mai mari este de obicei mult mai strictă în ce privește regulile morale, iar acest lucru se întâmplă deoarece membrii ei se fac mult mai ușor remarcați, iar greșelile unora dintre ei dezonorează întreaga asociație. Singura excepție de la această regulă are loc atunci când superstițiile și prejudecățile societății mai mari sunt atât de puternice, încât reușesc să arunce vălul infamiei asupra asociației mai mici, independent de moralitatea acesteia din urmă. Pentru că, în acest caz, neavând de câștigat sau de pierdut de pe urma comportamentului lor, ei devin neglijenți atunci când acționează în afara societății lor.

caracterului vechilor romani, în timp ce romanii moderni excelează prin viclenie, lașitate și o atitudine servilă. Vechii spanioli erau neobosiți, turbulenți și atât de împătimiți în ale războiului, încât mulți dintre ei preferau să se sinucidă atunci când erau prinși și dezarmați de către romani.[e] În prezent (la fel ca și în urmă cu cincizeci de ani), mobilizarea armată a spaniolilor reprezintă un lucru aproape imposibil. Batavienii erau mercenari care luptau în rândurile armatei romane. Urmașii lor au folosit cetățeni străini în aceleași scopuri în care romanii se folosiseră de strămoșii lor. Deși există câteva puncte comune între caracterul francezilor și cel al galilor, așa cum apare el în descrierile lui Cezar, rămâne totuși de remarcat o diferență considerabilă între civilizația, omenia și știința locuitorilor moderni ai Franței și ignoranța, barbaria și primitivismul celor antici. Dacă am pune în discuție diferența enormă dintre actualii locuitori ai Britaniei și cei de dinainte de cucerirea romană, am putea observa că, în urmă cu câteva secole, strămoșii noștri erau înecați în cea mai abjectă superstiție, în timp ce, cu numai un secol înainte, erau cuprinși de cel mai furios entuziasm, iar în zilele noastre alcătuiesc cea mai indiferentă națiune față de religie din câte există pe fața pământului.

În al optulea rând, acolo unde între câteva națiuni vecine există legături strânse de natură politică, comercială ori mijlocite de călători, ele ajung în timp să dezvolte obiceiuri asemănătoare în funcție de gradul de comunicare existent între ele. Astfel, pentru națiunile orientale, populațiile france au un caracter uniform. Diferențele dintre ele constau în accentele specifice ale limbajului folosit în diferitele provincii, și care pot fi remarcate doar de cineva familiarizat cu ele, dar care scapă de obicei unui străin.

[e] Tit Livii, lib. xxxiv, cap. 17.

În al nouălea rând, remarcăm frecvent un amestec uimitor de maniere și caractere în rândul aceleiași națiuni, care vorbește aceeași limbă și se supune aceleiași guvernări. Din acest punct de vedere, englezii reprezintă cea mai remarcabilă națiune din câte au existat pe pământ. Iar această situație nu poate fi pusă pe seama incertitudinii și caracterului schimbător al vremii, sau a oricărei alte cauze *fizice*, întrucât toate aceste cauze sunt prezente în țara vecină, Scoția, fără să aibă același efect. Acolo unde guvernul unei țări este în întregime republican, el e apt să dea naștere unui set specific de maniere. Atunci când guvernul este pe de-a-ntregul monarhic, el e cu atât mai capabil să aibă acest efect, imitarea superiorilor contribuind la răspândirea mai rapidă a obiceiurilor naționale în rândul populației. Dacă clasa conducătoare a unui stat este alcătuită numai din comercianți, așa cum este cazul în Olanda, modul lor uniform de viață le va fixa caracterul. În cazul în care autoritatea este reprezentată în întregime de nobilime sau de aristocrația rurală, ca în Germania, Franța și Spania, are loc același efect. Caracterul unei anumite secte religioase este de asemenea în stare să formeze manierele unor popoare. Guvernul englez este un amestec de monarhie, aristocrație și democrație. Cei care dețin puterea sunt nobili sau comercianți. Toate sectele religioase se regăsesc în rândurile lor. Și marea libertate și independență de care se bucură fiecare individ îi permit să afișeze manierele care îi sunt specifice. În concluzie, dintre toate națiunile lumii, despre englezi se poate spune cu greu că au un caracter național, dacă nu cumva socotim chiar această particularitate drept un fel de caracter.

În cazul în care caracterele oamenilor ar depinde de atmosferă și de climă, atunci temperatura aerului ar trebui să aibă o influență puternică asupra lor, așa cum se observă în cazul plantelor și al animalelor irațională. În acest sens,

am putea afirma în sprijinul presupoziției de mai sus că toate populațiile care trăiesc dincolo de cercul polar sau la tropice sunt inferioare față de restul speciei și incapabile să se ridice la nivelul marilor realizări ale spiritului uman. Sărăcia și mizeria locuitorilor nordici ai globului și indolența celor sudici ar explica probabil mai bine diferențele remarcabile dintre ei și restul lumii, fără să mai fim nevoiți să facem apel la cauze *fizice*. Putem însă afirma fără îndoială că populațiile din zonele cu climă temperată au un caracter foarte promiscuu și că observațiile generale care s-au făcut cu privire la națiunile mai sudice sau mai nordice s-au dovedit pline de incertitudini și greșeli.[f]

Am putea spune că apropierea soarelui aprinde imaginația oamenilor, conferindu-i o vivacitate și un spirit anume. Francezii, grecii, egiptenii și persanii sunt renumiți pentru veselia lor. Spaniolii, turcii și chinezii se remarcă însă prin

[f] Am motive să suspectez că negrii sunt în mod natural inferiori albilor. Cu greu am putea spune că a existat vreodată o națiune civilizată de culoare, și cu atât mai puțin vreun reprezentant al ei care să se fi făcut remarcat fie în domeniul acțiunii, fie al speculației. Tehnica, artele și știința sunt străine cu desăvârșire acestei populații. Pe de altă parte, chiar și la cele mai barbare și mai primitive dintre populațiile albe, cum ar fi vechii germani sau tătarii din ziua de azi, se întâlnesc elemente ale civilizației, fie în forma de guvernare, fie în valorile lor sau în alte privințe. O asemenea diferență uniformă și constantă nu ar fi putut avea loc în atât de multe epoci și țări fără ca natura să fi plasat de la început o distincție originară între aceste rase umane. Fără să ne referim la colonii, există sclavi negri dispersați în întreaga Europă, dar nimeni n-a descoperit vreun simptom al inteligenței la vreunul din ei. Cu toate acestea, oamenii de condiție joasă, săraci și fără educație, ajung foarte repede să se distingă în orice profesie. Se aude că în Jamaica există un negru învățat și cu maniere alese, dar e foarte probabil că asemenea aprecieri sunt exagerate, nefiind vorba decât de un fel de papagal care abia reușește să pronunțe corect câteva cuvinte.

seriozitate și atitudine gravă, fără să putem indica o diferență de climă în stare să justifice această deosebire de temperament.

Grecii și romanii, care credeau că toate celelalte națiuni sunt barbare, trasau granițele iscusinței și geniului în jurul zonelor mai sudice, considerând că națiunile nordice sunt incapabile de cunoaștere și civilizație. Insula noastră a produs însă tot atât de mulți oameni remarcabili prin faptele lor sau prin învățătura lor pe cât se pot lăuda Grecia și Italia.

Se spune că sentimentele oamenilor devin din ce în ce mai delicate pe măsură ce țara lor se apropie mai mult de Soare, iar gustul pentru frumusețe și eleganță progresează o dată cu latitudinea, la fel ca în cazul limbilor, dintre care cele mai plăcute și melodioase sunt cele ale popoarelor sudice, iar cele mai aspre și nearmonioase sunt cele ale populațiilor nordice. Această observație nu este însă valabilă în mod universal. Limbile arabice sunt stridente și dezagreabile, cea moscovită este ușoară și muzicală. Energia, puterea și asprimea sunt elementele ce caracterizează limba latină, în vreme ce italiana este cea mai curgătoare, uniformă și efeminată limbă din câte pot fi imaginate. Într-o anumită măsură, fiecare limbă depinde de manierele oamenilor, dar mai ales de acel stoc originar de cuvinte și sunete pe care aceștia le-au primit de la strămoșii lor și care rămâne neschimbat chiar și atunci când manierele lor suportă mari transformări. Cine poate nega că englezii sunt în prezent o națiune mult mai civilizată și mai rafinată decât au fost grecii timp de câteva secole după asediul Troiei? Cu toate acestea, nu există comparație între limba lui Milton și cea a lui Homer. Dacă în materie de maniere progresele pot fi rapide și radicale, acest lucru nu se reflectă însă și la nivelul limbii. Câteva genii eminente și rafinate vor comunica unui popor întreg gusturile și cunoașterea lor și vor aduce mari progrese în aceste domenii; însă prin

scrierile lor ei vor contribui la fixarea limbii și vor împiedica chiar, într-o oarecare măsură, transformările sale ulterioare.

Lordul Bacon a observat că locuitorii din ținuturile sudice sunt în general mult mai ingenioși decât cei din nord; însă atunci când se întâmplă ca vreun nativ din nord să fie înzestrat cu geniu, avansurile lui sunt mult mai remarcabile decât cele ale sudicilor. Această observație a fost confirmată mai târziu de un alt autor[8] ce compară inteligența sudică cu castraveții, care de obicei sunt toți buni în felul lor, dar pot fi socotiți cel mult niște legume lipsite de savoare. La rândul lor, geniile nordice sunt asemenea pepenilor, despre care putem spune că nici măcar unul din cincizeci nu este bun, însă, atunci când întâlnim unul de acest fel, el are o savoare de nedescris. Cred că această judecată este justă atunci când se aplică națiunilor europene contemporane, sau mai degrabă celor anterioare, și că ea poate fi explicată făcând apel la cauze morale. Noi am importat toate științele și artele liberale din sud, și este ușor să ne imaginăm că, la început, cei câțiva care erau devotați lor, dominați de un spirit de emulație și de glorie, au întins fiecare nerv și au stors fiecare facultate pentru a le aduce la cotele cele mai înalte ale perfecțiunii. Asemenea persoane ilustre au răspândit știința și au creat un respect universal pentru cunoaștere. A urmat, evident, o perioadă de relaxare, când oamenii nu au mai fost stimulați suficient și, prin urmare, nici nu au mai înregistrat progrese deosebite. Răspândirea universală a învățăturii și eradicarea definitivă a ignoranței și primitivismului sunt, în consecință, rareori însoțite de înregistrarea unor progrese deosebite la nivelul performanțelor individuale. În dialogul *De oratoribus,* ideea că învățătura era mult mai răspândită

[8] Dr. Berkeley, *Minute Philosopher.*

pe vremea lui Vespasian decât a lui Cicero și Augustus pare de la sine înțeleasă, iar Quintilian se plânge la rândul său de ceea ce el numește profanarea cunoașterii, ca urmare a faptului că ea a devenit prea comună. „Înainte", scrie Juvenal, „aria de răspândire a științei se limita la Grecia și Italia. Acum, întreaga lume rivalizează cu Atena și Roma. Elocventa Galie a adus Britaniei știința legilor. Chiar și Thule se gândește să-și angajeze profesori pentru a se instrui".[h] Această stare a învățăturii este de remarcat, întrucât Juvenal însuși se număra printre ultimii scriitori romani înzestrați cu oarecare geniu. Cei care îi urmează nu se remarcă prin nimic altceva decât prin informațiile pe care ni le-au transmis cu privire la anumite fapte. Sper ca recenta conversie a Moscovei la studiul științelor să ne confirme un pronostic similar cu privire la stadiul actual al cunoașterii.

Cardinalul Bentivoglio preferă popoarele nordice față de cele sudice atunci când este vorba de valorile sinceritații și cinstei, menționându-i pe flamanzi și pe germani în prima categorie, iar pe spanioli și italieni în cea din urmă. Cred însă că această constatare este hazardată. Vechii romani par să fi fost la fel de onești și de sinceri precum turcii din ziua de azi. Dar dacă ar trebui să căutăm pentru această situație niște cauze fixe, vom constata în curând că la ea pot să conducă factori extrem de opuși. Astfel, trădarea este de obicei un viciu asociat ignoranței și barbariei, dar ea poate fi întâlnită și la națiunile civilizate, ca o consecință a unui exces de rafinament ce le îndeamnă să disprețuiască de fapt calea dreaptă către putere și glorie.

---

[h] *Sed Cantaber unde*
Stoicus? antiqui praesertium aetate Metelli.
Nunc totus Graias, nostras que habet orbis Athenas.
Gallia causidicos docuit facunda Britannos:
De conducendo loquitur jam rhetore Thule. (Sat. 15)

Multe campanii de cucerire au pornit din nord și s-au îndreptat către ținuturile sudice, fapt care a creat convingerea că națiunile nordice posedă un grad superior de curaj și ferocitate. Ar fi însă mai just să afirmăm că cele mai multe cuceriri au avut drept cauze sărăcia și foamea. Sarazinii, părăsind deșertul Arabiei, s-au îndreptat către nord, înspre provinciile fertile ale Imperiului Roman, întâlnindu-i la jumătatea drumului pe turci, care coborau dinspre deșerturile tătare.

Un autor[i] de seamă spunea că cele mai curajoase animale sunt carnivore, astfel este de așteptat ca englezii, a căror mâncare este alcătuită în bună măsură din carne, să fie mult mai curajoși decât populațiile pe jumătate flămânde din celelalte țări. Cu toate acestea, suedezii, al căror regim alimentar este mai slab, nu sunt inferiori vreunei națiuni în ce privește curajul pe câmpul de luptă.

În general, se observă că, dintre toate calitățile naționale, curajul se numără printre cele mai precare, întrucât este exercitat doar la intervale de timp și doar de câțiva oameni din fiecare națiune, în vreme ce hărnicia, cunoașterea și manierele sunt de folos tot timpul și în mod universal, ele putând să devină în timp familiare tuturor oamenilor. Pentru ca curajul să fie menținut este nevoie de disciplină, de exemplu și de o opinie favorabilă acestui tip de virtute. Cea de a zecea legiune a lui Cezar, precum și regimentul Picardiei din Franța au fost recrutate într-un mod dubios din rândurile cetățenilor, dar, o dată formată opinia în rândurile lor cum că sunt cele mai bune trupe aflate în serviciu, acest lucru i-a făcut să se comporte ca atare.

Ca dovadă de cât de mult depinde curajul de opinie, putem să ne referim la cele două triburi principale ale Greciei, dorienii și ionienii. Primii se bucurau întotdeauna

[i] *Descrierea Olandei* a lui Sir William Temple.

de respect, fiind considerați mai puternici și mai curajoși decât ionienii, deși coloniile ambelor triburi trăiau dispersate și amestecate pe tot cuprinsul Greciei, Asiei Mici, Siciliei, Italiei și al insulelor din Marea Egee. Atenienii au fost singurii ionieni recunoscuți pentru valoarea și victoriile militare, deși chiar și ei erau considerați inferiori spartanilor, cei mai bravi dintre dorieni.

Singura observație cu privire la diferențele dintre oameni datorate variațiilor de climă pe care putem să punem vreo bază este una extrem de comună, care ne spune că populațiile nordice au o înclinație puternică pentru băuturile tari, iar cele sudice pentru dragoste și femei. Pentru această diferență putem chiar să identificăm o cauză *fizică*. În ținuturile mai reci, vinul și băuturile distilate încălzesc sângele înghețat și fortifică trupul împotriva intemperiilor vremii, în timp ce în țările scăldate de razele soarelui căldura acestuia încinge sângele și exaltă pasiunile dintre sexe.

Probabil că observația de mai sus se pretează și la cauze de natură morală. Toate băuturile tari sunt mai rare în regiunile nordice și, prin urmare, mult mai râvnite. Diodor din Sicilia[j] ne spune că, în vremea sa, galii erau beți notorii și foarte iubitori de vin, presupun că din cauza noutății și rarității acestei băuturi. Pe de altă parte, în ținuturile sudice căldura îi obligă pe bărbați și pe femei să stea pe jumătate dezbrăcați, ceea ce face ca frecventele lor întâlniri să fie mai periculoase, inflamându-le pasiunile lor reciproce. Ca urmare, părinții și soții sunt mai geloși și mai rezervați, ceea ce duce și mai tare la inflamarea pasiunilor. Ca să nu mai menționăm că, în regiunile sudice, fetele

[j] Lib. v. Același autor observă că aceste populații sunt taciturne, o dovadă în plus că trăsăturile naționale pot să difere foarte mult. O asemenea calitate implică lipsa de sociabilitate. În *Politica*, lib. ii, cap. 9, Aristotel spune că galii sunt singura națiune de războinici care sunt neglijenți cu femeile.

se împlinesc mai devreme, fapt ce solicită mai multă atenție și gelozie din partea părinților, fiind de la sine înțeles că o tânără de doisprezece ani nu are același control asupra pasiunii sale precum una care nu resimte violența acesteia până la șaptesprezece sau optsprezece ani. În vreme ce confortul și timpul liber încurajează pasiunea iubirii, nimic nu contribuie mai mult la distrugerea ei decât hărnicia și truda. Astfel, necesitățile oamenilor sunt mult mai puține în ținuturile calde decât în cele cu o climă rece, iar aceste circumstanțe explică în bună măsură diferențele considerabile dintre cele două regiuni.

Cu toate acestea, faptul că natura a distribuit din cauze morale sau fizice aceste înclinații unor țări cu climă diferită rămâne destul de îndoielnic. Vechii greci, deși născuți într-o climă călduroasă, par să fi fost foarte dedicați băuturii, petrecerile lor nefiind altceva decât bețiile unor oameni care își petreceau timpul într-un mod cu totul diferit față de cei cumsecade. Însă atunci când Alexandru i-a condus pe greci în Persia, o regiune situată mult mai la sud, ei nu au făcut altceva decât să-și multiplice orgiile, imitând astfel manierele persane.[k] Persanii considerau că beția este un lucru onorabil; așa se explică faptul că Cirus cel Tânăr, atunci când le-a cerut sobrilor spartani să-l ajute împotriva fratelui său Artaxerxe, le-a adus drept argumente calitățile sale cu mult mai valoroase, printre care și superioritatea lui în ce privește beția.[l] Darius Hystaspes a cerut ca pe piatra sa de mormânt să fie înscrisă, alături de celelalte virtuți și calități princiare, și aceea că nimeni nu putea să bea o cantitate mai mare de băutură. Poți să obții tot ce vrei de la negri dacă le oferi băuturi tari și, în schimbul

[k] *Babylonii maxime in vinum et quae ebrietatem sequuntur, effusi sunt* (Quint. *Cur.*, lib. v, cap. I).

[l] Plut., *Symposiaca Problemata*, lib. i, quaest. 4.

unui butoi cu coniac, poți lesne să-i convingi să-și vândă nu numai copiii, ci și soțiile și amantele. În Franța și Italia, sunt foarte puțini aceia care beau vin, cu excepția zilelor fierbinți de vară, când acesta se dovedește necesar pentru a ține spiritul treaz, după cum în Suedia, în timpul iernii, vinul încălzește trupurile înghețate de asprimea vremii.

Dacă este să considerăm gelozia o dovadă a dispoziției amoroase, atunci, dintre toate națiunile, moscoviții se remarcă ca fiind cei mai geloși, în special înainte ca legăturile lor cu Europa să-i fi făcut mai moderați la acest capitol.

Dar, presupunând că acceptăm faptul că natura, pe baza unor principii fizice, a împărțit aceste două pasiuni, una pentru ținuturile nordice și cealaltă pentru cele sudice, nu putem decât să inferăm că climatul afectează doar organele mai grosiere ale corpului, în vreme ce acelea mai delicate, de care depind operațiile minții și ale intelectului, rămân neatinse. Și acest fapt este în acord cu analogia naturii. Rasele de animale, atunci când sunt îngrijite, nu dau naștere unor exemplare degenerate. Caii, în special, fac dovada sângelui lor prin înfățișarea și agerimea lor. În ce privește specia umană, lucrurile stau ceva mai diferit: dintr-un ignorant poate să se nască un filozof, după cum un om de calitate poate să aducă pe lume o progenitură lipsită de orice valoare.

Voi încheia acest subiect cu observația că, în ciuda faptului că pasiunea pentru băutură este mult mai violentă și mai josnică decât iubirea, care atunci când este bine controlată devine sursa civilizației și a rafinamentului, acest lucru nu face ca națiunile sudice să fie mai merituoase, așa cum ne-am putea imagina la prima vedere. Atunci când dragostea depășește un anumit prag, trezește gelozia în sufletele oamenilor și face să dispară acea libertate care trebuie să caracterizeze relațiile dintre cele două sexe și de care depinde atât de mult gradul de civilizație și rafinament

al unei națiuni. Și dacă vom reflecta mai mult asupra afirmației de mai sus, ne vom da seama că popoarele din regiunile cu climă temperată sunt cele mai potrivite pentru a face progrese, sângele lor nefiind atât de inflamat încât să-i facă geloși, însă destul de cald pentru a-i face să aprecieze în mod corespunzător șarmul și calitățile sexului slab.

13
DESPRE RAFINAMENTUL ARTELOR

Luxul este un termen a cărui semnificație este incertă; el poate fi înțeles într-un sens pozitiv, după cum, la fel de bine, poate să ia o conotație negativă. În general, el denotă un mare rafinament în satisfacerea plăcerilor simțurilor, fiecare treaptă a acestei satisfaceri putând fi considerată drept blamabilă sau inocentă, potrivit vârstei, țării sau condiției persoanei care o arată. Acest caz, ca și multe alte chestiuni morale la limita dintre viciu și virtute, este dificil de trasat. O minte liberă de freneziile entuziasmului ascetic nu poate să-și imagineze că satisfacerea vreunui simț sau orice libertate pe care cineva și-o ia față de consumul de carne și băutură sau față de îmbrăcăminte sunt în sine tot atâtea vicii. Am auzit, ce-i drept, de un călugăr a cărui celulă avea o fereastră ce dădea către un peisaj minunat și care, din această cauză, *și-a impus ca niciodată să nu-și îndrepte privirea* într-acolo, și astfel să beneficieze de o asemenea satisfacere senzuală. La fel de incriminantă este și preferința pentru șampanie sau vin de Burgundia în detrimentul unor băuturi mai modeste, cum ar fi berea. Aceste slăbiciuni devin vicii numai atunci când ele sunt practicate în dauna unor virtuți ca dărnicia sau caritatea, după cum pot, de asemenea, să ducă la pierzanie în situația în care oamenii își ruinează avutul din cauza lor, ajungând de-a dreptul să cerșească. Atunci când ele nu aduc nici un fel de ofensă virtuții, lăsând destul loc pentru familie, prieteni, precum

și pentru cei demni de actele noastre de generozitate și compasiune, ele sunt inocente, iar lucrul acesta a fost admis de moraliștii din toate timpurile. Preocuparea obsesivă pentru asigurarea unor mese bogate în absența oricărui fel de interes pentru plăcerile ambițioase ale studiului sau conversației este marca stupidității și este incompatibilă cu un caracter puternic și inteligent. A destina întregul venit în mod exclusiv unor asemenea satisfacții, fără a manifesta nici o grijă față de familie sau prieteni, înseamnă a avea o inimă lipsită de orice urmă de umanitate sau benevolență. Dar dacă o persoană își rezervă destul timp pentru îndeletnicirile lăudabile, precum și bani suficienți pentru tot felul de întreprinderi generoase, el este cu siguranță liber de orice umbră de reproș sau blam moral.

Întrucât luxul poate fi considerat deopotrivă blamabil sau inocent, mulți ar fi surprinși să constate ridicolul unor opinii care au fost susținute în legătură cu acesta. În timp ce avocații unor principii libertine au adus laude luxului vicios, susținând că este util pentru societate, adepții principiilor morale severe au condamnat până și cea mai inocentă manifestare a sa, considerând-o sursa dezordinii, conflictelor și corupției ce apar în cadrul guvernării civile. În cele ce urmează vom încerca să corectăm ambele extreme, arătând, *în primul rând*, că epocile caracterizate de rafinament sunt cele mai fericite și cele mai virtuoase, și, *în al doilea rând*, că acolo unde luxul își pierde caracterul inocent încetează de asemenea să mai fie avantajos pentru public, și că acolo unde el depășește anumite limite devine de-a dreptul un pericol — chiar dacă nu cel mai mare — pentru comunitatea politică.

Pentru a demonstra primul punct, trebuie să luăm în considerare efectele rafinamentului atât pentru viața *privată*, cât și pentru cea *publică*. Potrivit celor mai recente definiții, fericirea umană este alcătuită din trei ingrediente:

acțiune, plăcere și repaus, și, deși acestea trebuie amestecate în diferite proporții, potrivit temperamentului fiecărei persoane în parte, lipsa oricăruia dintre ele face ca întregul amestec să-și piardă savoarea. Repausul sau lipsa unei activități par într-adevăr să nu contribuie într-o măsură prea mare la fericirea noastră, dar, asemenea somnului, ele sunt necesare ca o plăcută compensație pentru slăbiciunea naturii noastre, care nu suportă să fie implicată neîntrerupt în acțiuni, fie că ele sunt legate de muncă, fie că sunt legate de plăcere. Acel avânt al spiritului care îl face pe om să uite de sine însuși, oferindu-i atât de multă satisfacție, îl istovește în cele din urmă, făcând necesar repausul care, deși agreabil la rândul său, dacă este prelungit peste măsură, aduce cu sine un fel de letargie și lentoare ce fac să dispară întreaga mulțumire. Educația, obiceiul și exemplul celorlalți au o mare influență în a inculca aceste deprinderi, iar acolo unde ele promovează într-o justă proporție munca și plăcerea, ele se fac responsabile de fericirea umană. Când meșteșugul și artele înfloresc, oamenii sunt veșnic preocupați și au drept răsplată chiar ocupația lor, precum și acele plăceri care sunt fructul muncii lor. Mintea dobândește o vigoare fără precedent, dezvoltându-și facultățile și capacitățile și, printr-un efort asiduu, determină atât satisfacerea apetitelor sale naturale, cât și prevenirea apariției unora nenaturale, care sunt, de regulă, rezultatul unui trai comod. Dacă acele arte sunt alungate din societate, oamenii vor fi lipsiți atât de acțiune, cât și de plăcere, nerămânând nimic în locul lor decât repausul, care nu este însă agreabil decât atunci când urmează muncii și relaxează spiritele istovite de prea multă activitate.

Un alt avantaj al dezvoltării și rafinării meșteșugurilor este că ele conduc de obicei la o anumită rafinare a artelor liberale, nici una dintre ele neputând fi dusă la perfecțiune fără să fie acompaniată de o mișcare similară în cealaltă.

Aceeași perioadă care a produs mari filozofi și politicieni, renumiți generali și poeți abundă de obicei și în țesători talentați și în constructori de nave. Nu ne putem aștepta să întâlnim într-o națiune o situație în care tehnica țesutului este adusă la perfecțiune, în timp ce acea națiune este ignorantă în ceea ce privește astronomia sau neglijează morala. Spiritul timpului își pune amprenta asupra tuturor artelor deopotrivă; iar mințile oamenilor, o dată ce se trezesc din letargie și încep să intre în efervescență, se îndreaptă în toate direcțiile posibile, aducând îmbunătățiri în fiecare artă sau știință în parte. Ignoranța profundă este izgonită pentru totdeauna, iar oamenii încep să se bucure din plin de privilegiile pe care le au, în calitate de ființe raționale, de a gândi și de a acționa, de a cultiva atât plăcerile minții, cât și pe cele ale trupului.

Cu cât înaintează mai mult aceste arte rafinate, cu atât devin mai sociabili oamenii; nu este nicidecum posibil ca, în condițiile în care ei dețin din plin avantajele cunoașterii și pe acelea ale conversației, să prefere solitudinea sau să trăiască alături de semenii lor în acea manieră distantă specifică națiunilor barbare sau ignorante. Ei se strâng în orașe și sunt nerăbdători să primească și să comunice informații, să-și arate inteligența și buna creștere, gusturile pe care le au în materie de conversație sau în ceea ce privește modul de trai, îmbrăcămintea și mobila. Curiozitatea este semnul omului înțelept, vanitatea îl caracterizează pe cel prost, iar plăcerea pe amândoi deopotrivă. Cluburi și societăți private apar pretutindeni: ele devin punctul de întâlnire al ambelor sexe, consacrat conversației agreabile, care face ca în timp temperamentul și comportamentul bărbaților să se rafineze. Astfel că, în afara progreselor datorate cunoașterii și artelor frumoase, ei experimentează și o revigorare a sentimentului umanității, ca urmare a acestui obicei al relațiilor civilizate dintre sexe, prin care contribuie reciproc

la buna dispoziție și plăcere a celuilalt. Astfel, *hărnicia*, *cunoașterea* și *omenia* sunt indisolubil legate, fiind specifice, așa cum ne arată atât rațiunea, cât și experiența epocilor recunoscute a fi, în mod obișnuit, cele mai luxoase și mai civilizate.

Trebuie să spunem că aceste avantaje nu sunt, așa cum s-ar putea crede, însoțite de niște dezavantaje corespunzătoare. Cu cât plăcerile oamenilor devin mai rafinate, cu atât este mai puțin probabil ca ei să facă excese de vreun fel, pentru că nimic nu duce mai sigur la distrugerea unei plăceri decât practicarea ei în exces. Se poate spune cu certitudine că tătarii sunt mult mai vinovați de păcatul lăcomiei sălbatice atunci când se ospătează din carnea cailor lor morți, decât cei de la curțile Europei, care se întrec în rafinamente gastronomice. Și dacă libertinajul sau infidelitatea conjugală sunt evenimente mult mai frecvente în epocile civilizate, fiind adesea privite ca expresii ale galanteriei, alcoolismul este un fenomen mult mai rar întâlnit, fiind un viciu mult mai odios și mult mai periculos atât pentru minte, cât și pentru corp. Cu privire la acest subiect, putem face apel atât la Ovidiu și Petroniu, cât și la Seneca sau la Cato. Noi știm că, în timpul conspirației lui Catilina, Cezar a fost nevoit să-i înmâneze lui Cato un bilețel care dădea la iveală relația sa cu Servilia, sora lui Cato, dar acesta i l-a aruncat înapoi cu indignare și, cuprins de mânie, l-a făcut bețiv, un apelativ mult mai insultător decât cel pe care ar fi trebuit să i-l adreseze ca urmare a celor aflate.

Hărnicia, cunoașterea și omenia își dovedesc utilitatea nu numai în cadrul vieții private, ele extinzându-și influența benefică și asupra *spațiului public*, contribuind la măreția și înflorirea guvernării, precum și la fericirea și prosperitatea indivizilor. Popularitatea produselor destinate confortului și plăcerilor este avantajoasă pentru societate, fiindcă o asemenea dezvoltare a consumului are drept

consecință multiplicarea obiectelor destinate satisfacerii plăcerilor inocente ale oamenilor, efectele ei resimțindu-se și în planul utilității publice, contribuind la fel de bine la stimularea muncii membrilor societății. Într-o națiune în care nu există o cerere de asemenea obiecte de prisos oamenii cad victime unui fel de indolență, își pierd orice plăcere de a trăi și devin inutili pentru societate, care nu poate conta, în ceea ce privește întreținerea armatelor și flotelor sale, pe hărnicia unor membri atât de trândavi.

În prezent, granițele tuturor statelor europene sunt aproape aceleași ca acum două sute de ani; cât sunt însă de diferite aceste țări din punctul de vedere al puterii și grandorii lor? Aceste diferențe nu se explică decât printr-o dezvoltare a artelor și, implicit, a spiritului întreprinzător. Atunci când Carol al VIII-lea al Franței a invadat Italia, el a adus cu sine o armată de aproape 20 000 de oameni, însă, așa cum aflăm de la Guicciardini, acest efort militar a fost peste puterile nației sale, care nu a mai reușit să mai mobilizeze o asemenea forță militară vreme de câțiva ani. Ultimul rege al Franței a putut să întrețină, în timp de război, peste 40 000[a] de oameni, deși, de la moartea lui Mazarin și până la moartea sa, el a fost angajat în războaie care au durat aproape treizeci de ani.

Un asemenea avânt al spiritului întreprinzător este cel mai bine stimulat de cunoașterea relației inseparabile a artelor și rafinamentului, care a permis societății să mobilizeze în cel mai benefic mod hărnicia membrilor săi. Legile, disciplina, ordinea publică nu pot fi aduse la un anumit grad de perfecțiune înainte ca rațiunea umană să se perfecționeze ea însăși prin exercițiu și prin sârguința manifestată în domeniul artelor inferioare precum manufactura sau comerțul. Cum ne putem aștepta ca o națiune să-și

[a] Inscripția din Place-de-Vendôme menționează 440 000.

aleagă o guvernare mai bună dacă ea nu este în stare să construiască o roată sau un război de țesut? Ca să nu mai pomenim faptul că toate epocile ignorante sunt afectate de superstiție, care destabilizează guvernarea și îi împiedică pe oameni să-și urmărească interesele și fericirea.

Științele politice conferă blândețe și moderație, pentru că ele le arată oamenilor avantajele unor principii umane față de rigoarea și severitatea care îi împing pe supuși la rebeliune și care fac întoarcerea la starea de supunere impracticabilă, prin eliminarea oricărei perspective de clemență. Atunci când temperamentele oamenilor devin mai moderate și când științele sunt cultivate, această umanitate iese mai ușor în evidență și este caracteristica principală care distinge o epocă civilizată de timpurile barbariei și ignoranței. Facțiunile sunt mai puțin înverșunate, revoluțiile mai puțin tragice, autoritatea e mai puțin severă, iar anarhia e mai puțin frecventă. Chiar și războaiele devin mai puțin crude, iar după încetarea ostilităților, când onoarea și interesul îi fac pe oameni surzi la chemările compasiunii și fricii, combatanții își abandonează chipul de fiare și redevin oameni.

Nu trebuie să ne temem că oamenii, o dată ce își pierd ferocitatea, își vor pierde spiritul marțial sau vor deveni mai puțin curajoși în apărarea patriei și libertății lor. Artele nu au un asemenea efect de moleșire a minții sau trupului. Dimpotrivă, hărnicia, care le acompaniază întotdeauna, le dă noi forțe. Și dacă furia, despre care se spune că e sursa curajului, își pierde întru câtva din asperitate, prin civilizare și rafinament, un simț al onoarei, care este un principiu mai puternic, mai constant și mai controlabil, dobândește o vigoare nouă prin elevația geniului care purcede din cunoaștere și dintr-o educație bună. Să adăugăm aici că în fond curajul nu poate dura și nu poate fi de folos dacă nu este însoțit de disciplină și de abilități marțiale, care

se găsesc rareori la un popor barbar. Cei din vechime au remarcat că Datames era singurul barbar care a ajuns să cunoască artele războiului. Iar Pirus, văzând cum armatele romane mărșăluiau cu abilitate, a zis cu surprindere: *Acești barbari nu au nimic barbar în disciplina lor*! Se poate observa că romanii din vechime, care se îndeletniceau doar cu meseria armelor, erau aproape singurul popor necivilizat care a posedat vreodată disciplină militară. Tot așa, italienii moderni sunt singurul popor civilizat din Europa căruia îi lipsesc curajul și spiritul marțial. Cei care găsesc cauza acestei efeminări a italienilor în luxul și în civilizația lor, sau în zelul lor pentru arte, nu trebuie decât să îi ia în considerare pe francezi și pe englezi, a căror bravură e la fel de incontestabilă ca dragostea lor pentru arte și asiduitatea lor în materie de comerț. Istoricii italieni ne oferă o explicație mai plauzibilă a acestei degenerări a compatrioților lor. Ei ne arată cum suveranii italieni și-au abandonat dintr-o dată săbiile, în vreme ce aristocrația venețiană își invidia supușii, democrația florentină se dedicase cu totul comerțului, Roma era guvernată de preoți, iar Neapole de femei. Războiul devenise ocupația mercenarilor, care se cruțau unul pe altul, și, spre uimirea întregii lumi, se angajau o zi întreagă în ceea ce ei numeau o bătălie și se întorceau la tabăra lor seara, fără să se fi vărsat vreo picătură de sânge.

Ceea ce i-a făcut mai cu seamă pe severii moraliști să se pronunțe împotriva rafinamentului artelor este exemplul vechii Rome, care, alăturând sărăciei și rusticității sale virtutea și spiritul public, s-a ridicat la o asemenea altitudine în măreție și în libertate, însă, după ce s-a molipsit de lux de la provinciile asiatice pe care le-a cucerit, a căzut pradă corupției, de unde anarhia și războaiele civile, care s-au soldat cu pierderea completă a libertății. Toți clasicii latini, pe care îi citim în copilărie, sunt de această părere

și atribuie, fără excepție, ruina statului lor artelor și bogățiilor importate din Orient, până acolo încât Salustiu crede că pictura este un viciu, la fel ca și trândăvia și beția. Aceste opinii erau atât de răspândite în perioada târzie a republicii, încât întâlnim la acest autor laude frecvente ale virtuții romane, aceea veche și rigidă, deși era el însuși un exemplu scandalos de corupție și iubire de lux; el vorbește cu dispreț despre elocvența grecească, deși era el însuși cel mai elegant scriitor din lume la vremea sa; recurge, pentru a-și atinge scopul, la digresiuni și declamații ridicole, deși era el însuși un model de gust și de corectitudine.

Ar fi însă ușor de dovedit că acești scriitori au confundat cauzele dezordinilor de la Roma, găsindu-le în lux și în arte, deși ele stăteau cu adevărat într-o guvernare rea și în extinderea nelimitată a cuceririlor. Rafinamentul plăcerilor și al confortului vieții nu are nici o tendință naturală de a provoca venalitatea și corupția. Prețul pe care oamenii îl pun pe o anumită plăcere depinde de comparație și de experiență. Un muncitor nu e mai puțin avid de bani, pe care îi cheltuiește pe slănină și pe rachiu, decât un curtean care cumpără șampanie și claponi. Bogățiile sunt valoroase în toate epocile și pentru toți oamenii, pentru că ele pot cumpăra întotdeauna plăcerile cu care sunt obișnuiți oamenii și pe care ei le doresc. Nimic nu poate limita sau guverna setea de bani decât un simț al onoarei și al virtuții, care, dacă nu este egal în toate timpurile, abundă în mod natural în epocile caracterizate de știință și de rafinament.

Dintre toate regatele europene, Polonia pare cel mai deficient în artele războiului ca și în artele păcii, în meșteșuguri ca și în artele liberale, și totuși aici venalitatea și corupția prevalează. Nobilii par să fi păstrat coroana electivă doar pentru a o vinde celui care dă mai mult. Este aproape singura specie de comerț cu care acești oameni sunt obișnuiți.

Libertățile din Anglia, departe de a decădea din momentul înfloririi artelor, nu au fost niciodată mai avansate decât în această perioadă. Și deși corupția pare să se fi accentuat în ultimii ani, aceasta se datorează mai ales libertății noastre, pentru că principii au găsit că e imposibil să guverneze fără parlament, sau înfricoșând parlamentul cu fantoma prerogativei. Asta fără să mai menționăm că această corupție sau venalitate prevalează mai mult printre alegători decât printre cei aleși și, de aceea, nu poate fi pe drept atribuită unui progres al luxului.

Dacă vom considera lucrurile într-o manieră corectă, vom constata că progresul artelor este mai curând favorabil libertății și este înzestrat cu o tendință naturală de a contribui la păstrarea — dacă nu cumva și la formarea — unei guvernări libere. La națiunile necivilizate, acolo unde artele sunt neglijate, toată munca se reduce la cultivarea pământului și întreaga societate este divizată în două clase: proprietarii de pământ și vasalii sau arendașii lor. Cei din urmă sunt cu necesitate într-o stare de dependență, fiind predestinați sclaviei și supunerii, mai ales atunci când nu posedă averi și nu sunt prețuiți pentru priceperea lor într-ale agriculturii, așa cum e întotdeauna cazul când artele sunt neglijate. Primii devin în mod natural niște mici tirani și trebuie fie să se supună [la rândul lor] unui stăpân absolut, pentru a păstra pacea și ordinea, fie, dacă își vor păstra independența, ca vechii baroni, vor decădea într-o succesiune de feude și lupte intestine, antrenând toată societatea într-o asemenea stare de agitație, încât situația va fi mai rea decât aceea de sub guvernarea cea mai despotică. Dar acolo unde luxul impulsionează comerțul și industria, țăranii, printr-o cultivare judicioasă a terenului, devin bogați și independenți, iar meșteșugarii și negustorii dobândesc proprietăți, clasa de mijloc ajungând să se bucure de autoritate și respect, cea mai bună și mai fermă temelie a libertății.

Aceştia nu mai ajung sclavi, ca ţăranii, din sărăcie şi din prostie, şi, neavând nici o speranţă să îi tiranizeze pe alţii, precum baronii, ei nu sunt tentaţi, din acest motiv, să se supună tiraniei suveranului lor. Ei cer legi egale, care să le apere proprietatea şi care să îi ferească de tirania monarhului şi a aristocraţilor.

Camera inferioară reprezintă baza guvernării noastre populare, şi toată lumea este de acord că ea îşi datorează influenţa şi statutul unei sporiri a economiei [*commerce*] care a aşezat proprietăţi considerabile în mâinile oamenilor obişnuiţi. Ce inconsecvent este atunci să blamăm cu atâta vehemenţă progresul artelor şi să ni-l reprezentăm ca un blestem la adresa libertăţii şi spiritului public!

A declama împotriva timpurilor prezente şi a exagera virtutea strămoşilor este o înclinaţie aproape inerentă în natura umană. Pentru că doar sentimentele şi ideile epocilor civilizate sunt transmise posterităţii, întâlnim atâtea judecăţi severe în ce priveşte luxul şi chiar ştiinţa, şi aşa se explică de ce noi le acceptăm astăzi. Însă greşeala este uşor de perceput dacă vom compara diferite naţiuni contemporane, pe care le judecăm mai imparţial, punând mai bine în opoziţie manierele cu care suntem suficient de familiari. Trădarea şi cruzimea, cele mai rele şi mai odioase dintre vicii, par să fi fost caracteristice epocilor necivilizate, şi au fost descoperite de greci şi de romani la naţiunile barbare care îi înconjurau. Ei trebuie să fi presupus, pe drept, că propriii lor strămoşi nu au avut prea multă virtute, fiindu-le inferiori în onoare şi în simţul omeniei, ca şi în arte şi ştiinţe. Un franc sau un saxon din vechime poate fi lăudat, însă cred că fiecare ar socoti că viaţa şi averile sale ar fi mult mai puţin în siguranţă în mâinile unui maur sau ale unui tătar decât în acelea ale unui gentleman francez sau englez, categoria de oameni cea mai civilizată din cele mai civilizate naţiuni.

Am ajuns acum la *a doua* teză pe care ne-am propus să o dovedim, anume că luxul inocent, sau progresul în materie de arte și de produse de consum, este avantajos publicului, așa încât, oriunde luxul încetează să mai fie inocent, el încetează să mai fie și de vreun folos, iar atunci când este împins mai departe, el devine chiar o calitate periculoasă, deși probabil nu cea mai periculoasă, pentru societatea politică.

Să vedem de ce numim luxul un viciu. Nici o plăcere, oricât de senzuală, nu poate fi considerată vicioasă. O plăcere este vicioasă doar atunci când ea înghite câștigul omului și nu lasă nici o posibilitate ca acesta să-și mai facă datoria și să dea dovadă de generozitate, conform situației și averii sale. Să presupunem că el își corectează acest viciu și folosește o parte din averea sa pentru educația copiilor săi, pentru a-și sprijini prietenii și pentru a-i ajuta pe cei săraci: ce prejudiciu ar rezulta de aici pentru societate? Ar rezulta același consum, și aceeași activitate care până acum nu era folosită decât pentru a aduce o plăcere măruntă unui singur om ar aduce alinare nevoiașilor și ar satisface sute de oameni. Aceeași grijă și același efort prin care s-ar strânge câteva delicatese la Crăciun ar aduce pâine unei întregi familii pentru șase luni. A spune că fără un lux vicios munca nu și-ar mai găsi folosul nu înseamnă decât că mai există și alte defecte ale naturii omenești, precum indolența, egoismul, lipsa de preocupare pentru alții, la care luxul, într-o oarecare măsură, oferă un remediu, așa cum o otravă poate să fie un antidot pentru alta. Însă virtutea, precum hrana sănătoasă, este mai bună decât otrăvurile, oricât de bine folosite.

Să presupunem același număr de oameni care se află acum în Marea Britanie, cu același sol și climat. Mă întreb dacă nu e posibil ca ei să fie mai fericiți dacă duc cel mai desăvârșit fel de viață care poate fi imaginat și dacă se

supun celor mai mari reforme pe care Atotputernicul însuși le poate înfăptui în temperamentul și dispoziția lor. A spune că ei n-ar putea ar fi evident ridicol. Pentru că pământul este capabil să ofere subzistență mai multor locuitori decât are în prezent, ei nu ar putea, într-o asemenea utopie, să sufere de alte rele decât de cele ale trupului, iar acestea nu sunt nici jumătate din necazurile care afectează omenirea. Toate celelalte rele izvorăsc dintr-un viciu, fie al nostru, fie al altora, și chiar multe dintre bolile noastre au tot aceeași origine. Eliminați viciile și veți elimina și bolile. Trebuie doar să căutați să eliminați toate viciile. Dacă nu veți elimina decât o parte, veți înrăutăți și mai tare lucrurile. Dacă veți elimina desfrâul *vicios*, fără să vindecați lenea și indiferența față de ceilalți, nu veți face decât să descurajați munca în acest stat, și nu veți adăuga nimic la generozitatea și la caritatea oamenilor. Să ne mulțumim, în acest caz, să afirmăm că două vicii opuse într-un stat pot fi mai avantajoase decât fiecare în parte, fără celălalt. Asta nu înseamnă că trebuie să susținem că viciul este avantajos. Nu este oare inconsecvent pentru un autor să arate, la o pagină, că distincțiile morale sunt invenții ale politicienilor care sunt destinate să promoveze interesul public, iar pe următoarea pagină să afirme că viciul este avantajos pentru public ?[b] Într-adevăr, este o contradicție în orice sistem de etică să se vorbească despre un viciu care este folositor societății.

Am considerat această demonstrație necesară pentru a face lumină asupra unei întrebări filozofice, foarte disputată în Marea Britanie. Spun că este *filozofică*, și nu *politică*. Oricare ar fi consecința unei asemenea transformări miraculoase a omenirii, care ar rezulta din dobândirea tuturor speciilor de virtute și din eliberarea de oricare forme de vicii, aceasta nu îl privește pe magistratul public,

[b] *Fable of the Bees* [Mandeville].

al cărui scop sunt numai posibilitățile concrete. El nu poate vindeca orice viciu substituindu-i o virtute. Adesea, el nu poate decât să vindece un viciu prin intermediul altuia. În acest caz, el trebuie să prefere ceea ce este cel mai puțin dăunător societății. Luxul, atunci când e excesiv, este sursa multor rele și este în general preferabil lenei și trândăvelii care îi iau de obicei locul și care afectează mai mult indivizii și publicul. Atunci când domnește trândăvia, se încetățenește printre oameni un gen necultivat de viață, unul lipsit de relații sociale plăcute. Și dacă suveranul, într-o asemenea situație, solicită serviciile supușilor săi, avuția publică nu va permite decât acoperirea necesităților vieții celor care muncesc, fără să mai rămână ceva și pentru cei angajați în serviciul public.

14
DESPRE BALANȚA PUTERII

Se pune întrebarea dacă *ideea* de balanță a puterii se datorează în întregime politicii moderne sau dacă numai *formularea sa* reprezintă o invenție târzie a timpurilor pe care le trăim. Xenofon[a], în cartea sa *Educația lui Cirus*, arată într-un mod cât se poate de clar cum combinația puterilor asiatice s-a născut din gelozia față de forța mereu în creștere a mezilor și persanilor și, deși această elegantă alcătuire are în același timp un iz de idilă, sentimentul, atribuit de autor principilor orientali, este cel puțin o dovadă a influenței noțiunii de balanță a puterii în timpurile antice.

Preocuparea nemijlocită în vederea asigurării unei balanțe a puterii este evidentă în întreaga viață politică a Greciei, asupra ei atrăgând atenția în mod expres istoricii antici. Tucidide[b] considera că liga care s-a format împotriva Atenei și care a declanșat războiul peloponesiac a fost generată în întregime de acest principiu. Iar după declinul Atenei, când tebanii și spartanii își disputau suveranitatea, observăm că atenienii (ca și multe alte republici) au optat pentru o poziție mai modestă și au încercat să mențină echilibrul. Ei au sprijinit Teba împotriva Spartei până la marea victorie obținută de Epaminonda la Leuctra, după care au trecut de partea celor învinși, pretinzând că

[a] Lib. i
[b] Lib. i.

o fac din generozitate, când de fapt la mijloc era doar gelozia lor față de cuceritori.[c]

Oricine va citi oratia lui Demostene pentru megalopolitani va întâlni cele mai desăvârșite rafinări ale acestui principiu care au putut trece vreodată prin mintea vreunui venețian sau englez speculativ. Încă de la primele semne ale creșterii puterii macedonene, acest orator a sesizat pericolul și a alarmat întreaga Grecie, iar în cele din urmă a organizat sub stindardul Atenei acea confederație care a purtat bătălia decisivă de la Cheroneea.

Este adevărat, istoricii au considerat că războaiele purtate de greci s-au datorat mai degrabă spiritului de emulație decât calculului politic, iar fiecare stat părea să aibă în vedere numai onoarea de a fi în fruntea celorlalte, și nicidecum vreo dorință bine întemeiată de dominație și autoritate. Dacă luăm în considerare numărul mic de locuitori din fiecare republică în comparație cu populația totală a Greciei, dificultatea de a organiza asedii în acele timpuri, precum și curajul extraordinar și disciplina fiecărui membru al acelui popor nobil, vom realiza că balanța puterii era în sine suficient asigurată în Grecia și nu avea nevoie să fie păzită cu precauția care s-a dovedit atât de necesară în alte timpuri. Dar chiar dacă admitem că schimbările intervenite în poziția fiecărei republici grecești în parte au avut drept cauze fie *emulația invidioasă*, fie *politicile prudente*, efectele au fost cu siguranță asemănătoare, și fiecărei puteri care se afla în frunte la un anumit moment îi era dat să se confrunte cu o confederație adeseori compusă din foști prieteni și aliați.

Același principiu, indiferent dacă îl numim invidie sau prudență, care a produs *ostracismul* la Atena și *petalismul* din Siracuza, și care a făcut ca fiecare cetățean ale cărui

[c] Xenofon, *Hist. Graec.*, lib. vi & vii.

faimă sau putere îl situau deasupra celorlalți să fie alungat din cetate, același principiu, așadar, s-a făcut resimțit în politica externă, ducând la apariția dușmanilor statului conducător, oricât de moderat s-ar fi dovedit acesta în exercitarea autorității sale.

Monarhul persan era, în ce privește forța de care dispunea, un prinț lipsit de importanță în comparație cu republicile grecești; prin urmare, i s-a părut potrivit, din motive care țineau mai degrabă de securitate decât de emulație, să se amestece în certurile lor și să susțină în fiecare bătălie partea cea mai slabă. Acesta a fost sfatul pe care Alcibiade i l-a dat lui Tisafernes[d], care a făcut ca statul persan să mai reziste încă aproape un secol, până când, fiind neglijat un moment, o dată cu apariția geniului aspirant Filip, întregul edificiu — impozant, dar slab — s-a prăbușit la pământ cu o rapiditate aproape unică în istoria omenirii.

Succesorii lui Alexandru au dovedit o mare pasiune pentru balanța puterii, o pasiune întemeiată pe prudență și pe o politică adevărată, care a menținut în mod distinct și pentru o perioadă îndelungată împărțirea făcută după moartea marelui cuceritor. Averea și ambiția lui Antigonos[e] i-a amenințat din nou cu o monarhie universală, dar alianțele lor și victoria de la Ipsus i-au salvat. În timpurile care au urmat, vedem că principii orientali, deoarece considerau că grecii și macedonenii reprezintă singura putere militară autentică cu care avuseseră de a face, au ținut sub supraveghere atentă acea parte a lumii. Ptolemeii, în special, i-au sprijinit pe Aratus și pe ahei, iar apoi pe Cleomenes, regele Spartei, doar pentru a contrabalansa puterea monarhilor macedoneni. Aceasta este de fapt interpretarea pe care Polibiu o oferă politicii egiptene.[f]

[d] Tucidide, lib. viii.
[e] Diod. Sic., lib. xx.
[f] Lib. ii, cap. 51.

Motivul pentru care se presupune că anticii erau complet ignoranți în ceea ce privește *balanța puterii* se datorează istoriei romane mai mult decât celei grecești și, cum relatările celei dintâi par să ne fie mai familiare, ne-am întemeiat toate concluziile pe baza acestora. Trebuie să admitem că romanii nu au avut niciodată de a face cu o asemenea confederație sau combinație de puteri, așa cum ar fi fost de așteptat în contextul cuceririlor lor rapide și ambițiilor lor declarate; din contră, li s-a permis în mod pașnic să-și subjuge vecinii unul după altul, până când și-au extins dominația asupra întregii lumi cunoscute la acea dată. Ca să nu mai vorbim despre fabuloasa istorie a războaielor lor italice. După invadarea statului roman de către Hannibal a urmat o puternică criză, care trebuie să fi atras atenția tuturor națiunilor civilizate. S-a dovedit după aceea că aceasta era o bătălie pentru crearea unui imperiu universal, totuși nici un rege și nici un stat nu păreau (deși nu era atât de greu de sesizat la acea vreme)[g] să fi fost câtuși de puțin alarmați de acest fapt. Filip al Macedoniei a rămas neutru până a aflat de victoriile lui Hannibal, alcătuind după aceea, în mod imprudent, o alianță cu cuceritorul, în termeni și mai imprudenți. El se angaja să-i sprijine pe cartaginezi în cucerirea Italiei, după care aceștia urmau să trimită forțe în Grecia, pentru a-l ajuta să subjuge republicile grecești[h].

Republicile Rhodos și Aheea se numără printre cele mai lăudate de istorici pentru înțelepciunea și politicile lor avansate; cu toate acestea, ambele i-au ajutat pe romani în războiul lor împotriva lui Filip și Antioh. O dovadă și mai

[g] Unii au observat acest lucru, după cum se vede din discursul lui Agelaus din Naupactum, la adunarea generală a grecilor. Vezi Polibiu, lib. v., cap. 104.

[h] Tit Livii, lib. xxiii, cap. 33.

grăitoare că această maximă nu era cunoscută în acele timpuri este faptul că nici un autor antic nu a sesizat imprudența acestor măsuri și nici măcar nu a criticat tratatul absurd menționat mai sus, făcut de Filip și de cartaginezi. Regii și oamenii de stat din toate timpurile pot fi orbiți în ce privește raționamentele lor cu privire la evenimente, dar este ceva neobișnuit în faptul că, după aceea, istoricii nu emit judecăți mai înțelepte referitoare la ele.

Massinissa, Atalus și Prusias, urmărind satisfacerea pasiunilor lor private, au devenit cu toții instrumentele puterii romane și nu au bănuit vreodată că își făureau propriile lanțuri pe măsură ce puneau la cale cucerirea propriilor aliați. Un simplu tratat sau acord între Massinissa și cartaginezi, atât de necesar intereselor lor reciproce, i-ar fi împiedicat pe romani să intre în Africa și ar fi menținut astfel libertatea întregii omeniri.

Singurul prinț din istoria romană care pare să fi înțeles balanța puterii este Hero, rege al Siracuzei. Deși aliat al Romei, el a trimis ajutor cartaginezilor în timpul războiului auxiliarilor. „Considerând că este necesar", ne spune Polibiu[i], „atât pentru a-și păstra puterea în Sicilia, cât și pentru a menține prietenia cu Roma, ca regatul Cartaginei să fie apărat, ca nu cumva prin căderea sa puterea rămasă să fie în stare, fără să întâlnească nici un fel de împotrivire, să pună în aplicare toate planurile și ambițiile sale, [Hero] a acționat cu prudență și înțelepciune. Pentru că acest lucru nu trebuia sub nici o formă trecut cu vederea, iar o asemenea putere nu trebuia să fie lăsată în seama unei singure mâini, astfel încât statele vecine să fie puse în situația de a nu mai putea să-și apere drepturile împotriva sa." Aici întâlnim enunțat, în termeni foarte clari, scopul politicii moderne.

[i] Lib. i, cap. 83.

Pe scurt, principiul conservării puterii se bazează deopotrivă pe bunul-simț și pe raționament, încât este imposibil ca el să fi scăpat Antichității, unde de altfel întâlnim, în ce privește alte chestiuni, atâtea dovezi de discernământ și profunzime. Chiar dacă acest principiu nu era la fel de cunoscut și de admis ca în prezent, cel puțin el a avut o influență asupra tuturor politicienilor și monarhilor mai înțelepți și cu mai multă experiență. De altfel, deși astăzi maxima în cauză este în general cunoscută și acceptată în rândul teoreticienilor, ea nu are în practică o autoritate suficientă în rândul celor care guvernează.

După căderea imperiului roman, forma de guvernământ stabilită de cuceritorii nordici i-a împiedicat într-o bună măsură să mai facă și alte cuceriri, astfel că, pentru un timp îndelungat, s-au menținut granițele proprii fiecărui stat. Dar în momentul în care relațiile de vasalitate și miliția feudală au fost abolite, omenirea a fost din nou alarmată de pericolul monarhiei universale, ca urmare a unirii multor regate și principate sub împăratul Carol. Puterea casei de Austria, întemeiată pe domenii extinse, dar divizate, și pe bogății provenite în principal din minele de aur și argint, a decăzut mai degrabă din cauza disfuncțiilor interne decât în lupta împotriva bastioanelor care se ridicau împotriva sa. În mai puțin de un secol, forța acelei violente și trufașe rase a fost spulberată, opulența lor a fost risipită și întreaga lor splendoare a intrat în declin. O nouă putere [Franța] i-a succedat acesteia din urmă, mult mai favorabilă libertăților din Europa, posedând toate avantajele primeia și ferită de toate defectele sale, cu excepția unui spirit bigot și de persecuție pe care casa de Austria îl mai afișează chiar și acum.

În războaiele purtate împotriva acestei puteri, Marea Britanie a avut un rol major, pe care și-l menține și astăzi. În afară de avantajele bogăției și situației sale, populația

sa este animată de un puternic spirit național, fiind totodată atât de receptivă la avantajele formei sale de guvernământ, încât avem speranța că nu va precupeți nici un efort pentru apărarea unei cauze atât de necesare și de juste. Dacă ar fi însă să judecăm după trecut, pasiunea lor înflăcărată pentru asemenea libertăți ar trebui de fapt moderată, întrucât ei au comis greșeli mai degrabă dintr-un exces lăudabil decât dintr-o deficiență blamabilă.

În primul rând, se pare că suntem mai posedați de spiritul antic grec al emulației invidioase decât de principiile prudente ale politicii moderne. Războaiele noastre cu Franța au avut o cauză dreaptă, și s-ar putea chiar spune că au fost necesare, dar ele au fost totodată împinse prea departe din ambiție și pasiune. Aceeași pace care s-a încheiat în cele din urmă la Ryswick, în 1697, a fost propusă de fapt cu mult mai devreme, în 1692; cea stabilită la Utrecht, în 1712, ar fi putut foarte bine să fie posibilă la Gertruytenberg, în 1708, iar la Frankfurt, în 1743, am fi putut oferi pacea în aceiași termeni pe care am fost bucuroși să-i acceptăm la Aix-la-Chapelle în anul 1748. Putem vedea astfel că mai mult de jumătate din războaiele noastre cu Franța și toate datoriile noastre publice s-au datorat mai degrabă vehementei noastre imprudențe decât ambiției vecinilor noștri.

În al doilea rând, suntem atât de înverșunați în opoziția noastră față de Franța și atât de alerți în a ne apăra aliații, încât aceștia din urmă se bazează mai degrabă pe noi decât pe forțele lor proprii și, așteptându-se să poarte războiul pe socoteala noastră, refuză orice înțelegere făcută în termeni rezonabili. *Habent subjectos, tanquam suos; viles, ut alienos.*[*] Toată lumea știe că votul părtinitor al

[*] „...ne socotește ca fiind supușii săi, dar ne disprețuiește considerând că am aparține altuia" — trad. de Gh. Ceaușescu în Tacit, *Istorii*, Editura Paideia, București, 2002, p. 84 (*n.t.*).

Camerei Comunelor de la începutul ultimei sesiuni parlamentare, pretins a fi în spiritul națiunii noastre, a determinat-o pe regina Ungariei să fie inflexibilă în termenii ei și a împiedicat acel acord cu Prusia care ar fi restabilit imediat liniștea generală a Europei.

În al treilea rând, noi suntem niște luptători atât de devotați atunci când ne angajăm într-o luptă, încât ajungem să pierdem din vedere propriul interes și pe acela al urmașilor noștri, și nu ne gândim decât la cum am putea să ne punem dușmanul în impas. A ipoteca veniturile la o rată atât de mare, când noi nu suntem în aceste lupte decât forțele auxiliare, reprezintă cu siguranță cea mai gravă greșeală de care o națiune cu pretenții în ce privește politica și prudența se poate face vinovată. Remediul convertirii datoriilor, dacă este să-l luăm în considerare mai degrabă ca remediu și nu ca otravă, trebuie rezervat situațiilor extreme, și nici o amenințare, oricât de iminentă, nu ar trebui să ne facă să îmbrățișăm vreodată un asemenea expedient.

Aceste excese către care am fost împinși nu fac decât să ne aducă prejudicii, și probabil că în timp ele devin și mai periculoase, ducându-ne în extrema cealaltă, unde ajungem să fim neglijenți față de destinul Europei. Atenienii, care la origine erau cei mai îndrăzneți și mai activi războinici ai Greciei, observând că greșelile lor se datorează prea deselor implicări în conflicte, au încetat să mai fie interesați de problemele externe, aportul lor la conflictele care au urmat reducându-se la lingușeli și laude aduse învingătorului.

Monarhiile enorme sunt probabil distructive pentru natura umană, în fiecare etapă a evoluției lor[j], și chiar în

[j] Dacă Imperiul Roman avea vreun avantaj, el decurgea doar din faptul că înaintea întemeierii sale omenirea era într-o stare de dezordine și lipsă de civilizație.

momentul destrămării lor, care nu poate să se lase așteptat un timp prea îndelungat. Geniul militar, care contribuie la extinderea monarhiei, părăsește curând Curtea, capitala și centrul unei asemenea forme de guvernare pe măsură ce războaiele încep să se poarte la o distanță atât de mare, fiind susținute doar de o minoritate. Vechea nobilime, ale cărei afecțiuni o leagă de suveran, trăiește la curtea acestuia și niciodată nu va accepta să se ocupe de sarcini militare care să o poarte către ținuturi îndepărtate și barbare, la mare distanță de plăcerile și averile lor. Prin urmare, în aceste condiții armele statului trebuie încredințate mercenarilor străini, lipsiți de zel, de atașament sau de onoare, gata în orice ocazie să se întoarcă împotriva regelui și să se alăture oricărui disperat nemulțumit care le oferă bani și ocazia de a jefui. Acesta este progresul necesar al istoriei umane și în acest fel natura umană se cenzurează pe sine în ambigua sa înaintare. Astfel, ambiția este o pasiune care acționează orbește, ducând la distrugerea cuceritorului, a familiei sale și a oricărui lucru care îi este drag, aflat în apropierea sa. Burbonii, bazându-se pe sprijinul nobilimii sale curajoase, credincioase și afectuoase, și-ar împinge norocul fără nici o rezervă sau limitare; pătrunși de spiritul de glorie și de emulație, nu se vor da în lături să înfrunte oboseala și pericolele războiului, dar niciodată nu vor accepta să lâncezească în garnizoanele din Ungaria sau Lituania, să fie dați uitării la curte și să devină victimele intrigilor oricărui favorit sau oricărei amante din preajma regelui. Trupele sunt alcătuite din croați și tătari, husari și cazaci, alături de care se află și câțiva soldați aventurieri din provincii mai bune. Astfel, destinul trist al împăraților romani se reeditează la nesfârșit, până la dispariția finală a monarhiei.

15
DESPRE CÂTEVA OBICEIURI REMARCABILE

În acest eseu am să supun atenției cititorului trei obiceiuri remarcabile ale unor guverne renumite, încercând în final să impun următoarele concluzii: mai întâi, în chestiuni ce țin de politică, principiile generale trebuie stabilite cu mare precauție, și apoi, în lumea morală, evenimentele neobișnuite și rare sunt la fel de frecvente precum cele din lumea fizică. Cât despre cele dintâi, acestea pot fi mai ușor puse în discuție după ce au avut loc ca urmare a unor principii și cauze despre care fiecare din noi are, fie dintr-o înclinație interioară, fie din experiență, cea mai mare convingere și certitudine posibilă, de multe ori fiind însă imposibil pentru prudența umană să le prevadă.

I. Am putea crede că, în ceea ce privește dezbaterile din marile adunări și consilii, este esențial ca libertatea de exprimare să fie garantată fiecărui membru, și toate moțiunile sau raționamentele care servesc pentru ilustrarea subiectelor aflate în discuție să fie urmărite cu atenție. De asemenea, am putea conchide cu și mai multă siguranță că, după ce o moțiune a fost votată și aprobată de către adunarea învestită cu puterea legislativă, cel care a avansat această moțiune este scutit pe viitor de orice investigație sau proces legate de actul în cauză. La prima vedere, principiul politic ce se impune în mod incontestabil în cazul de față afirmă că acesta este deasupra oricărei jurisdicții inferioare celei

exercitate de adunarea supremă legislativă, singura în măsură să-l facă responsabil, în următoarele sesiuni, de moțiunile și intervențiile față de care aceasta și-a exprimat aprobarea în ocaziile anterioare. Dar oricât de indiscutabil ar apărea acest principiu, el a fost sortit aproape inevitabil eșecului în guvernul atenian.

Pe baza *graphe paranomon* sau a *acuzației de ilegalitate* (deși acest lucru nu a fost observat de comentatori), orice om putea fi judecat și condamnat de către un tribunal obișnuit pentru legile avansate pe baza moțiunilor sale și aprobate de către adunarea poporului, dacă aceste legi se dovedeau nedrepte în ochii tribunalului sau vătămătoare pentru populație. Astfel, Demostene, găsind că impozitul naval era aplicat necorespunzător, așa încât cel sărac trebuia să contribuie cu aceeași sumă de bani precum cel bogat la echiparea vaselor, a corectat această inegalitate avansând o lege foarte utilă care prevedea ca această sumă să fie proporțională cu venitul fiecărui cetățean în parte. El a prezentat această lege adunării poporului, singura înzestrată cu puterea legislativă la Atena, străduindu-se să-i dovedească avantajele[a], legea a fost adoptată și pusă în aplicare. În cele din urmă, a fost judecat pentru ea ca urmare a plângerilor venite din partea cetățenilor bogați care nu agreau modificările introduse de el în domeniul finanțelor.[b] A fost achitat însă, dovedindu-se încă o dată utilitatea acestei legi.

Ctesiphon a propus adunării poporului ca lui Demostene să-i fie conferite anumite onoruri, el fiind un cetățean bun și util republicii. Poporul, fiind convins de adevărul acestor afirmații, a votat pentru acordarea acestor onoruri. Ctesiphon a fost judecat însă pe baza *graphe paranomon*.

[a] Discursul lui s-a păstrat până în ziua de azi; *Peri Symmorias.*
[b] Pro Ctesiphonte.

S-a spus printre altele că Demostene nu era un cetățean bun și nici de folos republicii. Marele orator a fost chemat să-și apere prietenul, și astfel pe sine însuși, ceea ce el a și făcut, prin acea dovadă sublimă a elocvenței sale care a rămas de atunci spre veșnica admirație a omenirii.

După bătălia de la Cheroneea a fost adoptată o lege, propusă de Hyperides, care acorda libertate sclavilor, înrolându-i în armată.[c] Ca urmare a acestei legi, oratorul a fost judecat pe baza acuzației mai sus-menționate, el apărându-se, printre altele, cu cuvintele atât de mult celebrate de Plutarh și Longinus: „Nu eu am fost acela care a impus această lege, ea a fost făcută necesară de către stringențele războiului, de către bătălia de la Cheroneea." Discursurile lui Demostene abundă în exemple ale unor asemenea procese și dovedesc clar că ele reprezentau o practică obișnuită în sânul societății ateniene.

Democrația ateniană a fost o guvernare atât de tumultuoasă, încât cu greu ne putem face o idee despre ea în prezent. Întregul corp colectiv al poporului, fără restricții în ceea ce privește proprietatea, fără distincție de rang, fără controlul vreunui magistrat sau al senatului[d] și, în consecință, în dezordine, fără justiție sau prudență, vota fiecare lege. Atenienii au ajuns în curând foarte sensibili la dezavantajele care însoțeau o asemenea constituție, dar, nedorind să fie ei înșiși supuși controlului prin intermediul vreunei reguli sau restricții, au preferat să-i supună controlului doar

[c] Plutarh, în *Viețile celor zece oratori*. Demostene oferă o relatare diferită a acestei legi (*Contra Aristogiton*, orat. II). El spune că scopul a fost *atimoi epitimoi*, adică a restaura privilegiul de a ocupa un post public de către aceia care au fost declarați incapabili. Poate că acestea erau clauze ale aceleiași legi.

[d] Senatul nu era decât o gloată mai puțin numeroasă, aleasă prin tragere la sorți din rândurile poporului, și a cărei autoritate nu era mare.

pe demagogii și sfătuitorii lor, amenințându-i cu procese și pedepse. Drept urmare, au instituit această lege remarcabilă considerată atât de importantă pentru forma lor de guvernare, încât Eschines, referindu-se la ea, a subliniat faptul că abolirea sau neglijarea ei ar face imposibilă supraviețuirea democrației[e].

Oamenii nu se temeau de consecințe nefaste în ce privește libertatea lor din partea autorității curților de justiție, pentru că acestea nu erau altceva decât niște corpuri constituite din juranți aleși din rândul populației. Ei se considerau, pe bună dreptate, într-o stare de dependență perpetuă, astfel încât, în chestiunile în care aveau putere de decizie, ajungeau de multe ori, după exercitarea rațiunii, nu numai să retragă ceea ce autorizaseră mai înainte, ci și să-i pedepsească pe cei care i-au determinat să adopte anumite măsuri. Aceeași lege a fost adoptată în Teba[f] pe baza unor motive similare.

Se pare că era o practică obișnuită în Atena să fie interzisă pentru totdeauna abrogarea acelor legi care se dovedeau foarte utile sau populare. Astfel, demagogul care a reușit să direcționeze toate veniturile publice către finanțarea spectacolelor și a demonstrațiilor a făcut acest lucru în disprețul atât de evident al oricărei legi, încât respingerea sa a devenit imperioasă.[g] Astfel, Leptines a înaintat o propunere de lege, atât în scopul ridicării oricăror imunități garantate anterior, cât și ca să-i ia pentru totdeauna poporului

[e] *In Ctesiphontem.* Este remarcabil că primul pas după dizolvarea democrației de către Critias și Cei Treizeci a fost să anuleze acest *graphe paranomon*, așa cum aflam din *Demosthenes kata Timok.* Oratorul de aici reproduce cuvintele legii care stabilește *graphe paranomon*, pag. 297, ex. Ed. Aldi. El dă aceleași explicații, recurgând la aceleași principii la care recurgem și noi aici.

[f] Plutarh, *Vita Pelop.*

[g] Demostene, *Olynth.*, I, 2.

puterea de a mai garanta asemenea imunități.[h] Astfel, legile care garantau imunitatea[i] au fost interzise, ca și acelea a căror autoritate nu se extindea asupra întregii comunități. Aceste prevederi absurde, prin care puterea legislativă încerca în van să se restrângă pe sine pentru totdeauna, proveneau dintr-un simț pe care omenirea îl împărtășea în mod universal cu privire la propria-i ușurătate și inconstanță.

II. Mecanismele politice ce pun în mișcare alte mecanisme politice, așa cum este cazul în imperiul german, reprezintă, după Lord Shaftesbury[j], o absurditate în materie de politică. Dar cum am putea oare caracteriza situația în care două mecanisme egale ca putere, care pun în mișcare aceeași mașinărie politică, fără să se controleze sau să se influențeze reciproc și fără să se subordoneze una alteia, reușesc totuși să asigure cea mai mare armonie și comuniune posibilă? A întemeia două puteri legislative distincte, fiecare posedând o autoritate absolută, neavând nevoie de asistența celeilalte pentru a-și valida actele, pare un lucru cu neputință de realizat, atâta timp cât oamenii sunt mânați de pasiuni precum ambiția, spiritul de competiție și avariția, care păreau să reprezinte, cel puțin până acum, principiile de bază care îi guvernau. Și dacă aș afirma mai departe că statul despre care discut era împărțit în două fracțiuni, care dominau pe rând în fiecare legislatură, fără ca între aceste două puteri independente să aibă loc confruntări majore, afirmația ar apărea de-a dreptul incredibilă. Și dacă, pentru a amplifica și mai mult paradoxul, aș spune că această formă de guvernare aberantă și divizată a reprezentat cea mai activă, exemplară și plină de succes republică care a

[h] Demostene, *Contra Lept.*

[i] Demostene, *Contra Aristocratem.*

[j] *Essay on the freedom of wit and humour*, partea a 3-a, secțiunea a 2-a.

existat vreodată, mi s-ar replica probabil că o asemenea himeră politică este la fel de absurdă precum viziunile preoților sau poeților. Dar nu e nevoie de o cercetare îndelungată pentru a dovedi adevărul unor asemenea afirmații, căci ele ilustrează de fapt cazul republicii romane.

Puterea legislativă era învestită în *comitia centuriata* sau *comitia tributa*. În primul caz, populația vota, după cum se știe, în acord cu principiile cenzitare, astfel încât, atunci când nobilimea era aleasă în unanimitate, deși nu reprezenta nici măcar a suta parte a republicii, ea lua deciziile pentru toți și, cu acordul Senatului, făcea legea. În ce privește *comitia tributa*, fiecare vot conta în mod egal, și cum acordul senatului nu era necesar, păturile inferioare ale populației predominau și făceau legea pentru întregul stat. În toate cazurile în care a existat o asemenea diviziune, la început între patricieni și plebei, apoi între nobili și popor, în prima legislatură predomina interesul aristocrației, iar în cea de a doua cel al democrației; de asemenea, fiecare facțiune putea întotdeauna să distrugă ceea ce întemeiase cea dinainte, însă nu putea niciodată să împiedice venirea la putere a celeilalte și astfel să o anihileze printr-un vot care, de altfel, ar fi avut deplina autoritate a unei legi. În întreaga istorie a Romei nu întâlnim urmele unei astfel de înfruntări sau ale vreunei dispute între cele două puteri legislative, deși au existat foarte multe între grupările care le alcătuiau. De unde provenea oare această înțelegere, care, de altfel, pare atât de neobișnuită?

Puterea legislativă întemeiată la Roma sub autoritatea lui Servius Tullius era *comitia centuriata*, care după alungarea regilor a condus pentru o vreme într-o manieră foarte aristocrată. Însă poporul, fiind superior în ce privește numărul și forța sa și având de partea sa și o serie de victorii obținute în războaiele de peste hotare, predomina întotdeauna în disputele majore, obținând astfel din partea Senatului

mai întâi magistratura tribunilor și apoi, în legislatura următoare, puterea legislativă pentru *comitia tributa.* Astfel, nobilii au învățat că e bine să evite să provoace poporul, cu atât mai mult cu cât, în noua situație creată, acesta avea de partea lui nu numai superioritatea numerică, dar și autoritatea legală, putând să dizolve pe loc orice ordine sau instituție care i se opunea în mod direct. Prin intrigi, influență, bani și alte mijloace, nobilii au reușit de multe ori să-și impună punctul de vedere și să direcționeze întreaga mașinărie a guvernării, însă, dacă ei ar fi îndrăznit vreodată să opună în mod fățiș *comitia centuriata* celei alcătuite de tribuni, ar fi pierdut de îndată avantajul unei asemenea instituții, împreună cu consulii, pretorii și edilii lor, precum și toți magistrații aleși de aceasta. La rândul ei, *comitia tributa*, neavând nici un motiv să se teamă de *comitia centuriata,* obișnuia să respingă legile care favorizau aristocrația. Ei au redus autoritatea nobililor, au apărat poporul de opresiune și au controlat acțiunile senatului și ale magistraturii. *Comitia centuriata* a găsit de fiecare dată că este înțelept să se supună și, fiind egală în ceea ce privește autoritatea, însă inferioară ca forță, nu a îndrăznit să atace în mod fățiș cealaltă putere, fie opunându-se legilor sale, fie emițând legi pe care aceasta din urmă le-ar fi respins.

Istoria nu menționează nici o situație de conflict sau opoziție între aceste *comitia*, cu excepția unei slabe încercări în acest sens, menționată de către Appian în cea de-a treia carte a sa despre războaiele sale civile. Marc Antoniu, fiind decis să-l îndepărteze pe Decimus Brutus de la conducerea Galiei Cisalpine, s-a dus în Forum și a convocat una dintre *comitia* cu scopul de a evita întâlnirea cu cealaltă, care fusese convocată de către Senat. Situația era în vremea aceea atât de confuză, iar constituția romană atât de aproape de disoluția sa totală, încât nu putem trage nici o concluzie din acest caz. Opoziția în cauză a fost mai degrabă una

formală decât una reală între cele două facțiuni. Senatul a fost acela care a convocat *comitia tributa* pentru a împiedica întâlnirea *comitiei centuriata*, singura care, prin constituție, putea să decidă în privința provinciilor.

Cicero a fost rechemat de către *comitia centuriata*, deși fusese alungat de *tributa* prin plebiscit. Și cu toate acestea, alungarea lui nu a fost niciodată considerată ca fiind un act legal, rezultatul dorinței și alegerii liber exprimate a poporului. Ea a fost întotdeauna pusă pe seama violenței lui Clodius și a dezordinii pe care acesta a introdus-o în conducerea republicii.

III. Cel de-al treilea obicei pe care-l supunem atenției cititorului se referă la Anglia și, deși nu este la fel de important ca acelea pe care le-am indicat cu privire la Atena și Roma, nu este mai puțin singular și neașteptat. Există un principiu în politică pe care îl considerăm îndeobște ca fiind universal și absolut și care stabilește că o putere, oricât de mare, dacă este acordată prin lege unui magistrat eminent, nu este atât de periculoasă pentru libertate pe cât este autoritatea dobândită de acesta prin violență și uzurpare. Acest lucru se întâmplă pentru că, pe lângă faptul că legea limitează întotdeauna orice putere pe care o atribuie, simpla primire a acestei puteri este rezultatul unui act de concesie ce stabilește autoritatea sursei din care derivă și conservă ordinea constituției. Pe baza aceluiași drept, care stabilește că o prerogativă poate fi asumată fără aprobarea legii, poate fi solicitată o altă prerogativă și apoi alta, cu o ușurință din ce în ce mai mare, în timp ce primul act de uzurpare funcționează în același timp ca precedent pentru următoarele și ca sursă a forței necesare menținerii lor. Așa se explică eroismul lui Hampden, care a preferat să suporte violența pedepsei puterii monarhice decât să plătească o taxă de douăzeci de șilingi ce nu fusese introdusă

de Parlament, precum și grija ulterioară a patrioților englezi de a preveni abuzurile monarhiei, de unde a rezultat în zilele noastre libertatea engleză.

Există totuși un caz în care Parlamentul s-a abătut de la acest principiu: *recrutarea cu forța a marinarilor*. Exercitarea unei puteri nefirești a fost permisă tacit în acest caz de către Coroană și, deși s-a deliberat adesea cu privire la modalitatea prin care acea putere poate fi legalizată și atribuită, cu restricțiile de rigoare, suveranului, nici un expedient sigur nu a putut fi găsit în această privință, astfel că întotdeauna pericolul pe care-l reprezintă legea pentru libertate pare să fie mai mare decât uzurparea. În vreme ce această putere este exercitată doar în scopul asigurării echipajului pe vase, oamenii i se supun de bunăvoie, considerând-o necesară și utilă, iar marinarii, fiind singurii afectați de ea, nu găsesc pe cineva care să-i susțină în obținerea acelor drepturi și privilegii pe care legea le garantează, fără nici o distincție, tuturor supușilor englezi. Dacă această putere ar deveni însă un instrument al tiraniei ministeriale sau de partid, gruparea opusă — și, de fapt, toți aceia care își iubesc țara — s-ar alarma și ar veni în sprijinul celor nedreptățiți; libertatea englezilor fiind astfel reafirmată, judecătorii vor fi neîndurători, iar instrumentele tiraniei, acționând atât împotriva legii, cât și a dreptății, vor fi supuse celei mai severe răzbunări. Pe de altă parte, dacă ar fi ca Parlamentul să recunoască o asemenea autoritate, el ar fi pasibil de una dintre aceste două inconveniente: fie ar trebui să stabilească atât de multe restricții în ce privește puterea în cauză, încât aceasta din urmă și-ar pierde efectul, jenând autoritatea Coroanei, fie ar admite o putere atât de mare și cuprinzătoare, încât ar deveni susceptibilă de mari abuzuri, pentru care nu ar fi de găsit remedii. Faptul că această practică este atât de neuniformă în prezent provine de la sine abuzurile de acest fel.

Nu pretind că raționamentul meu exclude orice posibilitate de a stabili o reglementare pentru marinari care să asigure echipajul necesar pentru vase fără ca, în același timp, să aducă un prejudiciu libertății. Mă rezum să observ că până în momentul de față nu a fost înaintat nici un plan care să fie satisfăcător în acest sens. În loc să punem în aplicare unul din proiectele inventate până acum, continuăm una dintre cele mai absurde și mai inexplicabile practici. Pe timp de pace și armonie internă, autoritatea prevalează asupra legii. În mijlocul ostilității exagerate a populației, abuzurile Coroanei, care obstrucționează aceste principii, devin acceptabile, astfel încât libertatea, în țara celei mai înfloritoare libertăți, este lăsată să se apere singură, fără nici un sprijin sau protecție. Starea sălbatică de natură este reinstalată în una dintre cele mai civilizate societăți ale lumii; dezordinea și violența se petrec cu impunitate, într-un context în care o facțiune pledează pentru obediența față de monarh, iar cealaltă înclină către respectarea unor legi fundamentale.

16
DESPRE CONTRACTUL ORIGINAR

Așa cum nici un partid din ziua de azi nu se poate susține cu adevărat fără un sistem de principii filozofice sau speculative, anexate celor practice și politice, observăm că, la rândul lor, fiecare dintre facțiunile între care este divizată această națiune și-a cultivat un sistem filozofic sau speculativ pentru a întemeia și proteja acțiunile pe care le întreprinde.

În general oamenii se dovedesc a fi niște constructori foarte neîndemânatici, mai ales când este vorba de sisteme speculative și în special când sunt mânați de spiritul de partid, de aceea este firesc să ne imaginăm că edificiul lor este întru câtva nefinisat, lăsând să se vadă urmele grabei și ale violenței în care a fost ridicat. Unul dintre partide, încredințând conducerea lui Dumnezeu, încearcă să o transforme într-un lucru atât de sacru și inviolabil, încât invadarea sau atingerea celui mai mic detaliu al ei reprezintă aproape un sacrilegiu, oricât de tiranică ar deveni această guvernare. Celălalt partid, întemeind guvernarea pe consimțământul poporului, presupune că există un fel de *contract originar* prin care supușii și-au rezervat dreptul de a-i rezista suveranului ori de câte ori ei se găsesc în situația de a fi oprimați de către această autoritate cu care ei l-au înzestrat în mod voluntar, în vederea atingerii anumitor scopuri. Acestea sunt principiile speculative ale celor două partide, precum și consecințele practice care decurg din ele.

Aș îndrăzni să afirm că *ambele sisteme speculative sunt juste, deși nu în sensul în care le consideră partidele în cauză, și că consecințele lor practice sunt prudente cu condiția ca principiile în cauză să nu fie duse la extrem, așa cum încearcă în mod obișnuit cele două partide aflate în opoziție.*

Cei care cred în existența unei Providențe și consideră că toate evenimentele din univers se desfășoară după un plan uniform și conform unor intenții înțelepte nu vor putea nega niciodată faptul că Divinitatea este în același timp autorul ultim al întregului sistem de guvernare. Deoarece umanitatea nu poate subzista, cel puțin în condiții sigure și confortabile, fără protecția unui guvern, devine un lucru cert că această instituție este opera unei Ființe benevolente, care dorește binele tuturor creaturilor sale și, cum ea se regăsește în mod universal, în toate țările, putem spune cu și mai multă certitudine că ea se regăsește în intențiile acelei Ființe omnisciente, care nu poate fi înșelată de nici un eveniment sau acțiune. Dar pentru că Ea nu a dat naștere acestei instituții în urma vreunei intervenții speciale sau miraculoase, ci ca rezultat al influenței sale eficiente, ascunse și universale, nu putem afirma că suveranul este viceregele său decât în sensul că, forța și puterea lui derivând de la această divinitate, el acționează prin împuternicirea sa. Toate evenimentele care au loc sunt cuprinse în planul general sau intențiile Providenței și, ca urmare a acestui fapt, cel mai renumit și mai just suveran nu este mai îndreptățit să susțină o inviolabilitate sau sacralitate anume a autorității sale mai degrabă decât un magistrat mărunt sau chiar un uzurpator, un hoț sau un pirat. Același administrator divin care, din rațiuni înțelepte, l-a învestit cu autoritate pe Titus sau pe Traian a făcut același lucru din motive nu mai puțin înțelepte, deși necunoscute nouă, în cazul lui Borgia sau Angria. Aceleași cauze care au dat naștere puterii suverane în fiecare stat au stabilit în același

mod fiecare jurisdicție locală din interiorul său și fiecare autoritate limitată. Prin urmare, un ofițer de poliție acționează la fel ca un rege, în virtutea unei împuterniciri divine, și posedă un drept inalienabil.

Dacă ne gândim la faptul că oamenii sunt aproape egali în ce privește forța lor fizică și chiar puterile și facultățile lor intelectuale, până în momentul în care acestea sunt cultivate prin educație, trebuie să admitem că nimic în afară de propriul lor consimțământ nu poate sta la baza asocierii lor și supunerii lor față de orice tip de autoritate. Investigând originea cea mai îndepărtată a guvernării, în păduri și deșerturi, constatăm că oamenii sunt sursa întregii puteri și jurisdicții, că ei sunt aceia care, în mod voluntar și de dragul păcii și al ordinii, și-au abandonat libertatea nativă și au primit legile de la cei aflați în preajmă și egali cu ei. Condițiile în virtutea cărora ei au acceptat să se supună de bunăvoie, fie erau stipulate în mod expres, fie erau socotite atât de clare și evidente încât specificarea lor devenea inutilă. Dacă aceasta se înțelege prin „contractul originar", putem spune că orice guvernare are inițial la bază un contract și că cele mai vechi și mai primitive forme de asociere umană s-au format în întregime pe baza acestui principiu. Vom fi întrebați în van în ce documente a fost înregistrată această cartă a libertăților noastre. Nu a fost scrisă pe pergament și nici pe frunze sau pe scoarță de copaci. Ea a precedat inventarea scrierii și toate celelalte forme de viață civilizată. Dar o descoperim în mod clar în natura umană și în egalitatea, ori în ceva ce aproximează egalitatea, tuturor oamenilor. Forța care predomină acum și care se întemeiază pe armate și pe flote este, în mod evident, de natură politică și derivă din autoritate, consecință a guvernării aflate la putere. Forța naturală a unui om constă numai în vigoarea brațelor sale și în tăria curajului său, care nu vor putea supune niciodată o mulțime ordinului unui singur

individ. Numai consimțământul lor și sesizarea avantajelor care rezultă din menținerea păcii și ordinii pot avea această influență.

Acest consimțământ a fost însă, pentru multă vreme, imperfect și nu a putut să stea la baza unei administrații regulate. Căpetenia care-și acumulase probabil influența în timpul războiului conducea mai mult prin persuasiune decât prin comandă și, până când el nu a reușit să angajeze o forță în vederea eliminării celor refractari și rebeli, cu greu se poate spune că societatea în cauză a atins stadiul guvernării civile. Nu a fost formulat în mod explicit nici un contract sau acord în vederea supunerii generale, aceasta fiind o idee mult prea avansată pentru înțelegerea sălbaticilor. În condițiile acestea, fiecare exercițiu al autorității din partea căpeteniei trebuie să fi fost un caz particular, impus de exigențele situației în cauză. Utilitatea evidentă a intervenției sale a făcut ca aceste exercitări ale autorității sale să devină mai frecvente cu fiecare zi, iar frecvența ocurenței lor a dus treptat la un consimțământ devenit obicei, care poate fi considerat voluntar, însă nesigur, din partea mulțimii.

Filozofii, care s-au dedicat vreunui partid (dacă acest lucru nu este cumva o contradicție în termeni), nu sunt mulțumiți cu aceste concesii. Ei susțin nu numai că guvernul, la originea sa, se întemeiază pe consimțământul oamenilor, sau mai degrabă pe acordul lor voluntar, ci și că până și în prezent, când el se află la deplina sa maturitate, nu are un altfel de fundament. Ei mai afirmă că toți oamenii se nasc egali și că nu datorează supunere vreunui guvern sau vreunui prinț decât în cazul în care sunt forțați în acest sens de obligația și sancțiunile unei *promisiuni*. Și cum nici un om nu va renunța la avantajele pe care i le oferă libertatea sa nativă pentru a se supune voinței altuia, această promisiune trebuie înțeleasă în sens condițional, ea neputând

să impună asupra lui vreo obligație decât dacă i se asigură în schimb protecție și justiție din partea suveranului. Acestea sunt avantajele pe care suveranul i le promite în schimb, iar dacă nu reușește să le asigure înseamnă că a încălcat termenii angajamentului său și, prin aceasta, îi eliberează pe subiecții săi de obligația de a se supune. Acesta este, potrivit filozofilor, fundamentul autorității oricărui guvern și dreptul la rezistență pe care îl are fiecare supus.

Dar dacă acești gânditori s-ar uita atent în lume, ei nu ar întâlni nimic care să corespundă chiar și în cea mai mică măsură ideilor lor sau care să poată garanta un sistem atât de metafizic și de subtil. Din contră, dăm peste tot felul de principi care își tratează supușii ca pe proprietatea lor și care consideră că dreptul lor se întemeiază pe cucerire sau succesiune. De asemenea, întâlnim pretutindeni supuși care recunosc acest drept suveranului lor și care se consideră pe ei înșiși născuți cu obligația de a se supune, în același fel în care datorează venerație și ascultare părinților lor. Aceste legături sunt întotdeauna percepute ca fiind independente de consimțământul nostru, în Persia și China, în Franța și Spania și chiar și în Olanda și Anglia, unde doctrinele mai sus-menționate nu au fost atent inculcate. Obediența sau supunerea au devenit atât de familiare, încât cei mai mulți oameni nu-și pun niciodată întrebări cu privire la originea sau cauza lor, la fel cum nu-și pun întrebări nici despre principiul gravitației, rezistenței sau despre legile universale ale naturii. Iar dacă curiozitatea îi împinge vreodată spre aceste probleme, de îndată ce află că ei și strămoșii lor sunt de câteva secole, sau chiar din timpuri imemoriale, supuși ai unei anumite forme de guvernare sau ai unei anumite familii, ei admit de îndată acest lucru și recunosc obligația lor de a se supune. În multe părți ale lumii, dacă cineva ar încerca să propovăduiască doctrina potrivit căreia legăturile politice au la bază deopotrivă un

acord voluntar și o promisiune mutuală, el ar fi încarcerat ca agitator, din cauză că încearcă să slăbească mecanismele obedienței, dacă nu cumva prietenii lui îl vor fi închis deja pe motiv că delirează, avansând asemenea absurdități. Este ciudat că un astfel de act, pe care se presupune că fiecare din noi l-am încheiat voluntar când am ajuns să ne folosim rațiunea, neavând altfel nici o autoritate, este totuși atât de necunoscut fiecăruia dintre noi încât cu greu putem găsi în întreaga lume vreo rămășiță sau vreo amintire de a sa.

Dar despre contractul care întemeiază guvernarea se spune că este un *contract originar* și, prin urmare, se poate presupune că a fost alcătuit în vremuri mult prea îndepărtate pentru a mai fi cunoscut de generația prezentă. Dacă prin contract se înțelege acordul potrivit căruia oamenii primitivi s-au asociat și și-au unit forțele, atunci realitatea lui devine un lucru admis; dar având o vechime atât de mare și fiind alterat de numeroasele schimbări de guverne și suverani, nu se poate spune că el mai păstrează vreo autoritate. Prin urmare, ceea ce putem afirma în mod pertinent în legătură cu acest subiect este că orice guvern care este legitim și care impune supușilor săi obligația ascultării a fost, la început, întemeiat pe consimțământ și pe un acord voluntar. Dar, în afară de faptul că acest contract presupune că acordul părinților îi obligă și pe copiii lor, până la cea mai îndepărtată generație (lucru pe care scriitorii republicani nu-l vor admite niciodată), el nu este justificat de istorie sau de experiență în nici o epocă și în nici un stat din lume.

Aproape toate guvernele care există în prezent sau care au rămas în istorie au fost întemeiate, la origine, fie prin uzurpare sau cucerire, fie prin amândouă, fără să fi existat vreo pretenție legată de supunerea voluntară sau de consimțământul populației. Atunci când un om ambițios și talentat

se găsește în fruntea unei armate sau a unei grupări, devine adesea ușor pentru el ca, fie prin violență, fie prin false pretenții, să pună stăpânire pe o populație de o sută de ori mai numeroasă decât partizanii săi. El are grijă ca inamicii lui să nu poată cunoaște cu certitudine numărul și forța aliaților săi. El nu le dă răgaz pentru a se putea asocia într-o grupare care să i se opună. Chiar și aceia pe care îi folosește ca instrumente ale uzurpării pot ajunge să îi dorească pieirea, dar faptul că nici unul dintre ei nu are știință de intenția celuilalt îi face să se teamă, aceasta fiind singura cauză a securității uzurpatorului. O asemenea artă a stat la baza multor guverne și în aceasta constă *contractul originar* cu care ei se mândresc atât.

Fața pământului se află în continuă schimbare, micile regate se transformă în imperii puternice, imperiile mari se fărâmițează în regate mai mici, apar colonii noi, iar triburile migrează. Putem observa ceva mai mult în aceste evenimente decât forța și violența? Unde sunt acordul mutual și asociația voluntară, despre care s-a vorbit atât de mult?

Chiar și cea mai pașnică cale prin care o națiune poate să fie înzestrată cu un suveran străin, prin căsătorie sau printr-un testament, nu este extrem de onorabilă pentru popor, în acest caz oamenii fiind folosiți în chip de zestre sau moștenire, după plăcerea sau interesul conducătorilor lor.

Dar acolo unde nu intervine forța și au loc alegeri, ne putem pune întrebarea: care e meritul acestor alegeri atât de mult apreciate? Ele constau în asocierea câtorva oameni puternici, care decid pentru toți ceilalți și nu admit vreo opoziție; ori ele nu sunt altceva decât rezultatul furiei maselor conduse de o căpetenie rebelă, care cel mai probabil nu e cunoscut decât unui grup restrâns și care își datorează poziția propriei sale îndrăzneli sau capriciului de moment al tovarășilor săi.

Putem spune oare despre aceste alegeri dezordonate și atât de rare că sunt singurele care oferă întemeiere legitimă unui guvern și obligațiilor față de acesta?

În realitate, nu există eveniment mai dezastruos decât dizolvarea totală a unui guvern, eveniment care oferă libertate mulțimii și face ca alegerea și organizarea unui nou regim să depindă de un număr de oameni care aproximează suma totală a populației, neatingând însă niciodată limitele ei absolute. În această situație, orice om înțelept își dorește să vadă în fruntea unei armate puternice și obediente un general apt să ofere poporului un stăpân pe care acesta nu este în stare să-l aleagă. Observăm cât de mică e corespondența dintre fapte și realitate pe de o parte, și noțiunile filozofice de care am pomenit mai sus pe de altă parte.

Regimul stabilit în urma Revoluției nu trebuie să ne înșele și nici să ne facă să devenim atât de atașați de ideea unei origini filozofice a guvernului, încât să considerăm că toate celelalte sunt monstruoase și ilegale. Chiar și evenimentul în cauză a fost departe de a corespunde acelor idei speculative. Numai succesiunea suveranilor, nu a întregului guvern, a fost schimbată, iar acest lucru a fost determinat numai de o majoritate de șapte sute de oameni pentru cele aproape zece milioane de cetățeni. Nu mă îndoiesc că majoritatea celor zece milioane de cetățeni au aprobat schimbările survenite, dar asta nu înseamnă că ele au fost supuse alegerii lor. Din acel moment s-a decis în mod just ca cei care nu se supun noului suveran să fie pedepsiți. Căci cum altfel s-ar fi putut ajunge în cele din urmă la încetățenirea acelor măsuri?

Atena a fost, cred, cea mai mare democrație din istorie. Și cu toate acestea, dacă luăm în calcul femeile, sclavii și străinii, vom vedea că acest regim nu a fost la început alcătuit și că nici o lege nu a fost votată de mai mult de zece la sută din cei care datorau supunere regimului. Ca să nu

mai adăugăm aici insulele și alte teritorii străine pe care Atena le considera ca fiind ale sale în virtutea dreptului cuceritorului. Și să nu uităm că adunările populare din acea cetate erau întotdeauna dezordonate și abuzive, în ciuda faptului că erau controlate de anumite instituții și legi. Ele se dovedesc însă și mai dezordonate atunci când nu au o bază legitimă, ci se întrunesc fără nici o disciplină în vederea alcătuirii unui nou regim, ca urmare a disoluției celui anterior. În asemenea circumstanțe, a vorbi despre alegere este sinonim cu a vorbi despre himere.

Aheii s-au bucurat de cea mai perfectă și mai liberă democrație care a existat în Antichitate, și cu toate acestea, aflăm de la Polibiu, ei s-au folosit de forță pentru a obliga câteva orașe să intre în liga lor.[a]

Henric al IV-lea și Henric al VII-lea ai Angliei nu au fost înzestrați cu titlu monarhic decât ca urmare a votului parlamentului, lucru pe care ei nu l-ar fi recunoscut niciodată, deoarece și-ar fi slăbit autoritatea. Acest fapt ne-ar apărea cu siguranță straniu dacă am admite că singurul temei real al autorității este oferit prin consimțământ și promisiune.

Este absurd să susținem că toate guvernele sunt sau ar trebui să fie întemeiate pe consimțământul poporului, aceasta fiind o necesitate impusă de mersul problemelor omenirii. Eu susțin că acestea din urmă nu vor admite niciodată o soluție de tipul consimțământului, nici măcar în aparență. Cucerirea sau uzurparea — mai exact, forța — prin înlăturarea vechilor guverne a stat la originea aproximativ tuturor noilor regimuri care au existat vreodată în lume. În cele câteva cazuri în care noile regimuri au luat naștere în urma unui acord, el a fost, de regulă, atât de restrâns, de imperfect și de amestecat cu frauda sau violența, încât nu poate să fi avut prea mare autoritate.

[a] Lib. ii, cap. 38.

Intenția mea nu este în nici un caz aceea de a exclude consimțământul poporului din rândul fundamentelor legitime și juste pe care poate să le aibă un guvern. El este cu siguranță cel mai bun și cel mai sacru dintre toate. Susțin doar că acest lucru s-a întâmplat foarte rar și numai într-o oarecare măsură, aproape niciodată pe deplin. Prin urmare, trebuie să luăm în discuție și un alt fundament al autorității politice.

Dacă toți oamenii ar da dovadă de un respect pentru dreptate atât de inflexibil încât ar reuși de la sine să se abțină de la proprietățile altora, ei ar fi rămas pentru totdeauna într-o stare de libertate absolută, în care nu mai este necesară supunerea față de vreun magistrat sau societate politică. Dar aceasta este o stare perfectă, despre care se presupune în mod just că nu stă în puterile oamenilor să o atingă. Și dacă toți oamenii ar fi dotați cu un intelect atât de perfect încât să-și poată cunoaște întotdeauna propriile interese, atunci singura formă de guvernare la care s-ar preta omenirea ar fi aceea care are la bază consimțământul membrilor săi. Dar această stare de perfecțiune este și ea, la rândul ei, superioară naturii umane. Rațiunea, istoria și experiența ne arată că toate societățile politice au o origine mult mai puțin precisă și uniformă și că, dacă ar fi să indicăm o perioadă în care consimțământul oamenilor a fost cel mai puțin luat în calcul în treburile publice, ar fi cu siguranță cea în care s-au întemeiat regimuri noi. Într-un regim stabil, înclinațiile oamenilor sunt deseori consultate, dar în timpul furiei revoluțiilor, cuceririlor și convulsiilor publice, forțele politice și militare sunt cele care de obicei rezolvă controversele.

Atunci când este instalat un nou guvern, oricare ar fi mijloacele prin care s-a realizat acest lucru, oamenii sunt de obicei nemulțumiți de el și i se supun mai mult din teamă și necesitate decât din credință sau din obligație morală.

Principele este precaut și suspicios, el trebuind să se asigure împotriva oricăror încercări de revoltă. În cele din urmă, timpul înlătură toate aceste dificultăți și îi determină pe oameni să-i privească drept conducătorii lor nativi și legitimi pe acei principi pe care la început i-au considerat uzurpatori sau cuceritori străini. Pentru a ajunge la această opinie, ei nu recurg la noțiunile de consimțământ voluntar sau promisiune, despre care știu că nu au fost așteptate sau cerute în acest caz. Întemeierea regimului în cauză s-a datorat forței, iar supunerea față de el, necesității. Politica ulterioară a regimului se întemeiază de asemenea pe forță și este sprijinită de populație din obligație, nu ca urmare a vreunei opțiuni exprimate. Oamenii nu-și imaginează că în fond consimțământul lor e acela care oferă suveranului titlul său, dar consimt totuși la această stare de fapt deoarece consideră că el deține acest titlu ca urmare a posesiunii îndelungate, independent de preferințele sau alegerea lor.

Dacă cineva ar susține că trăind sub domnia unui suveran, pe care ar putea de altfel să-l părăsească, fiecare individ a consimțit în mod *tacit* la autoritatea sa și i-a promis în acest fel supunere, i-am putea răspunde că un asemenea consimțământ implicit ar putea avea loc numai acolo unde oamenii cred că întreaga chestiune depinde de alegerea lor. Dar acolo unde oamenii consideră (și așa se întâmplă cu toți cei care se nasc într-un regim deja stabilit) că prin nașterea lor sub auspiciile unui anumit regim datorează acestuia supunere, este absurd să inferăm existența vreunui consimțământ sau a vreunei alegeri pe care ei o elimină în mod expres în acest caz.

Putem afirma oare cu toată seriozitatea, despre un țăran sărac sau despre un meșteșugar, că sunt liberi să-și părăsească țara, când ei nu cunosc nici o limbă străină, nici manierele altor țări, și trăiesc de pe o zi pe alta din micile venituri pe care le obțin? Tot așa de bine am putea spune

despre un individ că, prin simplul fapt al șederii sale pe o navă, consimte în mod liber să se supună căpitanului ei, chiar dacă el a fost adus pe acel vas în timp ce dormea, și n-ar putea să-l părăsească decât aruncându-se în ocean, unde cu siguranță ar fi sortit pieirii.

Dar dacă suveranul ar interzice supușilor săi să părăsească țara, așa cum s-a întâmplat în timpul domniei lui Tiberiu, când orice încercare din partea nobililor romani de a fugi în ținuturile provinciilor, pentru a scăpa de tirania împăratului, era socotită drept o crimă ?[b] La rândul lor, vechii moscoviți interziceau, sub pedeapsa cu moartea, orice călătorie. Iar dacă un suveran observă că supușii săi sunt cuprinși de febra migrării în țări străine, el va acționa în mod justificat pentru a-i împiedica de la acest lucru, evitând astfel depopularea propriului său regat. Va pierde el oare ascultarea supușilor săi ca urmare a punerii în aplicare a unei asemenea legi rezonabile și înțelepte ? În orice caz, putem afirma cu certitudine că în această situație le este răpită libertatea de a alege.

Un grup de oameni care trebuie să-și părăsească țara de baștină pentru a popula o regiune nelocuită poate să-și imagineze că în acest fel își vor recăpăta o libertate naturală, însă vor descoperi curând că suveranul din țara lor de origine îi consideră în continuare drept supușii săi și îi tratează ca atare, chiar dacă acum ei locuiesc în afara granițelor acestei țări. Acționând în acest fel, suveranul nu face decât să se conformeze opiniilor comune ale omenirii.

Putem vorbi într-un mod mult mai justificat despre consimțământul *tacit* în situația în care un străin se stabilește într-o țară, fiind dinainte familiarizat cu suveranul, guvernul și legile acelei țări cărora el trebuie să li se supună. Chiar și în acest caz, supunerea sa, deși voluntară, este un

[b] Tacit, *Ann.*, vi, cap. 14.

act mult mai puțin așteptat și pe care nu se contează atât de mult ca în cazul unui cetățean nativ. Din contră, observăm că suveranul din țara sa de origine încă emite pretenții cu privire la el. Și dacă nu-l pedepsește pe acest renegat atunci când îl prinde într-un război în care el se află în slujba noului suveran, această indulgență nu se datorează legii municipale, care în toate țările prevede pedepsirea prizonierilor, ci faptului că suveranii au convenit să reacționeze astfel pentru a împiedica eventualele represalii.

Dacă o întreagă generație de oameni ar părăsi scena dintr-o dată, fiind urmată de o alta, așa cum se întâmplă cu fluturii care iau locul viermilor de mătase, și dacă ei ar avea destulă rațiune pentru a-și putea alege propriul guvern, ceea ce cu siguranță nu se întâmplă niciodată în realitate, ei ar putea în mod voluntar și pe baza consimțământului general să-și stabilească propria lor formă de politică civilă, făcând abstracție de legile și orânduielile strămoșilor lor. Dar societatea umană se află într-un flux permanent, la fiecare oră un om părăsește scena, iar altul își face apariția, și prin urmare este necesar, în vederea menținerii stabilității guvernului, ca noua generație să se conformeze constituției în vigoare și să urmeze îndeaproape calea pe care strămoșii lor, călcând la rândul lor pe urmele înaintașilor lor, au trasat-o pentru ei. Anumite inovații sunt necesare în fiecare dintre instituțiile pe care le-au creat oamenii. Acolo unde acestea sunt făcute de către geniile luminate ale epocii, în spiritul rațiunii, al libertății și justiției, societatea nu are decât de profitat de pe urma lor. Însă dacă aceste inovații au un caracter extrem de radical, violent chiar, societatea se va afla în pericol. Acest lucru este valabil chiar și pentru situația în care inovațiile în cauză sunt opera corpurilor legiuitoare ale statului. Și chiar dacă istoria ne oferă exemple care contrazic cele afirmate mai sus, ele nu trebuie considerate drept precedente, ci doar dovezi ale

faptului că știința politică nu ne pune la dispoziție decât foarte puține reguli care să nu admită excepții și care să nu poată fi dominate de noroc sau întâmplare. Inovațiile violente din vremea lui Henric al VIII-lea au fost opera unui monarh îndrăzneț, dublată de aparența unei autorități legislative. Cele din timpul domniei lui Carol I au fost generate de fanatism și dezbinare. Ambele au avut însă consecințe benefice în final. Dar nu trebuie să uităm că măsurile inovative ale lui Henric al VIII-lea au constituit mult timp o sursă de dezordine și pericol. Iar dacă cele din timpul lui Carol I nu ar fi fost dublate de măsuri care să asigure respectarea lor, societatea ar fi fost cuprinsă de o anarhie totală, făcând imposibilă stabilirea oricărei forme de guvernare.

Să presupunem că un suveran uzurpator, după ce i-a alungat pe prinț și pe familia sa, s-a instalat la domnie pentru zece sau mai mulți ani, având grijă să asigure o asemenea disciplină în rândurile armatei sale și o organizare atât de riguroasă în garnizoane, încât orice revoltă sau murmur împotriva administrației sale să devină imposibile. Putem spune oare în această situație că poporul, care în sinea lui îl detesta pe uzurpator, a consimțit în mod tacit să-i recunoască autoritatea și să i se supună doar ca urmare a faptului că este nevoit să trăiască în regatul acestuia? Să presupunem mai departe că suveranul lor legitim se reinstalează la putere cu ajutorul armatelor pe care le-a strâns în străinătate. El este primit de către poporul său cu bucurie și exaltare, lucru care dovedește cât de greu a îndurat acesta din urmă jugul uzurpatorului. Ajunși aici, am putea să ne întrebăm pe ce se întemeiază titlul monarhului? Cu siguranță că nu este vorba de consimțământul poporului pentru că, deși acesta se supune în mod voluntar autorității monarhului, el nu-și imaginează nici o clipă că acordul său este cel care îi conferă titlul de suveran. Dacă oamenii consimt acest lucru e fiindcă pentru ei suveranul ocupă

deja această poziție prin naștere. Cât despre consimțământul tacit, care poate fi dedus din faptul că ei trăiesc acum sub dominația sa, acesta nu reprezintă mai mult decât cel pe care îl acordaseră tiranului și uzurpatorului.

Afirmând că toate guvernele legitime se întemeiază pe consimțământul poporului, nu facem decât să acordăm acestora o onoare mult mai mare decât merită sau chiar decât ele însele așteaptă sau doresc de la noi. După ce teritoriile cucerite de romani au devenit mult prea întinse pentru a mai putea fi guvernate eficient de către republică, populația de pretutindeni a devenit extrem de recunoscătoare lui Augustus pentru autoritatea pe care el a instaurat-o prin violență asupra lor, dovedind o dispoziție asemănătoare în ce privește supunerea față de succesorul pe care acesta l-a indicat în testamentul său. Spre nefericirea lor, după moartea lui Augustus nu a mai existat o succesiune normală la tronul imperiului, linia conducătorilor fiind întreruptă permanent fie de asasinate private, fie de revolte publice. După eșecul fiecărei familii domnitoare, bandele de pretorieni instalau un nou împărat, un altul era numit de către legiunile din răsărit, iar un al treilea era ales de către cele din Germania. Numai prin sabie se puteau decide asemenea controverse. Într-un imperiu atât de puternic, starea poporului era lamentabilă, nu din cauză că oamenii nu aveau dreptul să-și aleagă împăratul, acest lucru fiind impracticabil, ci pentru că ei nu s-au aflat niciodată sub domnia unor împărați care să se succeadă în mod uniform și legitim. Nu putem spune despre violența, războaiele și vărsarea de sânge ocazionate de fiecare nouă înscăunare că erau blamabile în sine, pentru că ele reprezentau aspectele inevitabile ale unor asemenea evenimente.

Casa de Lancaster a domnit peste această insulă mai mult de șaizeci de ani, și, cu toate acestea, susținătorii trandafirului alb păreau să devină pe zi ce trece tot mai numeroși.

Regimul monarhic actual s-a întemeiat însă într-o perioadă mai îndelungată. Dacă nimeni nu ar mai fi fost de părere că dreptul legitim aparținea altei familii, pentru că nimeni dintre cei de atunci nu avea vârsta la care putea să fi decis atunci când s-a petrecut această expulzare, cum s-ar fi putut să se formeze un consimțământ sau să se promită supunere? Aceasta indică suficient care este opinia omenirii în legătură cu subiectul de față. Noi nu îi condamnăm pe partizanii familiei care a abdicat de la putere pe motiv că și-au păstrat loialitatea lor imaginară un timp atât de îndelungat. Noi îi blamăm doar pentru faptul că susțin o familie care a fost alungată de la putere în mod just și care și-a pierdut orice drept la tron în momentul în care acesta a fost ocupat de o nouă familie regală.

Dacă ar fi să respingem principiul consimțământului popular sau al contractului originar folosindu-ne de argumente mai structurate sau ceva mai filozofice, probabil că următoarele observații ar fi considerate suficiente pentru atingerea acestui scop.

Toate datoriile *morale* pot fi divizate în două categorii. *Primele* sunt acelea către care oamenii sunt împinși de un fel de instinct natural sau înclinație imediată, care operează asupra lor în mod independent de ideea de obligație și de orice perspectivă cu privire la utilitatea privată sau publică. În această categorie se înscriu dragostea față de copii, recunoștința față de binefăcători, mila față de cei nefericiți. Atunci când reflectăm asupra avantajelor pe care asemenea instincte omenești le prezintă pentru societate, sfârșim prin a le acorda întreaga noastră stimă și aprobare morală. Dar persoana care acționează în virtutea lor resimte întreaga lor putere și influență anterior oricărei reflecții.

A *doua* categorie de datorii morale nu se întemeiază pe vreun instinct originar al naturii umane, ele fiind îndeplinite

dintr-un simț al obligației care apare atunci când reflectăm asupra necesităților societății umane, imposibil de satisfăcut în condițiile în care aceste datorii nu sunt respectate. În acest fel, *justiția* sau respectarea proprietății altora, *fidelitatea* sau respectarea promisiunii devin obligatorii și dobândesc autoritatea cuvenită în ochii oamenilor. Este un lucru cert că fiecare om se iubește mai mult pe sine decât pe oricine altcineva și că el este înclinat în mod natural să-și extindă achizițiile sale cât mai mult posibil. Nimic altceva nu poate să reducă această propensiune decât experiența și reflecția, cu ajutorul cărora el descoperă efectele dăunătoare ale acesteia, unul dintre ele fiind disoluția totală a societății. Astfel, înclinația sa originară este controlată și delimitată prin reflecțiile sau observațiile ulterioare.

Datoria politică sau civilă a *supunerii* beneficiază de aceeași explicație precum în cazul obligațiilor naturale legate de justiție și fidelitate. Instinctele noastre primare ne îndeamnă fie să ne lăsăm pradă unei libertăți totale, fie să încercăm să-i supunem pe alții. Numai reflecția este cea care ne convinge să sacrificăm asemenea pasiuni puternice intereselor păcii și ordinii publice. Puțină experiență și reflecție sunt suficiente pentru a ne demonstra că societatea nu poate fi menținută fără autoritatea magistraților, și că această autoritate va cădea imediat în dizgrație dacă nu i se acordă respectul cuvenit. Sesizarea acestor interese generale și evidente este sursa supunerii și a acelei obligații morale pe care i-o atașăm.

Este incorect să considerăm că datoria *supunerii* față de magistrați derivă din aceea a *fidelității* sau a respectării promisiunii și să presupunem mai departe că fiecare individ dă ascultare guvernului ca urmare a unui consimțământ, când este atât de evident că, atât datoria supunerii, cât și aceea a fidelității au aceeași întemeiere și sunt respectate de oameni în virtutea intereselor și necesităților aparente

ale societății. Se spune că suntem obligați să ne supunem suveranului, întrucât am făcut o promisiune tacită în acest sens; dar ce ne forțează oare să ne respectăm această promisiune? Trebuie să observăm aici că relațiile și legăturile oamenilor, care reprezintă un avantaj atât de important, nu pot fi asigurate în nici un fel acolo unde oamenii nu-și respectă angajamentele. În aceeași manieră, putem afirma că oamenii nu ar putea să trăiască în societate, cel puțin în una civilizată, fără legi, magistrați și judecători care să împiedice asuprirea celui slab de către cel puternic, atacul celui violent asupra celui drept și echitabil. Chiar dacă obligația supunerii are o forță și o autoritate similară cu aceea a fidelității, nu câștigăm nimic integrând-o pe una în cealaltă. Interesele generale și nevoile societății sunt explicații suficiente ale ambelor datorii.

Dacă aș fi întrebat care este rațiunea acelei obediențe pe care o datorăm guvernului, aș răspunde negreșit: *Pentru că societatea nu ar putea să subziste altfel.* Acest răspuns este clar și inteligibil pentru toată lumea. În schimb, răspunsul vostru ar fi: *Pentru că trebuie să ne respectăm cuvântul.* Dar, în afară de faptul că nici o persoană care nu este familiară cu vreun sistem filozofic nu poate să înțeleagă sau să accepte acest răspuns, voi înșivă vă veți afla într-o poziție dificilă atunci când cineva v-ar întreba: *De ce suntem obligați să ne respectăm cuvântul?* În această situație, nu veți putea răspunde altfel decât făcând un apel direct la ceea ce întemeiază obligația noastră de a ne supune.

Mai departe va trebui însă să răspundem la întrebările: *Cine este persoana căreia îi datorăm această supunere?* și *Care este suveranul nostru legitim?* Această problemă este una dintre cele mai dificil de soluționat și care generează discuții infinite. Atunci când oamenii se află în situația fericită de a răspunde: *Actualul nostru suveran, care a moștenit titlul pe linie directă de la strămoșii lui, care au guvernat*

țara din timpuri foarte îndepărtate, răspunsul lor nu admite nici un fel de obiecție, chiar dacă istoricii, mergând pe linia descendenței acelei familii regale, află, așa cum se întâmplă de obicei, că autoritatea sa originară se întemeiază pe uzurpare și violență. Se admite îndeobște că justiția privată, sau abținerea de la proprietățile altora, este cea mai importantă dintre virtuți. Și cu toate acestea rațiunea ne spune că, la o examinare atentă a proprietăților durabile, cum ar fi pământul sau casele, vom vedea că în decursul circuitului lor de la un proprietar la altul a existat cu certitudine un moment în care această trecere s-a făcut în mod nedrept și prin fraudă. În general, necesitățile societății umane, din sfera publică sau privată, nu pot face însă obiectul unei cercetări atât de exacte. Și nu există virtute sau datorie morală care să nu se risipească dacă o examinăm în lumina unei filozofii false, sub toate unghiurile în care o putem răsuci conform unor reguli strâmbe ale logicii.

Problema proprietății private a umplut nenumărate volume de drept și filozofie, dacă punem la socoteală și comentariile la textele originale, și, cu toate acestea, putem spune cu certitudine că multe din regulile stabilite acolo sunt inexacte, ambigue și arbitrare. Aceeași concluzie se impune cu privire la problema succesiunii și a drepturilor suveranilor, împreună cu cea a formelor de guvernare. Există, fără îndoială, câteva situații care apar, în special în perioada de început a oricărei guvernări, și care nu pot fi tratate în acord cu legile dreptății și ale echității. Astfel, istoricul Rapin susține că disputa dintre Eduard al III-lea și Filip de Valois a fost una de acest gen, care nu putea fi decisă decât cu ajutorul cerului, cu alte cuvinte prin război și violență.

Cine ar putea spune dacă Germanicus sau Drusus ar fi trebuit să-i succeadă lui Tiberiu în situația în care el nu ar fi desemnat cât era în viață pe nici unul dintre aceștia?

Ar trebui oare ca o națiune să considere că dreptul celui adoptat este echivalent cu dreptul sângelui, în condițiile în care acest lucru este valabil la nivelul familiilor private, și a fost de asemenea recunoscut la nivel public în două cazuri? Trebuia oare ca Germanicus să fie recunoscut ca fiul cel mai mare al lui Tiberiu, pe motiv că el s-a născut înaintea lui Drusus, sau ca fiul cel mai mic, deoarece a fost adoptat după nașterea fratelui său? Trebuia ca dreptul celui mai mare să fie recunoscut la nivelul unei națiuni, atâta vreme cât el nu se practica în cadrul familiilor private? Trebuia oare ca Imperiul Roman din acea vreme să fie considerat unul în care succesiunea la tron era asigurată pe baze ereditare, ca urmare a celor două exemple menționate, sau trebuia ca acesta să fie privit, chiar la data aceea timpurie, ca aparținând celui mai puternic sau posesorului prezent, fiind întemeiat pe un act atât de recent de uzurpare?

Commodus a urcat pe tron după o succesiune îndelungată de împărați remarcabili, care și-au dobândit titlul imperial nu prin naștere sau prin alegeri publice, ci în urma ritualului fictiv al adopției. Acest desfrânat sângeros a fost omorât printr-o conspirație pusă la cale de amanta sa și de iubitul ei, care la acea vreme era prefectul gărzii pretoriene. Cei doi au deliberat imediat cu privire la alegerea unui nou stăpân al lumii, ca să ne exprimăm în maniera acelor timpuri, convenind în cele din urmă asupra lui Pertinax. Înainte ca moartea tiranului să fie anunțată, prefectul a mers în secret la acest senator, care, văzându-l însoțit de soldați, și-a imaginat că de fapt Commodus ordonase execuția sa. El a fost însă imediat salutat ca împărat de către ofițer și însoțitorii săi, aclamat cu bucurie de către populație, neacceptat de bunăvoie de către gărzi, recunoscut formal de către senat și primit pasiv de către provinciile și armatele imperiului.

Nemulțumirea pretorienilor a generat o revoltă neașteptată, care a dus la moartea acelui împărat remarcabil. Iar omenirea rămânând acum fără stăpân și fără guvern, gărzile au găsit de cuviință să scoată imperiul la vânzare. Iulian, cumpărătorul, a fost proclamat de către soldați, recunoscut de către senat, iar populația i s-a supus la rândul ei, și poate că i s-ar fi supus și provinciile, dacă invidia legiunilor nu ar fi iscat opoziție și rezistență. În Siria, Pescennius Niger s-a ales el însuși împărat, câștigând consimțământul tumultuos al armatei sale, precum și bunăvoința secretă a senatului și a poporului Romei. În Britania, Albinus a găsit de cuviință să avanseze și el asemenea pretenții la conducere dar, în cele din urmă, Severus, care guverna Panonia în acel timp, a triumfat asupra celor doi. Abilul politician și războinic, găsind că originea sa era nedemnă de coroana imperială, a pretins inițial că intenția sa este doar de a răzbuna moartea lui Pertinax. El a ajuns în Italia, ca general în fruntea armatelor sale, l-a învins pe Iulian, după care senatul, sub presiunea momentului, l-a recunoscut ca împărat, fără să știm exact dacă a existat vreo încuviințare măcar din partea soldaților. La puțin timp după aceea, el a dat curs autorității sale violente, supunându-i pe Niger și pe Albinus.[c]

Inter hoec Gordianus Caesar (spune Capitolinus, referindu-se la o altă perioadă) *sublatus a militibus*, Imperator *est appelatus, quia non erat alius in praesenti.*[*] Trebuie să menționăm că Gordian avea la acea dată paisprezece ani.

În istoria împăraților există multe alte exemple de acest gen, cum ar fi cel al succesorilor lui Alexandru, situație care se regăsește și în multe alte țări. Nimic nu poate să

[c] Herodian, lib. ii.

[*] „Între timp, Gordian Cezar a fost ridicat la rangul de împărat de către soldați, nefiind nimeni altcineva la îndemână." (*N.t.*)

aibă consecințe mai nefericite decât un guvern despotic de acest fel, în care succesiunea este întreruptă și neuniformă, la fiecare întrerupere trebuind să fie determinată prin forță sau prin vot. Într-un regim liber, această problemă este adeseori inevitabilă dar, în același timp, este mult mai puțin periculoasă. Acolo, interesele libertății îi determină în mod frecvent pe oameni să modifice succesiunea la tron în scopul asigurării securității lor. Constituția acelui regim fiind divizată, poate să mențină o stabilitate suficientă, ea bazându-se pe membrii democrați sau aristocrați chiar dacă, la nivel monarhic, trebuie modificată uneori pentru a se acomoda cu celelalte două părți.

Într-un guvern absolutist, unde nu există un suveran legitim care să aibă un titlu legal la tron, situația poate fi soluționată simplu, în favoarea primului ocupant. Exemple de acest fel sunt destul de frecvente, în special în cazul monarhiilor răsăritene. Atunci când o dinastie se stinge, voința și hotărârea ultimului suveran trebuie să fie privite ca singurele în măsură să stabilească succesiunea la tron. Astfel, edictul lui Ludovic al XIV-lea, care recunoștea prinților bastarzi dreptul la succesiune în situația în care cei legitimi ar fi eșuat în acest sens, ar trebui să aibă autoritate în asemenea situații.[d] De asemenea, voința lui Carol al II-lea

[d] Este remarcabil că obiecțiile aduse de ducele de Bourbon și de prinții legitimi împotriva unei hotărâri asemănătoare din partea lui Ludovic al XVI-lea fac apel în bună măsură la doctrina *contractului originar* chiar și în circumstanțele acelui regim absolutist. Națiunea franceză, spun ei, alegându-i pe Hugo Capet și pe urmașii săi, în condițiile în care familia regală anterioară eșuase să-i conducă pe ei și pe urmașii lor, și-a exprimat astfel un drept tacit de a alege o nouă familie regală, iar acest drept a fost încălcat prin desemnarea la tron a prinților bastarzi fără consimțământul națiunii. Contele de Boulainvilliers, care a scris în apărarea prinților bastarzi, a ridiculizat această noțiune de contract originar, în special în

a fost cea care a dispus de întreaga monarhie spaniolă. Orice act de cedare din partea vechiului proprietar, în special atunci când acesta se datorează unui act de cucerire, este considerat în măsură să confere un titlu legitim noului proprietar. Obligația generală pe care o avem de a ne supune conducerii țării se întemeiază pe interesele și nevoile societății, și, în acest sens, ea este o obligație foarte puternică. Hotărârea de a ne supune unui anumit suveran și sau unui anumit guvern este cel mai adesea incertă și suspectă. În asemenea situații, autoritatea cea mai mare o are posesiunea prezentă, aceasta acționând mai puternic decât în cazul proprietăților private, deoarece nerespectarea ei duce la dezordine, revoluții și schimbări ale guvernului.

Să observăm, înainte de a ajunge la concluzia finală a acestui eseu, că, dacă în problemele legate de științele speculative ale metafizicii, filozofie naturală sau astronomie este nepotrivit și neconcludent să apelăm la opinia generală, în chestiunile legate de morală sau de critică socială [*criticism*] acesta este adevăratul standard la care trebuie să ne raportăm pentru a rezolva orice controversă care s-ar putea ivi. Și nimic nu reprezintă o dovadă mai clară a faptului că o teorie de acest fel este eronată decât că ea duce la paradoxuri și este potrivnică sentimentelor comune

---

aplicațiile ei în cazul lui Hugo Capet, care s-a urcat pe tron făcând uz de aceleași mijloace precum cuceritorii sau uzurpatorii. Titlul său regal a fost recunoscut de către stat după ce s-a pus el însuși în posesia lui; este oare acesta un contract sau rezultatul unei alegeri? Contele de Boulainvilliers era un recunoscut republican, dar în același timp și un reputat om de cultură și un foarte bun cunoscător al istoriei. El știa că poporul nu este aproape niciodată consultat în situațiile revoluționare care impun stabilirea unui nou regim, și că doar timpul este cel care atribuie autoritate și legitimitate lucrurilor întemeiate inițial pe forță și pe violență. Vezi *Etat de la France*, vol. III.

ale omenirii, precum și practicii și opiniilor tuturor națiunilor din toate timpurile. Doctrina care afirmă că la baza unui guvern legitim se afla un *contract originar*, sau consimțământul poporului, aparține în mod evident acestui gen. Nici cei mai reputați partizani ai săi nu au rețineri în a afirma că *monarhia absolută este incompatibilă cu societatea civilă, ea nepermițând existența unui guvern civil*[e] și că *puterea supremă în stat nu poate să preleveze nici o parte a proprietății vreunui om, prin taxe sau impozite, fără consimțământul său ori al reprezentanților săi*[f]. Este ușor să ne dăm seama ce autoritate poate să aibă orice justificare morală care duce, în orice colț al lumii cu excepția acestui regat, la opinii atât de largi despre practica generală a omenirii.

Singurul pasaj pe care l-am descoperit în lucrările autorilor antici în care se afirmă că obligația de a ne supune guvernului se datorează unei promisiuni este în dialogul *Criton* al lui Platon, unde Socrate refuză să scape din închisoare pentru că făgăduise în mod tacit să se supună legilor cetății. În acest fel, el construiește o consecință conservatoare [*tory*] a obedienței pasive pe fundamentul liberal [*whig*] al contractului originar.

Nu trebuie să ne așteptăm la noi descoperiri cu privire la aceste chestiuni. Dacă, până foarte târziu, rareori și-a închipuit cineva că vreo formă de guvernare are la bază un contract, este cert acum că ea nu poate avea, în general, un asemenea fundament.

Anticii se refereau la rebeliune folosind de obicei următorii termeni: *neoterizein, novas res moliri*[*].

---

[e] Vezi Locke despre guvernare, cap. vii., sec. 90.

[f] *Id.*, cap. xi, par. 138, 139, 140.

[*] A introduce inovații. (*N.t.*)

17
DESPRE OBEDIENȚA PASIVĂ

În eseul anterior am încercat să combatem sistemele politice *speculative* avansate până la această dată, precum și sistemul religios al unuia dintre partide, alături de cel filozofic al celuilalt. Ne propunem în cele ce urmează să examinăm consecințele *practice* pe care fiecare partid le indică în legătură cu înclinațiile de supunere față de un suveran.

În vreme ce obligația față de respectarea dreptății este întemeiată în întregime pe interesele societății, fapt ce presupune abținerea reciprocă de la proprietatea celuilalt în scopul conservării păcii în rândul omenirii, este evident că, atunci când înfăptuirea dreptății este însoțită de urmări foarte periculoase, această virtute trebuie suspendată, dându-se întâietate utilității publice foarte presante și neobișnuite în asemenea situații. Maxima *fiat Justitia ruat Coelum* (să se facă dreptate chiar cu prețul distrugerii universului) este falsă, căci sacrificarea scopului în favoarea mijloacelor nu face decât să susțină o idee cel puțin neobișnuită cu privire la ordinea îndatoririlor. Care guvernator al unui oraș ar ezita să dea foc suburbiilor sale atunci când acest lucru ar încetini înaintarea inamicilor? Sau care general ar ezita să prade o țară neutră, atunci când stringențele războiului impun acest lucru, neputând să găsească o altă cale pentru a-și menține armata? În același fel se poate vorbi și despre îndatorirea supunerii. Simțul

comun ne învață că, deși guvernul ne constrânge să ne supunem din rațiuni ce țin de utilitatea publică, în circumstanțe extraordinare, atunci când supunerea duce în mod evident la ruina publică, această îndatorire trebuie să facă loc unei obligații primare și originare. *Salus populi suprema lex* (siguranța poporului este suprema lege). Această maximă este în acord cu sentimentele oamenilor din toate timpurile. De altfel, este imposibil să existe cineva care, atunci când citește despre revoltele împotriva lui Nero sau a lui Filip al II-lea, să fie atât de pătruns de spiritul de partid încât, pe măsură ce citește, să nu dorească succesul acestor întreprinderi și să nu îi aclame pe autorii lor. Chiar și selecta noastră tabără monarhică, în ciuda sublimelor sale teorii, este forțată în asemenea cazuri să judece, să simtă și să aprobe la unison cu restul omenirii.

Astfel, rezistența fiind acceptată în cazuri extraordinare, problema gradului de necesitate care o poate justifica, făcând-o recomandabilă și legitimă, rămâne în seama teoreticienilor abili. Aici trebuie să mărturisesc că mă voi situa întotdeauna de partea acelora care desemnează foarte strict limitele supunerii și care consideră încălcarea lor drept ultimul refugiu al disperării, în cazul în care populația se află în cel mai mare pericol, în fața tiraniei și a violenței. Căci, în afară de relele războiului civil ce urmează, de regulă, oricărei revolte, este evident că, dacă apare în popor o dispoziție către rebeliune, ea devine principala cauză a comportamentului tiranic al conducătorilor, forțându-i să adopte numeroase măsuri violente la care, de altfel, nici nu s-ar fi gândit dacă toată lumea ar fi fost mai degrabă înclinată către supunere și obediență. Astfel, tiranicidul sau asasinatul [conducătorilor], despre care pomenesc aprobator maximele antice, în loc să-i facă pe tirani și pe uzurpatori să se teamă, îi face de zeci de ori mai fioroși și mai neîmblânziți, motiv pentru care acesta a fost abolit în mod

just de către legile popoarelor și condamnat în mod universal ca o metodă barbară și nepotrivită pentru a face dreptate împotriva celor care provoacă dezordine în societate.

Trebuie să considerăm de asemenea că, atâta vreme cât obediența este în condiții normale datoria noastră, ea trebuie să fie inculcată în cel mai înalt grad, nefiind nimic mai neobișnuit decât grija nemăsurată și solicitudinea în a postula toate cazurile în care rezistența este permisă. Chiar dacă filozoful admite în mod just în cursul argumentărilor sale că regulile dreptății pot fi suspendate în situații de extremă urgență, ce impresie ar putea să facă un predicator sau un cazuist care și-ar stabili ca obiect principal al preocupărilor sale identificarea unor asemenea situații și propovăduirea lor cu toată vehemența argumentării și elocvenței? Nu ar fi mai degrabă sarcina lor aceea de a inculca doctrina generală, decât să-i prezinte excepțiile particulare, pe care noi suntem, se pare, mult mai înclinați să le receptăm și să le extindem?

Există totuși două circumstanțe care pot fi invocate în apărarea acelora dintre noi care, cu atâta îndârjire, au promovat cauzele rezistenței, cauze care, trebuie să admitem, sunt în general periculoase și distructive pentru societatea civilă. *Prima* dintre acestea se referă la faptul că opozanții rezistenței au împins doctrina obedienței înspre asemenea limite extravagante, încât nu numai că nu au menționat excepțiile de rigoare în situațiile excepționale (ceea ce ar putea fi, probabil, scuzat), dar chiar le-au exclus în mod explicit, devenind astfel necesar să se insiste asupra acestor excepții și să se apere drepturile adevărului și libertății oprimate. *A doua* — și, probabil, cea mai îndreptățită circumstanță — se întemeiază pe natura constituției britanice și pe forma de guvernământ.

O caracteristică aproape unică a constituției noastre este aceea de a învesti primul magistrat cu o asemenea

autoritate și demnitate încât, deși puterea sa este limitată prin lege, el este într-un fel, în ceea ce privește propria-i persoană, deasupra legilor și nu poate fi chestionat sau pedepsit pentru nici o greșeală sau infracțiune pe care le-ar putea comite. Cât despre miniștrii săi, adică cei care acționează pe baza unui mandat încredințat de el, numai ei pot fi deferiți justiției și, în vreme ce prințul înclină, de dragul siguranței personale, să lase legilor cale liberă, aceeași securitate se poate obține și prin pedepsirea acestor subordonați ai săi, ceea ce evită, în același timp, un război civil, care ar fi astfel o consecință inevitabilă dacă atacul [celor nedreptățiți] s-ar îndrepta invariabil direct asupra suveranului [responsabil de injustiție]. Însă, deși constituția aduce un omagiu salutar prințului, nu trebuie niciodată să se înțeleagă, pe baza acestei maxime [a imunității suveranului], că ea și-ar pregăti propria ruină sau că ar stipula o supunere oarbă când acesta și-ar proteja miniștrii, ar persevera în nedreptăți și ar uzurpa întreaga putere în stat [*commonwealth*]. Într-adevăr, această situație nu este menționată în mod explicit de către legi, pentru că este imposibil ca acestea, în stipulările lor uzuale, să poată furniza un remediu împotriva ei sau să învestească vreun magistrat cu o asemenea autoritate superioară capabilă să limiteze acțiunile extravagante ale prințului. Dar cum un drept fără remediu reprezintă o absurditate, această situație este prevăzută cu remediul excepțional al rezistenței, în condițiile extreme în care constituția nu poate fi apărată decât în acest fel. Prin urmare, guvernul britanic trebuie să facă uz de dreptul la rezistență mai frecvent decât alte guverne care sunt mai simple și mai puțin divizate. Acolo unde regele este suveran absolut, el este mult mai puțin tentat să comită asemenea acte excesive de tiranie care pot provoca revoltă. Dar acolo unde puterea sa este limitată, iar ambiția sa imprudentă, fără să fie necesare alte mari vicii, ele pot să-l conducă

spre asemenea situații periculoase. Se presupune că acesta a fost cazul cu Carol I și, am putea spune pe bună dreptate, acum, când animozitățile au luat sfârșit, cu Iacob al II-lea. Aceștia au fost, cel puțin în particular, inofensivi, dacă nu cumva niște oameni buni, dar interpretând greșit natura constituției noastre, precum și mărind excesiv puterea legislativă, ei au făcut necesare luările de poziție vehemente împotriva lor și chiar, în ceea ce-l privește pe cel din urmă, subminarea formală a autorității lui, de care el s-a folosit cu atâta imprudență și indiscreție.

18
DESPRE COALIȚIA PARTIDELOR

Într-o guvernare liberă, abolirea tuturor distincțiilor de partid poate să nu fie nici practicabilă, nici dezirabilă. Singurele partide periculoase sunt acelea care susțin puncte de vedere opuse față de ceea ce constituie chestiunile esențiale ale guvernării, față de problema succesiunii Coroanei, precum și față de privilegiile considerabile ale câtorva membri ai guvernării; acolo unde nu e loc pentru vreun compromis sau vreo ajustare a situației existente, iar controversele sunt atât de importante, încât justifică până și o opoziție înarmată față de pretențiile antagoniștilor. De mai bine de un secol, o asemenea animozitate caracterizează relațiile dintre partidele Angliei; o animozitate care uneori a dat naștere războiului civil, ce a ocazionat revoluții violente și a constituit un pericol permanent pentru pacea și liniștea națiunii. Dar, în condițiile în care în ultima vreme au apărut simptome evidente ale unei dorințe universale de a aboli aceste diferențe dintre partide, această tendință către formarea unei coaliții permite întrezărirea unei viitoare fericiri ce trebuie cultivată și promovată de fiecare persoană care își iubește țara.

Nu există o modalitate mai potrivită de a promova un final atât de fericit decât aceea de a împiedica stările conflictuale dintre partide, de a încuraja opiniile moderate și de a găsi un mediu potrivit pentru soluționarea tuturor disputelor, de a-l convinge pe fiecare că opozantul său

poate să aibă uneori dreptate și de a menține un echilibru între aprecierile și acuzațiile pe care le aducem celorlalți. Eseurile despre *contractul originar* și *obediența pasivă* tratează problema controverselor *filozofice* și *practice* dintre partide, intenția lor fiind aceea de a demonstra că nici una dintre părțile aflate în opoziție nu este susținută în argumentările sale de raționamente impecabile, așa cum încearcă de obicei să se flateze. În cele ce urmează, vom aborda cu aceeași moderație problema disputelor *istorice* dintre partide, arătând că fiecare pornea de la afirmații plauzibile susținute și de o parte, și de cealaltă de oameni plini de înțelepciune, care doreau binele țării lor, și că animozitatea existentă în trecut între facțiunile politice nu are o altă cauză decât prejudecățile înguste și pasiunile interesate.

Partidul popular [*popular party*], care la ceva vreme a căpătat denumirea de partid liberal [*whig*], poate să justifice cu argumente doar aparent veridice opoziția față de Coroană, în spiritul căreia a fost alcătuită constituția noastră liberă de astăzi. Deși el este obligat să recunoască faptul că de-a lungul mai multor domnii de dinaintea celei a regelui Carol I, au existat multe precedente în favoarea susținerii prerogativelor monarhului, el consideră că nu mai există nici un motiv întemeiat în vederea supunerii față de o autoritate atât de periculoasă. Iată care ar fi argumentele acestui partid în favoarea unei asemenea opinii. Deoarece drepturile oamenilor trebuie considerate ca fiind dintotdeauna sacre, orice impunere, oricât de justificată ar fi ea, a tiraniei sau a unei puteri arbitrare nu poate să aibă o putere suficientă pentru a le aboli. Libertatea este un dar atât de inestimabil, încât, ori de câte ori apare vreo posibilitate de a o recâștiga, nu trebuie ca națiunea respectivă să-și precupețească vreun efort, fie că e vorba de vărsare de sânge sau de renunțarea la averi. Toate instituțiile omenești, și mai presus de toate guvernul, se află într-o continuă fluctuație.

Nu există rege care să nu se folosească de orice ocazie pentru a-și extinde prerogativele și, dacă nu s-ar ivi și alte oportunități favorabile extinderii și asigurării privilegiilor poporului, cu siguranță că s-ar ajunge la un despotism universal. Exemplul tuturor națiunilor vecine ne arată că nu este deloc indicat să se încredințeze Coroanei aceleași înalte prerogative care au fost exercitate în epocile îndepărtate și primitive. Și cu toate că exemplul unor domnii recente poate să pledeze în favoarea unei puteri oarecum arbitrare a prințului, multe din domniile din vremurile mai îndepărtate oferă exemple ale unor restricții mai severe impuse Coroanei, iar acele pretenții ale Parlamentului, considerate acum drept inovații, nu reprezintă altceva decât reafirmarea unor drepturi juste ale poporului.

Aceste opinii, departe de a fi odioase, sunt generoase și nobile. De afirmarea și succesul lor depind de fapt libertatea regatului și probabil cultura lui, spiritul întreprinzător, comerțul și puterea navală. Datorită lor în principal Anglia se distinge în mod deosebit față de celelalte națiuni și aspiră să rivalizeze cu cele mai libere și mai ilustre republici ale Antichității. Dar, cum toate aceste consecințe importante nu puteau fi prevăzute la vremea la care a început lupta pentru afirmarea lor, monarhiștii din acele timpuri au căutat argumente bine întemeiate capabile să justifice susținerea prerogativelor de care se bucura prințul aflat atunci la putere. Vom descrie situația așa cum le-a apărut acestora în adunările Parlamentului care, prin încălcările sale violente ale prerogativelor Coroanei, a dus la război civil.

Singura regulă după care se conduce un guvern, ar fi putut spune ei, este aceea care derivă din experiență și practică. Rațiunea este un ghid atât de incert, încât adeseori dă naștere îndoielii și controverselor. Căci dacă ea ar fi predominat vreodată în ce privește judecățile oamenilor, cu siguranță că aceștia din urmă ar fi considerat-o în continuare

drept singurul ghid al comportamentului lor. În această situație, ei ar fi continuat să trăiască într-o stare de natură primitivă, izolați și nesupuși vreunui guvern politic a cărui unică bază nu este rațiunea pură, ci autoritatea și precedentul. Rupeți aceste legături și nu veți face decât să dizolvați întreaga societate civilă, lăsându-l pe fiecare individ să-și consulte interesele private făcând apel la acele expediente pe care apetitul său, deghizat în rațiune, i le dictează. Spiritul de inovație este în sine periculos, oricât de avantajos ar putea să apară obiectul său. Este un adevăr atât de evident, încât chiar și partidul popular îl ia în considerație și, ca urmare, membrii săi își ascund intenția de a încălca prerogativele regale sub pretenția plauzibilă a recâștigării vechilor libertăți ale poporului.

Dar, admițând toate supozițiile acestui partid, trebuie să spunem că prerogativele actuale ale Coroanei au fost stabilite în mod incontestabil de la ascensiunea Casei Tudor, o perioadă care însumează o sută șaizeci de ani și care poate fi considerată suficientă pentru a oferi stabilitate oricărei constituții. Nu ar fi fost oare ridicol ca în timpul domniei împăratului Adrian să se susțină că guvernul este întemeiat pe constituția republicană sau să se presupună că drepturile anterioare ale senatului, consulilor și tribunilor sunt încă valabile?

Dar pretențiile actuale ale monarhilor englezi sunt mult mai favorabile decât cele ale împăraților romani. Autoritatea lui Augustus se întemeia pe un act de uzurpare, săvârșit prin violența armelor, lucru care este evident pentru orice cititor al istoriei Imperiului Roman. Dar dacă Henric al VII-lea a mărit cu adevărat puterea Coroanei, așa cum se susține, el a făcut-o prin mișcări greu de sesizat de către populație și chiar de către istorici și politicieni. Noul guvern, dacă îl putem numi astfel, a luat naștere printr-o transformare imperceptibilă a celui anterior, pe temeiul

căruia s-a construit. Aici avem de-a face cu una dintre acele revoluții graduale care se petrec, oriunde, în treburile omenești.

Casa Tudor și, după ea, cea a Stuarților nu au exercitat alte prerogative în afară de cele stabilite și practicate pe vremea Plantageneților. Despre nici unul dintre titlurile autorității lor nu se poate spune că reprezenta o inovație. Singura diferență este că, probabil, primii regi și-au exercitat aceste puteri numai în anumite perioade, ei nefiind capabili, din cauza opoziției permanente manifestate de nobilii lor, să stabilească o ordine administrativă fixă. Dar singura concluzie pe care o putem trage în acest caz este că acele timpuri străvechi erau mult mai turbulente decât cele prezente și că autoritatea regală, constituția și legile au câștigat în cele din urmă, din fericire, un ascendent asupra situației trecute.

Oare cu ce scop partidul popular vorbește acum despre refacerea vechii constituții? În acele timpuri, nobilii erau cei care controlau puterea regilor, și nu oamenii de rând: poporul nu avea autoritate, iar libertatea sa era foarte limitată ori nu exista deloc, până când monarhul, suprimându-i pe acești tirani răzvrătiți, punea în aplicare legile, obligându-i pe toți supușii, în mod egal, să respecte drepturile celorlalți, precum și privilegiile și proprietățile lor. Dacă este necesar să ne întoarcem la vechea și primitiva constituție feudală, atunci s-ar cuveni ca acei nobili care au acum o atitudine atât de insolentă față de suveranul lor să dea primii un exemplu. Ar trebui să-l curteze pe un nobil din vecinătate pentru a fi angajați de acesta și, supunându-i-se, să obțină protecție din partea lui, precum și permisiunea de a-i jefui și de a-i oprima pe cei inferiori. Aceasta era condiția oamenilor de rând în vremurile îndepărtate.

Dar cât de departe trebuie să mergem în acest recurs la vechile constituții și forme de guvernare? A existat o

constituție chiar mai veche decât aceea la care fac apel acești inovatori. În acea perioadă nu exista *Magna Charta*; nobilii aveau privilegii bine stabilite, în timp ce Camera Comunelor probabil că nici nu exista.

Este ridicol să-i auzi pe cei din Camera Comunelor vorbind despre renașterea vechilor instituții, de vreme ce ei și-au asumat prin uzurpare întreaga putere a guvernării. Oare nu se știe că, deși reprezentanții Camerelor primesc salarii de la alegătorii lor, statutul de membru al Camerei inferioare a fost întotdeauna considerat o povară și nicidecum un privilegiu? Vor putea ei oare să ne convingă de faptul că puterea, care dintre toate achizițiile oamenilor este cea mai râvnită, și în comparație cu care chiar și reputația, plăcerile și bogățiile pălesc, poate fi privită de vreun om ca o povară?

Se spune că proprietățile achiziționate recent de către cei din Camera Comunelor îi îndreptățesc să aibă o putere mai mare decât aceea a strămoșilor lor. Însă această mărire a proprietăților lor se datorează unei creșteri a libertății și securității lor. Prin urmare, ei trebuie să admită că strămoșii lor, în vreme ce autoritatea suveranului era limitată de către nobilii rebeli, se bucurau de mai puțină libertate decât au obținut ei după ce puterea suveranului s-a întărit. Ei trebuie să se bucure cu moderație de această libertate și să nu o impieteze prin pretenții exorbitante sau să o folosească drept pretext pentru inovații nesfârșite.

Adevărata manieră de guvernare este cea care derivă din practica vremurilor actuale. Ea are cea mai mare autoritate, pentru că este recentă, și tot din acest motiv este cea mai cunoscută. Cine i-a asigurat pe acei tribuni că Plantageneții nu au exercitat o autoritate la fel de mare ca cea a Tudorilor? Istoricii, spun ei, nu-i menționează. Dar istoricii sunt de asemenea tăcuți cu privire la principalele prerogative ale monarhilor proveniți din Casa Tudor. Acolo

unde vreo putere sau vreo prerogativă este stabilită în mod clar și neîndoielnic, exercitarea lor apare ca un lucru firesc, ea putând fi astfel trecută cu vederea de către istorii și anale. Dacă nu am avea alte memorii din vremea domniei reginei Elisabeta, în afară de cele păstrate de Camden, cel mai exhaustiv, mai obiectiv și mai exact dintre istoricii noștri, am fi de-a dreptul ignoranți cu privire la cele mai importante maxime ale guvernării sale.

Oare nu este adevărat că prezentul guvern monarhic a fost autorizat în întregime de către oamenii legii, proslăvit de către oamenii Bisericii, recunoscut de către politicieni și aprobat, chiar dacă nu într-un mod entuziast, de către populație în general, și toate acestea de-a lungul unei perioade de cel puțin 160 de ani, fără să se înregistreze cel mai mic murmur sau cea mai măruntă controversă la adresa sa? Cu siguranță că acest consimțământ general, care se înregistrează de atât de multă vreme, trebuie să fie suficient pentru a asigura legitimitatea și validitatea unei constituții. Dacă originea autorității se află, așa cum se susține, în popor, iată că avem aici consimțământul acestuia exprimat în cei mai expliciți și mai direcți termeni care pot fi doriți sau imaginați.

Dar poporul nu trebuie să pretindă, din cauză că el este cel care, prin consimțământul său, pune bazele unei guvernări, să i se permită să le submineze și să le desființeze după propria lui plăcere. Aceste cerințe arogante și subversive nu se sfârșesc niciodată. Puterea Coroanei este atacată în felul acesta în mod deschis; nobilimea este de asemenea într-un pericol vizibil; mica nobilime va fi și ea expusă aceluiași pericol, iar liderii poporului, care se vor începe să se considere la rândul lor ca făcând parte din rândurile acesteia, vor împărtăși aceeași soartă; iar poporul însuși, devenind incapabil de a fi guvernat și neaflându-se sub constrângerea vreunei autorități, trebuie, în scopul asigurării

păcii, să admită în locul monarhilor săi legitimi și blânzi o succesiune de tirani militari și despotici.

Consecințele acestui fapt sunt cu atât mai de temut cu cât furia populației, deși deghizată sub pretențiile libertății civile, este în realitate mânată de fanatismul religios, cel mai incontrolabil, mai încăpățânat și mai orb dintre principiile după care natura umană poate fi condusă. Mânia poporului este înspăimântătoare, indiferent de principiile care o activează, consecințele ei fiind cu atât mai periculoase atunci când ea se conduce după un principiu care respinge orice control din partea autorității, a legii sau a rațiunii.

Acestea ar fi argumentele de care fiecare partid ar putea să se folosească pentru a motiva conduita predecesorilor săi în timpul acelei mari crize. Evenimentul acesta a demonstrat, dacă putem spune astfel, că argumentele partidului popular erau bine întemeiate, dar probabil că, în acord cu maximele avansate de oamenii legii și de politicieni, punctele de vedere ale monarhiștilor trebuie să fi apărut dinainte mult mai solide, mai sigure și mai legitime. Este sigur însă că, cu cât vom fi mai moderați în ce privește relatarea evenimentelor trecute, cu atât vom fi mai capabili să întemeiem o coaliție solidă a partidelor și un acord deplin exprimat față de prezentul regim. Moderația reprezintă o atitudine care favorizează orice formă de guvernare; numai excesul de zel poate să răstoarne puterea, iar întreținerea unei asemenea stări de spirit între prieteni e de natură să-i contagieze și pe opozanții lor. Tranziția de la o opoziție moderată față de un regim la o supunere deplină față de acesta este adeseori un lucru ușor și dificil de sesizat.

Există multe argumente invincibile care pot determina partidul nemulțumit să-și dea acordul deplin față de prezenta întocmire a constituției. Membrii săi pot să observe că spiritul libertății civile, deși asociat la început cu fanatismul religios, poate fi curățat acum de această contaminare,

căpătând un aspect mai original și mai atrăgător, prieten al toleranței și stimulent al tuturor sentimentelor generoase care onorează natura umană. Ei mai pot să vadă și că cerințele poporului nu sunt nelimitate și nesfârșite și, după o potrivită cenzurare a prerogativelor cele mai înalte ale Coroanei, ei pot să manifeste în continuare același respect față de monarhie, de nobilime și de vechile instituții. Mai presus de toate, ei trebuie să remarce că principiul care a întărit puterea partidului lor și de unde acesta își alimenta în special autoritatea i-a părăsit acum, trecând de partea opozanților lor. Planul pentru libertate este stabilit, efectele sale fericite sunt demonstrate de către experiență, trecerea unei perioade îndelungate de timp i-a conferit stabilitate, și oricine ar încerca să-l răstoarne și să readucă vechea formă de guvernare sau familia regală care a abdicat se va expune, pe lângă alte acuzații grave, reproșului de a fi mânat de un spirit părtinitor și inovator. În timp ce parcurg istoria evenimentelor trecute, ei trebuie să reflecteze atât la faptul că acele drepturi ale Coroanei despre care pomenește istoria au fost de atunci anihilate, cât și că tirania, violența și opresiunea generate adesea de acele drepturi sunt niște efecte periculoase pe care actuala libertate prevăzută de constituție reușește să le evite. Aceste reflecții se vor dovedi a fi mai mult în slujba libertății și privilegiilor noastre decât cele care încearcă să nege, în ciuda evidenței faptelor, că o asemenea putere regală a existat cândva. Nu există o metodă mai eficientă de a trăda o cauză decât ca în cursul expunerii unui argument să se pună accentul într-un loc nepotrivit, iar prin disputarea unei poziții de nesusținut să-i conduci pe adversari către succes și victorie.

19
DESPRE SUCCESIUNEA PROTESTANTĂ

Am să presupun în cele ce urmează că pe vremea când introducerea *succesiunii protestante* era încă o problemă incertă, mai precis în timpul domniei regelui William sau al reginei Ana, un membru al Parlamentului ar fi reflectat cu privire la poziția pe care urma să o adopte într-o problemă atât de importantă, cântărind cu imparțialitate avantajele și dezavantajele fiecărei poziții. Cred că următoarele considerații ar fi intrat cu siguranță în calculele sale.

În primul rând, el ar sesiza imediat avantajul considerabil care ar rezulta din restaurarea familiei Stuart, prin care s-ar menține o succesiune clară și indisputabilă, liberă de orice pretenții venite din partea cuiva care invocă titluri dubioase cum ar fi acela al sângelui, care însă pentru mulțime este întotdeauna cel mai puternic și cel mai ușor de înțeles. Este în van să susținem, așa cum mulți au făcut-o, că problema *celor care guvernează*, independent de *forma de guvernare*, este frivolă și nu merită nici un fel de atenție. Majoritatea oamenilor nu vor înțelege niciodată această chestiune în întregime, și este mult mai bine pentru societate că lucrurile stau în acest fel și că mai degrabă ei continuă să se manifeste conform înclinațiilor lor naturale. Cum ar putea fi asigurată cel mai bine stabilitatea unui guvern monarhic (care, deși nu este cel mai bun regim, a fost și a rămas întotdeauna cel mai comun) dacă oamenii nu ar avea o atenție atât de pasionată față de adevăratul moștenitor

al familiei regale? Chiar dacă acesta din urmă ar fi slab din punct de vedere intelectual sau imatur, el este preferat cu mult celor care sunt înzestrați cu talente deosebite sau sunt autorii unor realizări remarcabile. Nu este oare de ajuns ca fiecare lider devenit popular să-și avanseze pretențiile de câte ori conducerea este liberă, sau chiar și atunci când nu este, pentru ca regatul să devină de îndată teatrul unor războaie și convulsii permanente? Din acest punct de vedere, situația Imperiului Roman nu prea era de invidiat, după cum nu este nici aceea a națiunilor *orientale*, care acordă puțină atenție titlurilor suveranilor lor, sacrificându-le zilnic în favoarea capriciilor de moment ale populației sau ale soldaților. Nu este decât o înțelepciune prostească aceea care îndeamnă la o subevaluare sistematică a prinților moștenitori, punându-i pe aceeași treaptă cu cele mai umile exemplare umane. Desigur că, pentru un anatomist, între cel mai mare monarh și cel mai de jos țăran sau muncitor nu există nici o diferență, iar pentru un moralist acest lucru este și mai evident. Dar oare la ce ne ajută aceste reflecții? Cu toții ne menținem prejudecățile în favoarea nașterii sau a familiei, și nu putem scăpa de ele nici în ocupațiile noastre serioase, nici în orele noastre de amuzament. O tragedie care ar prezenta aventurile marinarilor, hamalilor sau chiar ale unor mici proprietari ne-ar umple de dezgust, dar una care ar avea drept personaje regi și prinți ar căpăta în ochii noștri un aer de importanță și demnitate. Și chiar dacă un om ar fi capabil, prin înțelepciunea sa superioară, să scape complet de asemenea înclinații, aceeași înțelepciune îl va determina în curând să reintre în posesia unor asemenea prejudecăți, de dragul societății a cărei bunăstare el o percepe ca fiind intim legată de acestea. Departe de a încerca să-i înșele pe cei din jurul său, el va împărtăși asemenea sentimente de venerație față de prinții lor, considerându-le necesare pentru a menține o ierarhie corespunzătoare în

societate. Și chiar dacă viețile a douăzeci de mii de oameni sunt adesea sacrificate pentru a apăra tronul regelui aflat la putere sau pentru a feri de dispute dreptul la succesiune, el nu nutrește nici un fel de indignare în fața unor asemenea pierderi, la gândul că viața fiecăruia dintre aceștia era la fel de prețioasă ca și aceea a regelui pe care-l slujea. El se concentrează asupra consecințelor violării dreptului ereditar al regilor, consecințe care pot fi resimțite multe secole de-a rândul, în timp ce pierderea câtorva mii de oameni aduce un prejudiciu atât de mic unui regat mare, încât nici nu mai este perceput câțiva ani după aceea.

Avantajele menținerii Casei de Hanovra sunt de o natură opusă și derivă din faptul că violează dreptul ereditar și instalează pe tron un prinț care nu este îndreptățit prin naștere la un asemenea titlu. Istoria acestei insule ne arată că bunăstarea populației sale a crescut continuu în ultimele două secole ca urmare a diviziunii pământurilor bisericii, a înstrăinării domeniilor baronilor, a dezvoltării comerțului și, mai presus de toate, a situației noastre fericite care ne-a permis să ne bucurăm vreme îndelungată de siguranță, fără să avem nevoie pentru aceasta de o armată activă sau de vreun alt organism militar. În oricare altă țară europeană, constatăm, dimpotrivă, că în aceeași perioadă libertatea publică a cunoscut un declin puternic; oamenii erau dezgustați de abuzurile vechii miliții feudale și preferau ca prințul lor să fie înzestrat cu armate de mercenari pe care să le poată întoarce foarte ușor împotriva lor. Ca urmare, nu e nimic ieșit din comun în faptul că unii dintre suveranii noștri britanici au părut să nu înțeleagă natura constituției și nici măcar caracterul poporului, acaparând toate privilegiile lăsate moștenire de strămoșii lor și trecând cu vederea orice pretenții contrare care vizau o limitare a puterii monarhice. Ei au fost încurajați în această greșeală de către exemplul oferit de toți prinții vecini, care, având

același titlu sau apelativ și purtând aceleași însemne ale autorității, au emis pretenții similare în ce privește puterea și prerogativele. Reiese destul de clar din cuvântările și proclamațiile lui Iacob I, precum și din toate acțiunile sale, că el privea puterea politică a Marii Britanii drept o monarhie simplă și că niciodată nu i-a trecut prin cap că un număr considerabil dintre supușii săi întreține o părere contrară. Asemenea opinii i-au făcut pe monarhii în cauză să-și expună pretențiile fără nici o pregătire prealabilă și fără nici un fel de rezervă sau deghizare, precauții care sunt întotdeauna necesare celor care avansează un nou proiect sau inovații legate de guvernare. Laudele curtenilor au reconfirmat prejudecățile lor și, mai presus de toate pe acelea ale clerului care, din câteva pasaje ale Scripturii, și ele deformate, au construit un sistem recunoscut și admis al puterii arbitrare. Singura metodă de a distruge toate aceste pretenții și cerințe înalte a constat în abandonarea liniei ereditare autentice și alegerea unui prinț care, fiind pe de-a-ntregul o creație a publicului și primind coroana în condiții exprimate și admise în mod clar, a considerat că autoritatea sa are la bază aceleași principii ca și drepturile poporului. Prin alegerea sa în linie monarhică sunt distruse toate speranțele unor supuși ambițioși care ar putea, în situații extreme, să tulbure guvernarea cu pretențiile și cabalele lor. Acceptând ca puterea monarhică să fie transmisă în familia sa, evităm toate inconvenientele monarhiei elective, în timp ce prin excluderea moștenitorului liniei [Stuart] apărăm limitările impuse de constituția noastră și asigurăm guvernării un caracter unitar și uniform. Poporul salută monarhia pentru că se simte protejat de aceasta, iar monarhul favorizează libertatea pentru că este produsul ei. În acest fel, noua ordine politică obține toate avantajele pe care le pot aduce înțelepciunea și talentele umane.

Acestea sunt avantajele particulare ale stabilirii succesiunii fie pe linia familiei Stuart, fie a celei de Hanovra. O asemenea ordine politică implică și dezavantaje pe care un adevărat patriot trebuie să le examineze în mod imparțial, pentru a-și putea forma o opinie de ansamblu corectă.

Dezavantajele succesiunii protestante constau în posesiunile străine ale prinților de Hanovra, care ar putea să ne angajeze în nenumărate intrigi și războaie pe continent, făcându-ne totodată să pierdem avantajul inestimabil pe care îl avem de a fi înconjurați și protejați de mare, pe care o putem controla. Dezavantajele readucerii pe tron a familiei monarhice forțată să abdice constau în principal în religia ei, care antrenează mai multe prejudicii societății decât religia deja stabilită, fiind contrară acesteia, precum și oricărui principiu al toleranței, păcii și securității față de orice altă confesiune.

Cred că aceste avantaje și dezavantaje sunt evidente pentru orice persoană dispusă să raționeze și să argumenteze în mod corect cu privire la acest caz. Nici un supus, oricât de loial ar fi el, nu poate să pretindă că disputele legate de titlul și de posesiunile străine ale actualei familii regale nu sunt o pierdere în sine. Pe de altă parte, orice partizan al familiei Stuart va admite că pretențiile legate de un drept ereditar inatacabil, precum și apartenența la religia romano-catolică reprezintă, de asemenea, niște dezavantaje. Prin urmare, rămâne numai în sarcina filozofului, care nu aparține nici unuia din partidele implicate, să pună toate aceste circumstanțe în balanță și să stabilească locul potrivit și influența fiecăruia dintre ele. Numai o asemenea persoană va fi în stare să admită din capul locului că toate chestiunile politice sunt infinit complicate și că se întâmplă extrem de rar ca deliberările legate de aceste chestiuni să conducă la o soluție care să fie, în mod absolut, bună sau rea. Orice măsură ar fi adoptată, efectele ei, se poate vedea

clar de la început, sunt mixte și variate. De fapt, multe consecințe neprevăzute rezultă întotdeauna din fiecare decizie adoptată. Ezitarea, rezerva, încordarea sunt, prin urmare, singurele sentimente pe care filozoful le încearcă pe parcursul acestui proces. Dacă el va dezvolta și o altă pasiune, cu siguranță că aceasta va izvorî din cinismul față de mulțimea ignorantă, care se manifestă întotdeauna gălăgios și dogmatic chiar și atunci când este vorba de chestiunile cele mai delicate, pe care, mai mult din cauza temperamentului nepotrivit decât a intelectului, ea este total incapabilă să le judece.

Dar, pentru a putea să ne pronunțăm mult mai hotărât în această chestiune, următoarele reflecții sper că vor dezvălui dacă nu intelectul, cel puțin temperamentul filozofului.

Dacă ar fi să judecăm numai după primele aparențe și după experiența trecută, ar trebui să admitem că avantajele unui titlu parlamentar al Casei de Hanovra sunt mai mari decât acelea ale unui titlu ereditar indiscutabil al Casei Stuart și că înaintașii noștri au acționat înțelept atunci când au preferat prima variantă în defavoarea celei de a doua. Atâta vreme cât familia Stuart a domnit în Marea Britanie, perioadă care, cu câteva întreruperi, se ridică la mai mult de optzeci de ani, guvernul a fost menținut într-o stare de permanentă tensiune ca urmare a conflictului dintre pretențiile populației și prerogativele Coroanei. În această situație, dacă se renunța la arme, zgomotul disputelor nu înceta să se audă, iar dacă acestea, la rândul lor, erau înăbușite, gelozia continua să agite inimile, menținând întreaga națiune într-o dezordine și agitație nefirești. Și în timp ce noi eram angajați în dispute domestice, o putere străină, adversară a libertății publice, se ridica în Europa fără să întâlnească vreo rezistență din partea noastră, și uneori chiar cu ajutorul nostru.

Dar, în ultimii șaizeci de ani, de când s-a instaurat regimul parlamentar, oricare dintre facțiuni va fi avut întâietate în rândurile populației sau în adunările publice, întreaga forță a constituției noastre a înclinat întotdeauna către o singură parte și, în acest fel, o armonie netulburată a fost menținută între prinții și parlamentarii noștri. Libertatea publică, însoțită de pace și ordine internă, a înflorit de atunci fără întrerupere; comerțul, manufacturile și agricultura s-au dezvoltat, artele, știința și filozofia au fost cultivate. Chiar și grupările religioase au fost nevoite să lase deoparte ranchiuna lor obișnuită, iar gloria acestei națiuni s-a întins în întreaga Europă, izvorând deopotrivă din progresul înregistrat de arta păcii, cât și din valorile și succesul militar. Aproape că nici o națiune nu poate să se mândrească cu o perioadă atât de lungă și de glorioasă și, de altfel, nici nu mai există vreo situație în istoria întregii lumi în care atâtea milioane de oameni să trăiască laolaltă, o vreme atât de îndelungată și într-o manieră atât de liberă, de rațională și de conformă cu demnitatea umană.

Dar, deși această recentă experiență pare să favorizeze clar regimul prezent, există câteva circumstanțe care înclină balanța în direcția opusă și, trebuie adăugat, este periculos să ne conducem judecata în funcție de un singur eveniment sau exemplu.

Am avut parte de două revolte în timpul acestei perioade înfloritoare, pe care tocmai am menționat-o, și de nenumărate comploturi și conspirații. Și dacă nici unul dintre aceste evenimente nu a avut consecințe fatale, acest lucru se datorează în principal iscusinței deosebite a acelor prinți care au disputat regimul nostru politic; din acest punct de vedere, trebuie să ne considerăm norocoși. Mi-e teamă însă că pretențiile familiei regale alungate nu sunt încă un fapt ce ține clar de domeniul trecutului, și nimeni

nu poate să prevadă cu certitudine că ele nu vor mai provoca dezordine și în viitor.

Conflictele dintre privilegiile supușilor și prerogativele monarhiei pot fi ușor eliminate cu ajutorul legilor, al voturilor, al dezbaterilor și al concesiilor, acolo unde ambele părți — sau măcar una dintre ele — dau dovadă de prudență și de o atitudine tolerantă. Acolo unde se dispută însă titlul regal, nu se poate ajunge la o soluție decât pe calea armelor, a războiului civil și a distrugerilor.

Un prinț al cărui drept la tron este contestat nu îndrăznește să-și înarmeze propriii supuși, singura metodă prin care populația poate fi asigurată pe deplin atât împotriva opresiunii interne, cât și a invaziei străine.

În ciuda bogățiilor și a renumelui nostru, ultima pace pe care am încheiat-o ne-a salvat într-un mod discutabil de pericolele care nu s-au datorat atât unei slabe prestații pe câmpul de luptă, cât obiceiului nostru dăunător de a acumula credite financiare și aceluia, și mai dăunător, de a nu ne plăti niciodată datoriile. Asemenea măsuri fatale nu ar fi fost probabil adoptate dacă nu ar fi fost vorba de asigurarea unui regim politic precar.

Dar pentru ca cineva să ne convingă că un titlu ereditar este mai avantajos decât unul conferit de Parlament, nu ar trebui decât să se întoarcă în timp, la perioada Restaurației, și să presupună că ar fi avut un loc în acel parlament care a rechemat familia regală și a pus capăt tulburărilor datorate conflictelor dintre pretențiile opuse ale populației și prințului. Ce s-ar putea spune oare despre cineva care a propus la acea dată ca regele Carol al II-lea să fie lăsat deoparte, iar coroana să îi fie atribuită ducelui de York sau Gloucester, numai pentru ca prin asemenea măsuri să fie excluse orice pretenții mai înalte pe care le-ar fi putut avea tatăl sau bunicul lor? Nu ar fi fost oare un asemenea om privit ca un manipulator extravagant, care preferă soluțiile

primejdioase și care își permite să trateze și să se joace cu guvernul și cu constituția națională precum un șarlatan cu un pacient bolnav?*

De fapt, motivul pentru care națiunea britanică s-a opus familiei Stuart, ca și multor altor ramuri ale familiei regale, nu are legătură cu titlul lor ereditar (un motiv care ar fi părut complet absurd în ochii vulgului), ci cu confesiunea lor religioasă. Pornind de la aceste observații, putem să comparăm dezavantajele menționate mai sus cu privire la fiecare regim monarhic.

Mărturisesc că, dacă am privi această chestiune dintr-un punct de vedere general, ar trebui să remarcăm că ar fi fost de dorit ca prințul nostru să nu aibă posesiuni străine și să-și concentreze întreaga atenție asupra guvernării acestei insule. Trecând peste inconvenientele reale pe care le presupun posesiunile de pe Continent, observăm că ele dau naștere la numeroase calomnii și defăimări care sunt îmbrățișate și vehiculate cu lăcomie de populație, întotdeauna dispusă să gândească rău despre superiorii săi. Pe de altă parte, trebuie să admitem că Hanovra este cel mai puțin neconvenabil teritoriu din Europa pentru regele Marii Britanii. El se află în inima Germaniei, la o

* Edițiile din 1752 și 1768 continuă cu acest paragraf: „Deși un titlu conferit de parlament presupune mult mai multe avantaje decât unul ereditar, acestea sunt mult prea rafinate pentru a putea fi sesizate de vulg. Majoritatea oamenilor nu le va considera niciodată suficiente pentru săvârșirea a ceea ce ei consideră a fi o nedreptate față de prinț. Pentru a evidenția aceste avantaje, ar trebui să se facă apel la argumente populare, familiare, accesibile tuturor categoriilor de oameni; asta în vreme ce persoanele inteligente, deși sunt convinse de forța lor, le resping, preferând să rămână în acord cu slăbiciunea și prejudecățile oamenilor. Doar un tiran nemilos sau un bigot iremediabil ar putea, prin comportamentul său samavolnic, să aducă întreaga națiune într-o asemenea stare încât ceea ce era în mod evident dezirabil să poată deveni practicabil." (*N.t.*)

distanță considerabilă de marile puteri care sunt dușmanii noștri naturali, este protejat de legile Imperiului, ca și de armatele propriului său suveran; și ne ajută să avem legături mult mai strânse cu Casa de Austria, aliatul nostru natural.

Convingerile religioase ale familiei Stuart reprezintă un inconvenient mult mai important, ale cărui consecințe sunt cu mult mai de temut pentru noi. Religia romano-catolică, cu pleiada sa de preoți și călugări, necesită mai multe resurse financiare decât religia noastră: chiar și atunci când nu este acompaniată de aliații săi naturali, Inchiziția și rugurile, nu este mai puțin tolerantă, și neagreând separarea funcției sacerdotale de funcția regală (lucru care aduce un prejudiciu oricărui stat) o conferă unui străin, care are întotdeauna un interes separat față de cel public sau chiar unul contrar acestuia.

Dar chiar dacă această religie ar fi avantajoasă societății, ea rămâne contrară acelui lucru care s-a încetățenit în rândurile noastre și care, în mod evident, va rămâne pentru un timp îndelungat în mințile noastre. Și deși se nutrește intens speranța că progresul rațiunii va domoli treptat conflictele existente între religiile Europei, spiritul de moderație a făcut progrese prea lente pentru a fi învestit cu un credit total din partea noastră.

În concluzie, avantajele instalării pe tron a familiei Stuart, care ar face să dispară problema disputării titlurilor, par să fie egale cu cele ale regimului Casei de Hanovra, care, la rândul ei, nu ar mai aduce în prim-plan chestiunea acordării prerogativelor, însă dezavantajele la care se pretează cel dintâi regim, prin aducerea pe tron a unui rege romano-catolic, sunt mult mai mari decât cele reprezentate de cel de-al doilea, prin instalarea unui domnitor străin. Care dintre cele două poziții ar fi preferată de un patriot

20
IDEEA UNEI REPUBLICI PERFECTE

Cu formele de guvernare nu putem face aceleași lucruri precum cu celelalte invenții artificiale, acolo unde se poate renunța la o componentă veche dacă descoperim alta mult mai precisă și mai utilă sau unde ne permitem să facem mai multe încercări chiar dacă succesul lor ne apare ca fiind îndoielnic. Un guvern care are o existență îndelungată posedă un avantaj infinit prin simplul fapt al stabilității sale; majoritatea oamenilor lăsându-se guvernați de autoritate, și nu de rațiune, nu recunosc niciodată autoritatea vreunui lucru care nu se remarcă prin vechimea sa. Prin urmare, a aduce modificări radicale formelor de guvernare sau a face experimente pe baza unor presupuse argumente sau filozofii nu poate să intre în planul unui magistrat înțelept, care va acorda prioritate tuturor celor care poartă însemnele vechimii, și, deși va încerca să aducă unele îmbunătățiri în folosul public, el va ajusta aceste îmbunătățiri, pe cât posibil, în funcție de vechea orânduire și va conserva în întregime principalii piloni ai constituției.

Matematicienii Europei erau foarte divizați în ce privește forma unei corăbii care ar fi cea mai potrivită pentru navigare. Se pare că Huygens a pus capăt acestei controverse, lumea științifică și cea comercială fiindu-i îndatorate în acest sens, deși Columb a navigat către America, iar Sir Francis Drake a făcut ocolul lumii fără să se folosească de vreo astfel de descoperire. Întrucât perfecțiunea unei forme

de guvernare este apreciată în mod independent de manierele și caracterul oamenilor care trăiesc în ea, de ce nu am cerceta în cele ce urmează care este cea mai desăvârșită dintre toate, cu toate că de multe ori forme de guvernare imprecise și încropite par să servească foarte bine scopurilor societății, iar stabilirea unui nou sistem de guvernare nu pare o chestiune la fel de ușoară ca aceea a construirii unui nou vas pornind de la o structură nouă. Cu siguranță că această problemă este potrivită pentru a atrage în cel mai înalt grad curiozitatea oamenilor înțelepți. Și cine știe dacă această controversă nu va fi soluționată de acordul universal al celor înțelepți și învățați și dacă într-o epocă viitoare nu se va ivi ocazia ca teoria să fie pusă în practică fie prin dizolvarea unei vechi guvernări, fie prin asocierea, în vreun ținut îndepărtat, a oamenilor în cadrul uneia noi. În ambele cazuri, ar fi avantajos să știm deja care este cea mai desăvârșită formă, astfel încât să fim capabili să ajustăm orice constituție sau formă de guvernare existentă cât mai aproape de ea, operând asemenea modificări și inovații care să nu provoace tulburări serioase în sânul societății.

Tot ce îmi propun în eseul de față este să readuc în discuție acest subiect și, prin urmare, îmi voi expune cât se poate de concis opiniile cu privire la el. Înclin să cred că a dizerta îndelung pe această temă nu va fi pe placul publicului, care va considera o asemenea expunere deopotrivă inutilă și fantasmagorică.

Toate planurile de guvernare care își propun reforme de proporții în ceea ce privește manierele oamenilor sunt de-a dreptul imaginare. În acest gen se înscriu *Republica* lui Platon și *Utopia* lui Thomas Morus. *Oceana* [lui Harrington] este singurul model valoros de republică care a fost oferit publicului până acum.

Principalele neajunsuri ale *Oceanei* par să fie următoarele. *În primul rând*, sistemul său de rotație este nepotrivit,

pentru că datorită lui republica se dispensează de oameni, indiferent de capacitățile lor, la anumite intervale. *În al doilea rând*, legea sa *agrară* este impracticabilă. Sub apăsarea acestei legi, oamenii vor învăța în curând metoda care era practicată în vechea Romă, aceea de a-și ascunde proprietățile sub numele altor persoane; și asta până când abuzul acesta va ajunge atât de răspândit, încât ei nu vor mai fi preocupați nici măcar de menținerea aparențelor cu privire la posesiunile lor. *În al treilea rând*, *Oceana* nu garantează în mod deplin libertatea ori repararea nedreptăților. Senatul este cel care face propunerile, iar poporul își dă consimțământul; ceea ce înseamnă că Senatul nu numai că are un vot negativ asupra poporului, dar, lucru și mai important, votul lui negativ are prioritate în fața voturilor poporului. Dacă votul negativ al regelui ar avea aceleași consecințe potrivit constituției Angliei, putând în acest fel să împiedice intrarea în parlament a oricărui proiect de lege, atunci am avea de-a face cu un monarh absolut. Votul lui însă nu are aceste consecințe, întrucât decisive sunt voturile celor două camere; iată ce diferență poate să existe cu privire la manierele în care se poate reglementa aceeași situație. Atunci când un proiect de lege a fost dezbătut în parlament, el se maturizează, consecințele lui pozitive și negative sunt cântărite și echilibrate; în situația în care el este supus după aceea aprobării monarhului, puțini prinți se vor aventura să respingă dorința unanimă a poporului. Dar dacă regele ar putea să strivească un proiect de lege neconvenabil aflat încă în faza embrionară (așa cum s-a întâmplat în parlamentul scoțian prin mijlocirea [cenzurii] Lorzilor Articolelor), guvernul britanic și-ar pierde echilibrul, iar nedreptățile nu vor putea fi niciodată reparate. Este cert că, în orice guvern, puterea excesivă nu se datorează atât de mult unor legi noi, cât neglijenței manifestate în remedierea unor abuzuri care adesea sunt

generate de unele mai vechi. Un guvern, spune Machiavelli, trebuie să fie adus adeseori înapoi la principiile sale originare. Se pare deci că, în *Oceana*, întreaga legislatură este în mâinile Senatului, lucru care l-ar determina pe Harrington să recunoască inconvenientele acestei forme de guvernare, mai ales după ce constituția *agrariană* este abolită.

Iată acum o formă de guvernare căreia, teoretic, nu-i pot aduce nici o obiecție considerabilă.

Să presupunem că Marea Britanie și Irlanda, sau orice alt teritoriu cu o suprafață egală, sunt divizate în 100 de districte, iar fiecare district este împărțit în 100 de parohii, toate ridicându-se la 10 000. Dacă țara care este aleasă pentru a fi transformată într-o republică are o întindere mai mică, putem să micșorăm numărul districtelor, dar nu trebuie să ajungem la mai puțin de treizeci. Dacă este mai mare, ar fi mai bine să mărim parohiile sau să includem mai multe parohii într-un district decât să mărim numărul districtelor.

Să presupunem că toți proprietarii de pământ din district al căror venit se ridică la douăzeci de lire anual și toți fermierii cu un venit de 500 de lire din parohiile orășenești se întâlnesc anual la biserica parohială și aleg prin scrutin un proprietar de pământ, pe care îl vom numi *reprezentantul* districtului.

Să presupunem că cei 100 de reprezentanți districtuali se întâlnesc la două zile după alegerea lor, în capitala districtului, și aleg din grupul lor, prin vot, zece *magistrați* districtuali și un *senator*. Prin urmare, în întreaga republică vor exista 100 de senatori, 1100 de magistrați districtuali, și 10 000 de reprezentanți districtuali. Toți senatorii au autoritate asupra magistraților districtuali, iar aceștia își exercită autoritatea asupra reprezentanților districtuali.

Să presupunem că senatorii se întâlnesc în capitală și sunt învestiți cu întreaga putere executivă a republicii, puterea de a declara pace sau război, de a da ordine generalilor,

amiralilor și ambasadorilor, pe scurt, cu toate prerogativele regelui Marii Britanii, excepție făcând votul său negativ.

Să presupunem că reprezentanții districtuali se întâlnesc în districtele lor și posedă întreaga putere legislativă a republicii, cel mai mare număr de districte având puterea de a decide, iar acolo unde numărul este egal senatul fiind cel care are votul decisiv.

Fiecare nouă lege trebuie să fie mai întâi dezbătută în Senat și, chiar dacă este respinsă de acesta, dacă zece senatori insistă și protestează, ea trebuie trimisă la districte. Dacă membrii Senatului doresc, pot adăuga la textul legii motivele pe care le au pentru a o admite sau a o respinge.

Deoarece ar fi destul de dificil ca reprezentanții districtuali să se întrunească pentru fiecare lege neînsemnată, Senatul poate să aleagă în acest caz să trimită legea magistraților districtuali sau reprezentanților din districte.

Magistrații, la rândul lor, chiar dacă legea le-a fost adresată lor, pot să îi cheme pe reprezentanți și să îi lase pe ei să decidă cu privire la ea.

Chiar dacă legea în cauză este înaintată de către Senat fie magistraților, fie reprezentanților, o copie a ei și a motivelor Senatului trebuie trimisă fiecărui reprezentant cu opt zile înainte de ziua la care a fost stabilită întrunirea pentru deliberările cu privire la ea. Și chiar dacă puterea de decizie a fost delegată de către senatori magistraților, dacă cinci reprezentanți districtuali ordonă magistraților să convoace întreaga adunare a reprezentanților și să îi lase pe aceștia din urmă să decidă, ei trebuie să se supună.

Fie magistrații districtuali, fie reprezentanții pot să-i dea senatorului districtului o copie a legii pentru a fi înaintată Senatului; și dacă cinci districte se aliniază acestei propuneri, legea, chiar dacă este refuzată de către Senat, trebuie să ajungă la magistrați sau la reprezentanți ca urmare a cererii celor cinci districte.

Douăzeci de districte, printr-un vot fie al magistraților, fie al reprezentanților lor, pot să-l elibereze din funcție timp de un an pe orice funcționar public. Treizeci de districte pot face același lucru pentru trei ani.

Senatul are puterea de a exclude pe orice membru al său, care nu mai are dreptul să fie reales timp de un an. Însă el nu poate să excludă de două ori în același an pe senatorul aceluiași district.

Puterea vechiului Senat continuă să se exercite încă trei săptămâni după ce au avut loc alegerile anuale ale reprezentanților districtuali. După aceea toți noii senatori sunt închiși într-un fel de conclav, precum cardinalii, și, printr-un vot destul de complicat, cum ar fi cel practicat la Veneția sau în Malta, ei aleg următorii magistrați: un protector care reprezintă oficial republica și care prezidează Senatul, doi secretari de stat și șase consilii după cum urmează: un consiliu de stat, un consiliu al religiei și învățământului, un consiliu al comerțului, un consiliu pentru legi, un consiliu de război, un consiliu al amiralității, fiecare consiliu fiind alcătuit din cinci persoane; împreună cu șase trezorieri și cu un prim-ministru. Toți aceștia trebuie să fie senatori. Senatul numește de asemenea pe toți ambasadorii la curțile străine, care la rândul lor pot să fie sau nu senatori.

Senatul poate să lucreze numai cu unii dintre acești funcționari sau cu toți pe toată perioada mandatului, dar trebuie să-i realeagă în fiecare an.

Protectorul și doi secretari au întruniri și sufragiu în consiliul de stat. Acest consiliu se ocupă de întreaga politică externă. Consiliul de stat desfășoară ședințe și sufragiu în toate celelalte consilii.

Consiliul pentru religie și învățământ controlează universitățile și clerul. Acela al comerțului se ocupă cu tot ceea ce ține de comerț. Consiliul pentru legi controlează

toate abuzurile săvârșite de magistrații inferiori și analizează ce îmbunătățiri ar putea fi aduse legii municipale. Consiliul pentru război inspectează miliția, disciplina și ordinea asigurate de aceasta, magazinele și întreprinderile, iar atunci când țara se află în război, stabilește ordinele care trebuie transmise generalilor. Consiliul Amiralității are aceeași putere cu privire la flota navală și de asemenea numește căpitanii și pe toți ofițerii inferiori.

Nici unul din aceste consilii nu poate da direct ordine, cu excepția cazului în care sunt împuternicite de Senat în acest sens. În toate celelalte cazuri, ele trebuie să comunice Senatului toate activitățile și deciziile lor.

Atunci când activitatea Senatului este suspendată, oricare dintre consilii poate să-l convoace înainte de ziua fixată pentru întrunirea sa.

În afară de aceste consilii și curți mai există și curtea competitorilor [*competitors*], care este astfel constituită. Dacă unii candidați la postul de senator au mai multe voturi decât o treime din reprezentanți, acel candidat care are cele mai multe voturi, alături de senatorul ales, nu are voie ca timp de un an să ocupe o funcție publică, fie că este vorba de funcția de magistrat sau de aceea de reprezentant, însă are un loc în curtea competitorilor. Astfel că această instituție poate să fie alcătuită uneori din sute de membri, iar alteori să nu aibă nici un membru și, prin urmare, să fie suspendată timp de un an.

Curtea competitorilor nu are nici o putere în cadrul republicii. Ea controlează doar rapoartele publice [*public accounts*], precum și situațiile celor care sunt acuzați și aduși în fața Senatului. Dacă Senatul îi achită, curtea competitorilor poate să facă apel fie la magistrați, fie la reprezentanți. Pe baza acestui apel, magistrații sau reprezentanții se întrunesc în ziua stabilită de curtea competitorilor și aleg câte trei persoane din fiecare district, cu condiția ca

aceștia să nu fie senatori. Aceste persoane al căror număr ajunge până la trei sute se întrunesc în capitală, convocând persoana acuzată pentru un nou proces.

Curtea competitorilor poate să propună Senatului orice lege, iar dacă aceasta este respinsă, poate să facă apel la magistrați sau reprezentanți, care urmează să o examineze în districtele lor. Fiecare senator care este exclus din Senat prin votul curții competitorilor ocupă un loc în această instituție.

Senatul posedă întreaga autoritate judiciară a Camerei Lorzilor, ceea ce include toate apelurile de la curțile inferioare. De asemenea, el numește pe Lordul Cancelar și pe toți oamenii legii.

Fiecare district este el însuși un fel de republică, iar reprezentanții pot să alcătuiască legile locale care intră în vigoare la trei luni după ce au fost votate. O copie a legii este trimisă Senatului și tuturor celorlalte districte. Senatul sau oricare alt district poate să anuleze oricând orice lege locală aprobată de un alt district.

Reprezentanții au autoritate deplină în asigurarea ordinii în procese.

Magistrații numesc pe toți perceptorii din fiecare district. Toate litigiile cu privire la taxe sunt soluționate în ultimă instanță de către aceștia. Ei aprobă dările de seamă ale perceptorilor, dar la sfârșitul anului trebuie să întocmească propriile dări de seamă, care urmează a fi aprobate de către reprezentanți.

Magistrații numesc parohii și preoții din toate parohiile.

Conducerea prezbiteriană este astfel numită, iar cea mai înaltă curte ecleziastică este o adunare sau sinod al tuturor prezbiteriilor din district. Magistrații au putere de decizie cu privire la fiecare caz înaintat acestei curți.

Magistrații pot să judece, să demită sau să suspende din funcție pe oricare dintre preoții prezbiterieni.

Miliția este organizată la fel ca în Elveția, lucru care este atât de bine cunoscut, încât nu vom mai insista aici asupra lui. Se cuvine să menționăm că o armată de 20 000 de oameni trebuie să fie organizată anual prin rotație, să fie plătită și încartiruită pentru șase săptămâni pe timp de vară, iar obligațiile militare să fie cunoscute.

Magistrații numesc toți coloneii și ofițerii de rang inferior. Senatorii îi numesc pe cei de rang superior. În timpul războiului, generalul este acela care numește coloneii și pe ofițerii de rang inferior, iar numirile sale sunt valabile pe o perioadă de un an. După ce această perioadă a expirat, numirile făcute de general trebuie confirmate de magistrații districtului căruia îi aparține regimentul în cauză. Senatul poate să facă același lucru cu oricare dintre ofițerii aflați în serviciu. Dacă magistrații consideră că alegerea făcută de general nu trebuie confirmată, ei pot să numească pe un alt ofițer în locul celui pe care îl eliberează din funcție.

Toate procesele sunt judecate în district de către magistrați și un juriu. Dar membrii Senatului pot să suspende orice proces și să judece ei înșiși cauza.

Districtul poate să aducă pe orice om în fața Senatului atunci când îl consideră vinovat de vreo infracțiune.

Protectorul, cei doi secretari, consiliul de stat, împreună cu altele cinci sau mai multe pe care le numește Senatul, pot exercita în cazuri excepționale o putere *dictatorială* timp de șase luni.

Protectorul poate să absolve orice persoană care a fost condamnată de curțile inferioare.

În timpul războiului, nici unul dintre ofițerii activi nu poate să dețină o funcție civilă în cadrul republicii.

Capitala, pe care o vom considera a fi Londra, poate să fie reprezentată de patru membri ai Senatului. Prin urmare, ea poate fi divizată în patru districte. Reprezentanții fiecărui district vor alege un senator și zece magistrați. Așadar, în

capitală vor exista patru senatori, patruzeci și patru de magistrați și patru sute de reprezentanți. Magistrații vor avea aceeași autoritate ca și în districte. Reprezentanții, la rândul lor, beneficiază de aceeași autoritate, dar nu se pot întâlni niciodată într-o adunare generală: ei votează în districtele lor.

Atunci când supun la vot punerea în aplicare a unei legi locale, cel mai mare număr de districte sau diviziuni determină chestiunea. Acolo unde numărul lor este egal, magistrații vor avea votul decisiv.

Magistrații aleg primarul, șeriful, notarul și alți funcționari locali.

Nici un reprezentant, magistrat sau senator al republicii nu beneficiază de un salariu. Protectorul, secretarii, consilierii și ambasadorii au însă salarii.

Primul an al fiecărui secol este dedicat corectării inegalităților apărute de-a lungul timpului în rândul instituțiilor reprezentative. Acest lucru trebuie făcut de către corpurile legiuitoare.

Următoarele aforisme politice ar putea explica rațiunile care stau la baza acestor reglementări.

Oamenii de condiție mai modestă și micii proprietari sunt singurii capabili să judece în mod corespunzător pe cei care nu se situează prea departe de ei în rang și avere. În consecință, ei vor putea alege în cadrul întâlnirilor lor din parohie cei mai buni reprezentanți. Dar ei sunt total nepotriviți pentru întrunirile districtuale, precum și în ce privește alegerea înalților demnitari ai republicii. Ignoranța lor reprezintă pentru nobilime o oportunitate de a-i înșela.

Zece mii de funcționari, chiar dacă nu sunt reales anual, reprezintă o bază suficient de largă pentru orice guvern liber. Este adevărat că în Polonia sunt mai mult de zece mii de nobili, și cu toate acestea ei oprimă populația. Dar cum întotdeauna puterea rămâne în mâinile acelorași persoane

sau familii, acestea ajung să alcătuiască o națiune aparte față de restul populației. În plus, nobilii din Polonia sunt reuniți sub conducerea câtorva capi de familii.

Toate guvernele libere trebuie să fie alcătuite din două consilii, unul mai mic și altul mai mare, cu alte cuvinte, din Senat și din popor. Așa cum observă Harrington, fără Senat poporul ar fi lipsit de înțelepciune, iar fără popor Senatul ar fi lipsit de onestitate.

De exemplu, dacă unei adunări de o mie de oameni care ar reprezenta poporul i s-ar permite să se întrunească pentru a dezbate problemele acestuia, ea ar fi cu siguranță cuprinsă de dezordine. Dacă nu i s-ar permite să participe măcar la dezbateri, atunci Senatul ar avea un vot negativ asupra ei, mai exact cel mai rău dintre toate, acela care este exprimat înaintea luării unei decizii.

Aici întâlnim o dificultate pe care nici un guvern nu a remediat-o până acum pe deplin, dar care este cel mai ușor de remediat dintre toate dificultățile existente. Dacă poporul este cel care deliberează, atunci va rezulta cu siguranță o confuzie generală; dacă nu el deliberează, atunci poate doar să se supună, și Senatul va fi cel care va decide pentru el. Dacă poporul ar fi împărțit în mai multe corpuri separate, ele ar putea să delibereze în siguranță, și orice inconvenient pare a fi astfel prevenit.

Cardinalul de Retz spune că toate adunările numeroase, oricare ar fi compoziția lor, nu sunt decât o gloată ușor de influențat în dezbaterile ei. Acest fapt este confirmat de experiența de zi cu zi. Orice absurditate i-ar veni în minte vreunuia dintre membrii acestei gloate, el o transmite vecinului său, și așa mai departe, până când întreaga adunare este molipsită. O dată ce acest corp va fi împărțit, chiar dacă fiecare membru, luat separat, va avea o prestație mediocră, rațiunea va triumfa cu siguranță asupra tuturor.

Instrumentele influenței și ale exemplului fiind înlăturate, bunul-simț își va face loc printre cei mai mulți oameni.

În ce privește *Senatul*, există două lucruri care trebuie evitate: cârdășia și dezbinarea sa. Cârdășia este cea mai periculoasă, iar împotriva ei avem următoarele remedii. 1. Alegerile anuale, care fac ca senatorii să depindă foarte mult de populație, aceasta din urmă fiind alcătuită din oameni educați și cu situație, nu cum este cazul alegătorilor englezi, dintr-o gloată ignorantă. 2. Puterea mică care le este atribuită, ei dispunând de puține funcții. Aproape toate aceste funcții le sunt conferite de către magistrații districtuali. 3. Curtea competitorilor; aceasta, fiind alcătuită din persoane care sunt rivalii senatorilor, mânate de interese asemănătoare și nemulțumite de situația lor, va profita de orice oportunitate pentru a le lua locul.

Dezbinarea Senatului poate fi prevenită astfel: 1. Prin numărul mic de senatori. 2. Dependența lor față de populație face imposibilă divizarea lor în funcție de interesele lor separate. 3. Ei au puterea de a exclude orice membru scizionist. Este la fel de adevărat că dacă un alt membru de aceeași orientare provine din district, ei nu pot să-l excludă. Nici nu ar fi potrivit ca ei să aibă această putere, pentru că asta reflectă starea de spirit a populației [pe care o reprezintă] și s-ar putea datora unor nereguli sesizate în îndeplinirea funcțiilor publice. 4. Aproape fiecare membru al unui Senat ales de către popor în mod regulat trebuie să fie capabil să îndeplinească orice funcție civilă. Prin urmare, ar fi potrivit ca Senatul să alcătuiască niște reguli *generale* cu privire la împărțirea funcțiilor între membrii săi. Aceste reguli nu trebuie să fie constrângătoare, mai ales în vremurile critice, când fiecare senator dă la iveală fie calități excepționale, fie o stupizenie ieșită din comun. Pe de altă parte, ele trebuie să fie suficiente pentru a preveni orice intrigă sau sciziune, făcând ca distribuția funcțiilor să apără drept

un lucru clar. Să presupunem următoarele reguli: nici o persoană nu poate ocupa o funcție dacă nu a fost membru al Senatului timp de patru ani; nici o persoană, cu excepția ambasadorilor, nu poate ocupa o funcție timp de doi ani la rând; pentru a ocupa o funcție înaltă o persoană trebuie să fi trecut prin cele inferioare; nici o persoană nu poate ocupa funcția de protector de două ori. Senatul din Veneția se conduce el însuși după asemenea reguli.

În ce privește politica externă, interesul Senatului poate cu greu să difere de cel al poporului și, prin urmare, se cuvine ca Senatul să urmeze întocmai acest interes. De altfel, fără bani nu s-ar putea organiza nici un fel de alianțe, așa că Senatul depinde în întregime de alegători. Ca să nu mai menționăm și faptul că, puterea legislativă fiind întotdeauna superioară celei executive, magistrații și reprezentanții pot să intervină ori de câte ori găsesc de cuviință.

Principalul suport al guvernului britanic este oferit de opoziția de interese, dar aceasta, la rândul ei, deși în linii mari este foarte utilă, generează sciziuni nesfârșite. Într-o primă instanță, ea are numai efecte benefice. Astfel, *competitorii* nu au puterea de a controla Senatul; ei pot doar să aducă acuzații și să facă apel la populație.

Este de asemenea necesar ca dezbinarea și cârdășia să fie prevenite și la nivelul magistraților. Acest lucru e asigurat de faptul că ei sunt separați ca loc și interese.

Și chiar dacă nu ar fi suficient, dependența lor de cei 10 000 în ce privește alegerea lor servește aceluiași scop.

Mai mult decât atât, cei 10 000 pot să le retragă puterea atunci când doresc, mai exact, este suficient ca cinci la sută să dorească acest lucru — ceea ce se va întâmpla ori de câte ori ei suspectează existența unor interese separate.

Un corp alcătuit din 10 000 de persoane este prea numeros pentru a se uni sau pentru a se scinda, cu excepția situației în care se întrunește într-un singur loc sau cade sub

influența unor lideri ambițioși. În plus, magistrații sunt aleși anual.

O republică mică este cea mai fericită guvernare din lume, pentru că tot ceea ce se întâmplă în ea se află sub ochiul conducătorilor, însă ea poate fi cucerită de o forță din exterior. Această schemă [pe care am prezentat-o] are însă atât avantajele unei republici mari, cât și ale uneia mici.

Fiecare lege districtuală poate să fie anulată fie de către Senat, fie de către alt district, pentru că acest lucru arată o opoziție de interese, caz în care nici una din părți nu trebuie să decidă pentru sine. Legea în cauză trebuie să fie dezbătută de toate părțile implicate, care vor hotărî cel mai bine ce este în acord cu interesul general.

În ceea ce privește miliția și clerul, rațiunile de a fi ale acestora sunt evidente. Dacă clerul nu s-ar afla sub controlul magistraților civili și dacă nu ar exista miliția, ar fi în van să ne gândim la orice guvern liber ca bucurându-se de siguranță și stabilitate.

În multe guverne, magistrații inferiori nu au altă răsplată decât ceea ce se naște din ambiția, vanitatea sau spiritul lor public. Salariile judecătorilor francezi nu depășesc sumele plătite de ei pentru a ocupa aceste funcții. Primarii olandezi au un profit ceva mai mare decât cel al judecătorilor de pace englezi sau decât membrii Camerei Comunelor. Dar ca nu cumva să existe suspiciunea că această situație ar conduce la neglijență în administrație (lucru de care nu ar trebui să ne temem, dată fiind ambiția naturală a omenirii), ar trebui ca magistraților să li se asigure salarii corespunzătoare. Senatorii au acces la numeroase poziții onorabile și profitabile, astfel încât nu e nevoie ca serviciile lor să fie cumpărate. În ce-i privește pe reprezentanți, din partea lor este nevoie de mai puțină solicitudine.

Nimeni nu ar trebui să se îndoiască de faptul că planul de guvernare expus mai sus este practicabil, întrucât el

se aseamănă foarte mult cu cel al Provinciilor Unite, renumit pentru alcătuirea sa înțeleaptă. Modificările pe care le-am adus nu fac decât să îmbunătățească această schemă de guvernare. 1. Reprezentarea este mult mai echilibrată. 2. Puterea nelimitată a primarilor olandezi care alcătuiesc o adevărată aristocrație a republicii olandeze este corectată de către o democrație moderată, prin faptul că poporului i se oferă dreptul de a alege anual reprezentanții districtuali. 3. Este eliminat votul negativ pe care fiecare provincie sau oraș îl are asupra întregului corp al republicii olandeze în ce privește aliațele, pacea și războiul și impunerea taxelor. 4. În planul prezentat, districtele nu sunt chiar independente unele față de altele și nici nu formează corpuri complet separate, cum este cazul celor șapte provincii. În special în Olanda și Amsterdam, gelozia și invidia provinciilor și orașelor mai mici față de cele mai mari au tulburat în mod frecvent guvernele lor. 5. Senatul este învestit cu o putere mai mare decât cea a Stărilor Generale, motiv pentru care primul este mult mai eficient și mai discret în hotărârile sale.

Principalele modificări care pot fi aduse guvernului britanic pentru ca acesta să atingă nivelul celui mai perfect model al monarhiei limitate par să fie cele care urmează. *În primul rând*, trebuie să se restabilească modelul parlamentar existent în timpul lui Cromwell, permițând o reprezentare egală și acordând drept de vot doar celor ce au proprietate de 200 de lire. *În al doilea rând*, întrucât Camera Comunelor ar avea o greutate mult mai mare decât cea a Lorzilor, așa cum este în prezent, episcopii și nobilii scoțieni ar trebui să fie excluși. Numărul membrilor camerei superioare trebuie ridicat la trei sau patru sute, locurile lor nu trebuie să fie ereditare, ci să dureze doar pe timpul vieții lor. Ei trebuie să aibă posibilitatea să-și aleagă propriii lor membri, și nici unui membru al Comunelor nu

trebuie să i se permită să refuze locul care i s-a oferit. În acest mod, Camera Lorzilor ar fi alcătuită în întregime din oameni credibili, înzestrați cu abilități deosebite și cu interes față de națiune. Fiecare lider turbulent din Camera Comunelor ar putea fi transferat și asociat interesului Camerei nobililor. O asemenea aristocrație va fi o barieră excelentă atât împotriva, cât și în favoarea monarhiei. În prezent, echilibrul guvernului nostru depinde într-o anumită măsură de abilitățile și atitudinea suveranului, circumstanțe care sunt variabile și incerte.

Acest model al monarhiei limitate, deși i-au fost aduse modificări, este în continuare susceptibil de trei mari inconveniente. *În primul rând*, modelul în cauză nu reușește să elimine pe de-a întregul, ci doar să medieze opoziția dintre facțiunile de la *Curte* și cele *naționale*. *În al doilea rând*, caracterul personal al regelui are încă o influență puternică asupra guvernului. *În al treilea rând*, sabia este în mâinile unei singure persoane, care va evita în mod deliberat să disciplineze miliția, pentru a avea astfel un motiv să mențină activă armata.

Vom încheia acest subiect observând falsitatea opiniei comune potrivit căreia un stat mare, cum ar fi Franța sau Marea Britanie, nu poate fi transformat într-o republică, o formă de guvernare potrivită pentru un oraș sau un teritoriu mai mic. Deși este mult mai dificil să se organizeze o guvernare republicană într-o țară întinsă decât într-un oraș, o dată ce aceasta s-a format este mult mai ușor ca ea să fie menținută într-o stare mai stabilă și uniformă, ferită de tulburări și sciziuni. Nu este ușor pentru părțile mai îndepărtate ale unui stat mare să ia parte la orice plan al unei guvernări libere, dar ele conspiră foarte ușor atunci când e vorba de stima și venerația față de o singură persoană care, cu ajutorul acestui sprijin general, poate să preia puterea și, forțându-i pe cei care nu vor să i se supună,

poate stabili un guvern monarhic. Pe de altă parte, un oraș concură foarte repede la sprijinirea aceluiași tip de guvernare, egalitatea naturală a proprietății favorizează libertatea, iar proximitatea domiciliilor lor le permite cetățenilor să se ajute reciproc. Chiar și sub monarhii absolutiști, guvernele subordonate ale orașelor sunt de obicei republicane, pe când cele din districte și provincii sunt monarhice. Dar aceleași circumstanțe care facilitează organizarea orașelor în republici determină constituția lor să fie mai fragilă și mai incertă. Democrațiile sunt turbulente. Pentru că, oricât de divizați ar fi oamenii în facțiuni și mici partide, precum și în ceea ce privește voturile și alegerile lor, faptul că în oraș ei locuiesc atât de aproape unul de celălalt influențează sensibil formarea unor curente și atitudini populare. Aristocrații sunt mult mai bine adaptați la pace și ordine, motiv pentru care au stârnit admirația scriitorilor antici, dar ei sunt în același timp geloși și opresivi. Într-un guvern mare, bine organizat, există posibilitatea de a îmbunătăți mecanismele democrației, pornind de la oamenii de condiție mai modestă, cărora li se poate permite participarea la primele alegeri care stau la baza întemeierii republicii, până la magistrații superiori, care direcționează întreaga politică. În același timp, părțile în cauză sunt situate la o distanță atât de mare una față de cealaltă, încât este foarte dificil ca ele să fie determinate să acționeze, fie prin intrigă, fie datorită prejudecăților sau pasiunilor, împotriva interesului public.

Este inutil să ne punem întrebarea dacă un asemenea guvern va dăinui veșnic. Cât de justă pare în acest context observația poetului cu privire la proiectele nesfârșite ale umanității: *Om, pentru totdeauna!* Cuvântul însuși nu este probabil nemuritor. Chiar și un guvern perfect poate fi victima unor circumstanțe nefaste care să facă din el o pradă ușoară pentru vecinii săi. Nu ne putem da seama

exact în ce măsură entuziasmul sau alte înclinații extreme ale naturii umane pot să-i facă pe oameni să neglijeze ordinea și binele public. Acolo unde nu există opoziție de interese, se nasc adesea nenumărate și capricioase facțiuni, întemeiate pe ură și interes personal. Se pare că rugina se poate dezvolta chiar și pe mecanismele celei mai perfecte mașinării politice, provocând dezordine în mișcările sale. În sfârșit, cuceririle de proporție duc în mod sigur la ruina oricărui guvern liber; și, am putea spune, mai degrabă a celui perfect decât a celui imperfect, tocmai datorită avantajelor pe care cel dintâi le are față de ultimul. Chiar dacă un asemenea stat ar trebui să stabilească o lege fundamentală împotriva cuceririlor, vedem că republicile au ambiție la fel ca fiecare om în parte, iar interesul prezent face ca oamenii să uite adeseori trecutul. Ideea că un asemenea guvern va dăinui multe generații la rând este un stimulent suficient pentru eforturile oamenilor, fără să mai fie nevoie să se atribuie operelor omului acea nemurire pe care Atotputernicul însuși pare să o fi refuzat propriilor sale creații.

CUPRINS

Studiu introductiv 5
Notă asupra ediției 16

Viața mea 19
1. Despre libertatea presei 29
2. Politica poate fi redusă la o știință 33
3. Despre primele principii ale guvernării 49
4. Despre originea guvernării 54
5. Despre independența Parlamentului 59
6. Dacă guvernarea britanică înclină mai curând spre o monarhie absolută sau spre o republică ... 65
7. Despre partide în general 72
8. Despre partidele din Marea Britanie 82
9. Despre superstiție și entuziasm 91
10. Despre libertatea civilă 97
11. Despre apariția și progresul artelor și științelor ... 107
12. Despre caracterele naționale 136
13. Despre rafinamentul artelor 157
14. Despre balanța puterii 171
15. Despre câteva obiceiuri remarcabile 180
16. Despre contractul originar 190

17. Despre obedienţa pasivă 214
18. Despre coaliţia partidelor 219
19. Despre succesiunea protestantă 228
20. Ideea unei republici perfecte 240